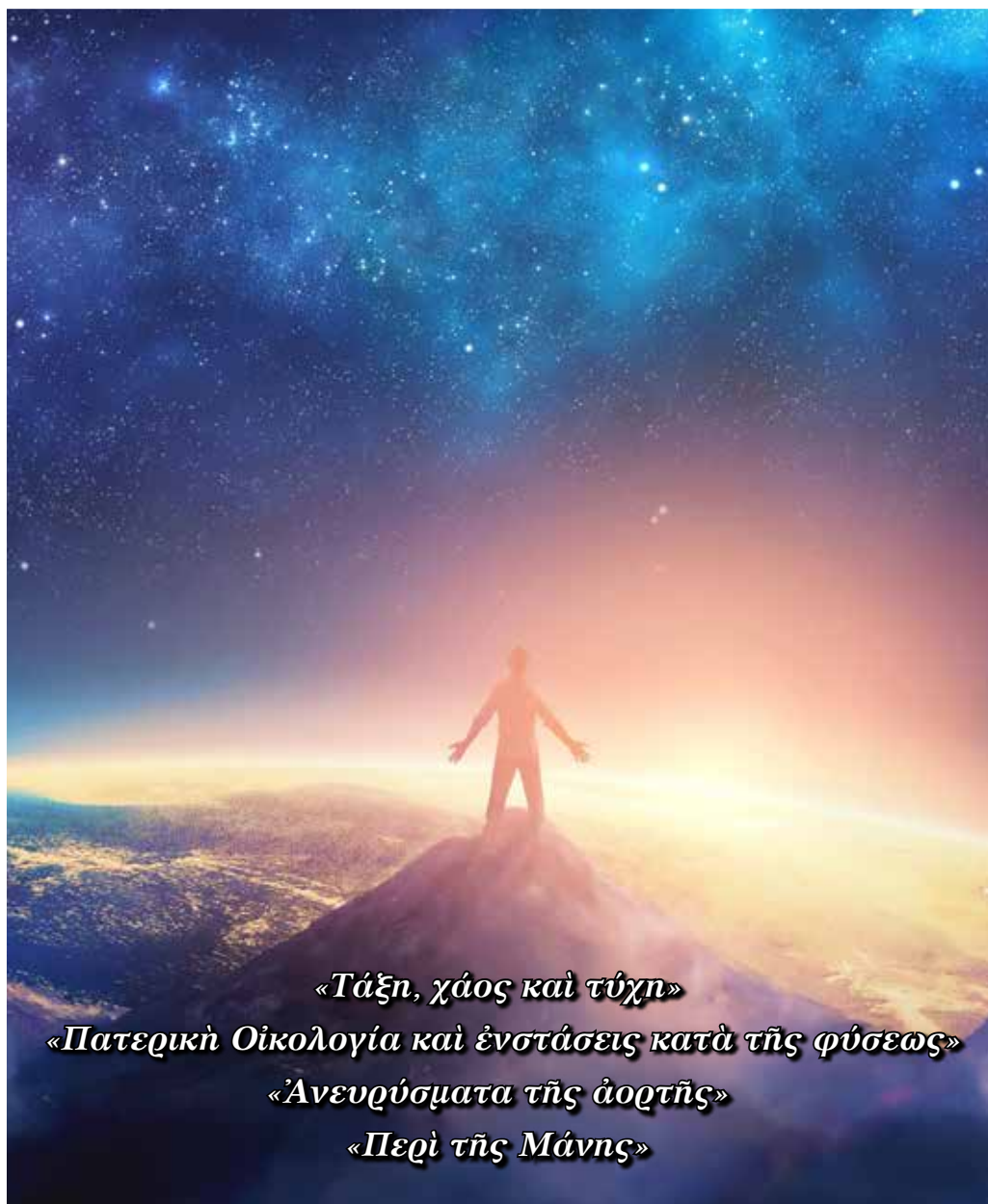

ΑΚΤΙΝΕΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΗ-ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ-ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ-ΓΡΑΜΜΑΤΑ-ΤΕΧΝΗ

ΕΤΟΣ 83^ο | ΙΟΥΛΙΟΣ - ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ 2020 | ΑΡΙΘ. 782

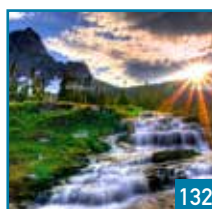
«Τάξη, χάος και τύχη»

«Πατερική Οικολογία και ένστάσεις κατά της φύσεως»

«Άνευρύσματα της άορτης»

«Περὶ τῆς Μάνης»

ΚΟΙΤΑ ΨΗΛΑ ΚΑΙ ΠΡΟΧΩΡΑ Γ.Β.Μ.	121
ΤΑΞΗ, ΧΑΟΣ ΚΑΙ ΤΥΧΗ ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΟΝΤΟΠΟΥΛΟΣ	123
ΠΑΤΕΡΙΚΗ ΟΙΚΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΕΝΣΤΑΣΕΙΣ ΚΑΤΑ ΤΗΣ ΦΥΣΕΩΣ. Η ΟΔΟΣ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΓΝΩΣΕΩΣ ΓΙΑΝΝΗΣ Κ. ΤΣΕΝΤΟΣ	132
Ο ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΣ Α. ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΟΣ ΚΑΙ Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΟΥ ΣΤΗΝ ΕΘΝΟΛΟΓΙΑ ΑΧ. ΛΑΖΑΡΟΥ	142
ΑΝΕΥΡΥΣΜΑΤΑ ΑΟΡΤΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΣ	150
ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΜΑΝΗΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ Γ' ΜΑΝΗΣ	154
ΠΕΝΙΑ ΚΑΙ ΕΘΝΟΣ ΔΗΜ. Ν. ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΣ	156
ΣΥΓΧΡΟΝΟΙ ΓΕΡΟΝΤΕΣ Ι. Κ. ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ	159

ΟΡΓΑΝΟ ΤΗΣ «ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΕΝΩΣΕΩΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΩΝ»

ΑΚΤΙΝΕΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΗ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ
ΓΡΑΜΜΑΤΑ
ΤΕΧΝΗ

www.xee.gr • ΚΩΔΙΚΟΣ 1692.

Διμηνιαίο περιοδικό

Έκδοτης

«Χριστιανική Ένωση Ακτίνες»

Καρύτση 14, 105 61 Αθήναι, Τηλ. 210 32.35.023

Διευθυντής Σύνταξης

Γιάννης Κ. Τσέντος

Θεληξινόης 1, 166 74 Γλυφάδα

Η Επιτροπή επιφυλάσσει σέ έαυτήν τό δικαίωμα νά μήν δημοσιεύει
ή νά συντέμνει κατά τήν κρίση της όποιοδήποτε χειρόγραφο. Χει-
ρόγραφα, δημοσιευόμενα ή μή, δέν επιστρέφονται.

Δημιουργικό - Έκτύπωση

«Λυχνία Α.Ε.» Όλοκληρωμένες λύσεις έντυπης επικοινωνίας

Άνδραβίδας 7, 136 71 Χαμόμυθο Άχαρνών, Τ. 210 3410436, F. 210 3425967

www.lyhnia.com, info@lyhnia.com

Τόπος έκδοσης: Αθήνα, Αύγουστος 2020

Τιμή τεύχους 2€
Έτήσια συνδρομή
Έσωτερικού 10€
Έξωτερικού 20€

ΚΟΙΤΑ ΨΗΛΑ ΚΑΙ ΠΡΟΧΩΡΑ

Εἴπαν πῶς ἡ ἀπελπισία μοιάζει μὲ παράφορο παιδί, ποῦ, ὅταν τοῦ πάρεις ἓνα ἀπὸ τὰ παιχνίδια του, ρίχνει μὲ πείσμα καὶ ὅλα τὰ ἄλλα στὴ φωτιά. Ἡ ἀπελπισία, δηλαδή, ἀχρηστεύει τὸ λογικὸ καί, κατ' ἐπέκταση, τὸν ὅλο ἄνθρωπο. Ἔτσι ἓνα ἀπλὸ ἀτύχημα μπορεῖ νὰ γίνῃ ἀληθινὸ δυστύχημα.

Πολλὲς οἱ ἀφορμές. Κάποτε –καὶ μάλιστα ἀναπάντεχα– τὸ ἓνα κακὸ διαδέχεται τὸ ἄλλο. Ἀλλεπάλληλα τὰ χτυπήματα, δὲν ἀφήνουν χρόνον γιὰ ἥρεμν σκέψη καὶ ἀντιμετώπιση. Ἄν δὲν ὑπάρχει ἡ κατάλληλη ψυχικὴ προετοιμασία, ὁ ἄνθρωπος τὰ χάνει, ἀπελπίζεται, φθάνει στὴν ἀπὸγνωση. Παγιδεύεται στὰ γρανάζια τῆς ἀπελπισίας

Παραστατικὴ ἡ εἰκόνα τοῦ μικροῦ ναυτόπουλου. Σφύριζαν οἱ ἄνεμοι καὶ λυσσομανοῦσε ἡ τρικυμία, καὶ αὐτὸ ἀτρόμητο σκαρφάλωνε πάνω στὸ κατάρτι, γιὰ νὰ δέσει τὰ σχοινιά. Ὅσο κοίταζε ψηλά, τίποτα δὲν τὸ πτοοῦσε. Περιφρονοῦσε καὶ τὰ κύματα καὶ τοὺς ἀνέμους. Ὅταν ὅμως σὲ μιὰ στιγμή γύρισε τὸ βλέμμα του στὴν ἀγριεμένη θάλασσα, ἄρχισε νὰ δειλιάζει, νὰ τρέμει καὶ νὰ κινδυνεύει νὰ σωριασθεῖ στὸ κατὰστρομα. Καὶ τότε ἀντήχησε βροντερὴ ἡ φωνὴ τοῦ καπετάνιου: «Κοίτα ψηλὰ καὶ προχώρα».

καὶ γίνεται ἀγνώριστος. Ἀξιολύπητος. Τότε ἀρχίζει νὰ διερωτᾶται: Τί νόημα μπορεῖ νὰ ἔχει μιὰ τέτοια ζωή, ποῦ ὅλο δεινὰ τοῦ σωρεῖ; Ἀξίζει νὰ τὴν ζεῖ; Ἔτσι, ἐπειδὴ χάνει κάτι, νομίζει πῶς ἔχασε τὸ πᾶν. Καὶ φθάνει στὸ τέλος νὰ χάνει, ἀπὸ τὴν ἥττο-πάθειά του, τὸ πᾶν.

Ὁ πιστὸς ὅμως, καὶ ὅταν ὅλα γύρω του φαίνονται σκοτεινά, ἀντλεῖ θάρρος ἀπὸ τὴν ἀστείρευτὴ πηγὴ τῆς θείας δυνάμεως καὶ στέκεται ἀλύγιστος. «Κλυδωνίζεται, ἀλλ' οὐ καταποντίζεται». Τὸ βλέμμα

τῆς πίστεως διατρυπᾷ τὰ σκοτάδια καὶ βλέπει ἥλιο τὰ μεσάνυχτα.

Νὰ πῶς μᾶς συμβουλευεὶ ὁ πολυδοκιμασμένος ἀγωνιστὴς ἱερὸς Χρυσόστομος. Τί μᾶς λέει:

Πρέπει πάντοτε νὰ ἐλπίζουμε καὶ ποτὲ νὰ μὴν ἀπελπιζόμεστε. Σὲ καμιά περίπτωση δὲν δικαιολογεῖται ἡ ἀπελπισία. Καὶ ὅταν δὲν ὑπάρχει καμιά λύση καὶ ὅταν τὰ πράγματα μᾶς δυσκολεύουν ἀφάνταστα, καὶ τότε, περισσότερο τότε, νὰ ἐλπίζετε. «Δυνατὸν γὰρ τῷ Θεῷ καὶ ἐξ

ἀπόρων πόρον εὑρεῖν». Νὰ τὸ μυστικό. Γιὰ τὸν Θεὸ δὲν ὑπάρχουν ἀδιέξοδα. Ὅλα εἶναι δυνατά. Ἡ παντοδυναμία Του ἔχει διεξόδους στὰ ἀνθρώπινα ἀδιέξοδα. Ἀρκεῖ νὰ στηρίζουμε ὅλη τὴν ἐμπιστοσύνη μας στὸν ἀναστάντα Κύριο καὶ νὰ ἀντλοῦμε ἀπὸ Αὐτὸν τὴν δύναμη. Τότε δὲν θὰ δίνουμε ὅλη τὴν προσοχή μας μονάχα στὶς δυσκολίες ποὺ μᾶς γεμίζουν ἀπὸ γνῶση. Θὰ προσέχουμε καὶ θὰ στηριζόμαστε πρὸς πολὺ στὴ δύναμη τοῦ Θεοῦ. Καὶ αὐτὴ ἡ δύναμη θὰ μᾶς γεμίζει ἐλπίδα καὶ θάρρος.

ταμορφωθοῦν. Θὰ χάσουν τὴν ἀγριωπή τους ὄψη. Τὰ κύματα ἦταν τὰ ἴδια γιὰ τὸ ναυτόπουλο. Ὅσο κοίταζε τὸν οὐρανό, δὲν τὸ τρώαζαν. Τὰ ἀντιμετώπιζε, χωρὶς νὰ τὸ ἐπηρεάζουν. Ὅταν ὅμως ἔστρεψε τὸ βλέμμα του περὶ τὸν οὐρανό, ἔνωσε τὸν ἴλιγγο. Παρέλυσαν οἱ δυνάμεις του.

Τὸ ἴδιο κι ἐμεῖς. Ὅταν ἀτενίζουμε τὶς δυσκολίες τῆς ζωῆς μὲ τὸ φοβισμένο βλέμμα τῆς ὀλιγοπιστίας ἢ μόνον μὲ τὶς φτωχὲς ἀνθρώπινες δυνάμεις, τὶς βλέπουμε τρομερές, ἀξεπέραστες. Ὅταν ὅμως τὶς παρα-

Ὅταν ἀτενίζουμε τὶς δυσκολίες τῆς ζωῆς μὲ τὸ φοβισμένο βλέμμα τῆς ὀλιγοπιστίας ἢ μόνον μὲ τὶς φτωχὲς ἀνθρώπινες δυνάμεις, τὶς βλέπουμε τρομερές, ἀξεπέραστες. Ὅταν ὅμως τὶς παρατηροῦμε μέσα ἀπὸ τὸ πρίσμα τῆς πίστεως καὶ μὲ ἐμπιστοσύνη στὴν πατρικὴ πρόνοια καὶ προστασία τοῦ Θεοῦ, τότε καὶ τὰ πιὸ δυνατὰ χτυπήματα τὰ ἀντιμετωπίζουμε μὲ αἰσιοδοξία. Ὅχι μόνον τὰ ξεπερνᾶμε, ἀλλὰ γίνονται ἀφορμὴ νὰ ἰσχυροποιούμεθα στὴν πνευματικὴ, ἀλλὰ καὶ στὴν καθημερινή μας ζωή.

Παραστατικὴ ἡ εἰκόνα τοῦ μικροῦ ναυτόπουλου. Σφύριζαν οἱ ἄνεμοι καὶ λυσσομανοῦσε ἡ τρικυμία, καὶ αὐτὸ ἀτρόμητο σκαρφάλωνε πάνω στὸ κατάρτι, γιὰ νὰ δέσει τὰ σχοινιά. Ὅσο κοίταζε ψηλά, τίποτα δὲν τὸ πτοοῦσε. Περιφρονοῦσε καὶ τὰ κύματα καὶ τοὺς ἀνέμους. Ὅταν ὅμως σὲ μιὰ στιγμή γύρισε τὸ βλέμμα του στὴν ἀγριεμένη θάλασσα, ἄρχισε νὰ δειλιάζει, νὰ τρέμει καὶ νὰ κινδυνεύει νὰ σωριασθεῖ στὸ κατὰστρομα. Καὶ τότε ἀντίηχε βροντερὴ ἡ φωνὴ τοῦ καπετάνιου: «Κοίτα ψηλὰ καὶ προχώρα».

«Κοίτα ψηλὰ καὶ προχώρα». Ἕνα σύνθημα γεμᾶτο δύναμη καὶ ἐλπίδα. Κοίτα ψηλά, καὶ τότε προχώρα ἀτρόμητος στὴ ζωή. Ὑψωσε τὰ μάτια σου στὸν οὐρανό, καὶ θὰ δεῖς πόσο σταθερὴ θὰ εἶναι ἡ πορεία σου στὴ γῆ. Οἱ δυσκολίες καὶ οἱ ἀντιξοότητες δὲν θὰ λείπουν. Θὰ με-

τηροῦμε μέσα ἀπὸ τὸ πρίσμα τῆς πίστεως καὶ μὲ ἐμπιστοσύνη στὴν πατρικὴ πρόνοια καὶ προστασία τοῦ Θεοῦ, τότε καὶ τὰ πιὸ δυνατὰ χτυπήματα τὰ ἀντιμετωπίζουμε μὲ αἰσιοδοξία. Ὅχι μόνον τὰ ξεπερνᾶμε, ἀλλὰ γίνονται ἀφορμὴ νὰ ἰσχυροποιούμεθα στὴν πνευματικὴ, ἀλλὰ καὶ στὴν καθημερινή μας ζωή. Οἱ θλίψεις ποὺ συντρίβουν τὸν χωρὶς τὴν «ἄγκυραν τῆς ἐλπίδος», ποὺ στηρίζεται στὸν οὐρανό, ἀναδεικνύουν τὸν πιστό. Τὸν γυμνάζουν καὶ τὸν ἰσχυροποιοῦν. Ἡ ἐλπίδα διώχνει τὴν δειλία καὶ τὴν ἥττοπάθεια. Ἐξουδετερώνει τὴν ἀπελπισία, τὸν δῆμο αὐτὸν τῆς ψυχῆς, τοῦ ὑπενθυμίζει πῶς τὸν Γολγοθᾶ ἀκολουθεῖ ἡ Ἀνάστασις. Θριαμβεῖ ἡ ἐλπίδα, καὶ «ἡ ἐλπίς οὐ καταισχύνει» (Ρωμ. ε' 5).

G.B.M.

ΤΑΞΗ, ΧΑΟΣ ΚΑΙ ΤΥΧΗ

1. Εισαγωγή

Ένα θεμελιώδες φιλοσοφικό ερώτημα είναι το εξής: Ποια είναι τα βασικά φαινόμενα στη φύση, τα ντετερμινιστικά φαινόμενα που διέπονται από φυσικούς νόμους ή τα τυχαία φαινόμενα; Για παράδειγμα, οι νόμοι των αερίων μπορούν να ορισθούν ντετερμινιστικά βάσει των νόμων που διέπουν τις κινήσεις των επιμέρους ατόμων, ή με βάση την τυχαότητα, δηλαδή με το να θεωρήσουμε τις κινήσεις των ατόμων τυχαίες.

Είναι ενδιαφέρον ότι οι αυστηροί νόμοι που διέπουν τις κινήσεις των ατόμων δίνουν σε ορισμένες περιπτώσεις τα ίδια μέσα αποτελέσματα που δίνει η τυχαότητα, π.χ. ότι η πυκνότητα του αερίου σε ένα δωμάτιο είναι περίπου ίδια παντού. Αποδεικνύεται δηλαδή ότι η τροχιά κάθε ατόμου περνάει εν γένει από κάθε μικρή περιοχή του δωματίου και μένει μέσα σε αυτή κατά μέσο όρο για χρόνο ανάλογο προς τον όγκο της περιοχής αυτής. Τα ίδια ισχύουν για την πίεση και τη θερμοκρασία του αερίου.

Εν τούτοις, αυτή η ταυτότητα μεταξύ ντετερμινισμού και τυχαότητας εν γένει δεν υφίσταται. Π.χ., οι κινήσεις των πλανητών στο ήλιακο σύστημα διέπονται από τους νόμους του Νεύτωνα (ή γενικότερα του Einstein) και δεν είναι τυχαίες. Η τυχαότητα περιορίζεται στις παρατηρήσεις των πλανητών, στις όποιες υπάρχει κάποιος «θόρυβος», δηλαδή μικρές τυχαίες ανακρίβειες.

Ειδικότερα, οι ευσταθείς περιοδικές τροχιές των πλανητών είναι προβλέψιμες και δεν είναι καθόλου τυχαίες. Ακόμη και αν υπάρχουν μικρές έκτροπες από μια περιοδική τροχιά, αυτές παραμένουν μικρές και δεν προκαλούν μεγάλες

έκτροπες των τροχιών. Αντιθέτως, όμως, μια άσταθης περιοδική τροχιά μπορεί να αλλάξει σημαντικά με την παραμικρή τυχαία έκτροπή. Ένα παράδειγμα άσταθειας είναι η ισορροπία ενός μολυβιού που στέκεται στερεωμένο στη μύτη του. Μια οποιαδήποτε μικρή έκτροπή προκαλεί την πτώση του μολυβιού. Η διεύθυνση της πτώσεως είναι τυχαία, διότι δεν είναι δυνατόν να προβλέψουμε ποια θα είναι η έκτροπή που θα προκαλέσει την πτώση.

Μήπως όμως η αδυναμία πρόβλεψης οφείλεται μόνο στην έλλειψη γνώσης των διαφόρων επιδράσεων σε ένα άσταθες σύστημα; Σε ένα απόλυτως ντετερμινιστικό σύστημα όλες οι δυνατές κινήσεις είναι καθορισμένες. Για παράδειγμα, μια ρουλέτα θα μπορούσε να έχει απόλυτως καθορισμένα εξαγόμενα αναλόγως της αρχικής ταχύτητας περιστροφής της. Έτσι, αν κάποιος γνώριζε όλες τις λεπτομέρειες της ρουλέτας, τα σημεία τριβής κ.λπ., θα μπορούσε, μόλις μετρήσει την αρχική ταχύτητα περιστροφής, να χρησιμοποιήσει ένα μεγάλο ύπολογιστή και να υπολογίσει ταχύτατα και με ακρίβεια ποιά θα σταματήσει η ρουλέτα.

Η τυχόν έλλειψη προβλεψιμότητας σε ένα ντετερμινιστικό σύστημα οφείλεται σε ένα βασικό χαρακτηριστικό, που ονομάζεται «χάος». Το χάος οφείλεται στην ευαίσθητη εξάρτηση από τις αρχικές συνθήκες ενός συστήματος. Αν δηλαδή δύο τροχιές αρχίζουν από δύο γειτονικά σημεία στον χώρο x_0 και $x_0 + \xi_0$, όπου το ξ_0 είναι μια πολύ μικρή ποσότητα, τότε μετά από ένα χρόνο t τα δύο σημεία της τροχιάς βρίσκονται σε θέσεις x και $x + \xi$, όπου το ξ αυξάνει εκθετικά με τον χρόνο. Ένα παράδειγμα ευαίσθητης εξάρτησης από τις αρχικές συνθήκες είναι το γνωστό φαινόμενο της

πεταλούδας, σύμφωνα με το οποίο το πέταγμα μιας πεταλούδας στην Ιαπωνία μπορεί να προκαλέσει μια καταιγίδα στην Ευρώπη. Παρ' όλα αυτά, η μετεωρολογική υπηρεσία μπορεί να κάνει προβλέψεις για τον καιρό των επόμενων ημερών. Δεν μπορεί όμως να κάνει προβλέψεις για πολύ μεγάλα χρονικά διαστήματα.

Ένα μέτρο του χάους είναι ο «χαρκτηριστικός αριθμός Lyapunov» (Lyapunov Characteristic Number, LCN), ο οποίος είναι το όριο του αριθμού χ που είναι ο λογάριθμος του λόγου ξ/ξ_0 , όταν διαιρεθεί δια του χρόνου, δηλαδή

$$\chi = \frac{\ln|\xi/\xi_0|}{t} \quad (1)$$

Όταν ο χρόνος τείνει στο άπειρο, το χ τείνει στον χαρακτηριστικό αριθμό Lyapunov ($LCN = \lim_{t \rightarrow \infty} \chi$).

Αν ο χαρακτηριστικός αριθμός Lyapunov είναι θετικός, η τροχιά είναι χαοτική, ενώ αν ο αριθμός αυτός είναι μηδέν, η τροχιά είναι οργανωμένη. Π.χ., σε μια ευσταθή περιοδική τροχιά το ξ είναι της τάξεως του ξ_0 , δηλαδή ο λόγος ξ/ξ_0 είναι της τάξεως της μονάδος και ο λογάριθμός του είναι ένας μικρός αριθμός. Επομένως, αν ο χρόνος t τείνει στο άπειρο, το όριο του χ τείνει στο μηδέν. Αντιθέτως, σε μια άστατη περιοδική τροχιά το ξ αυξάνει εκθετικά στον χρόνο, δηλαδή ο λογάριθμος του ξ/ξ_0 είναι της τάξεως του t , και άρα ο αριθμός Lyapunov είναι θετικός. Η εκθετική αύξηση του λόγου ξ/ξ_0 σημαίνει ότι είναι αδύνατο πρακτικά να προβλέψουμε τις θέσεις των γειτονικών τροχιών μετά από ένα μεγάλο χρονικό διάστημα.

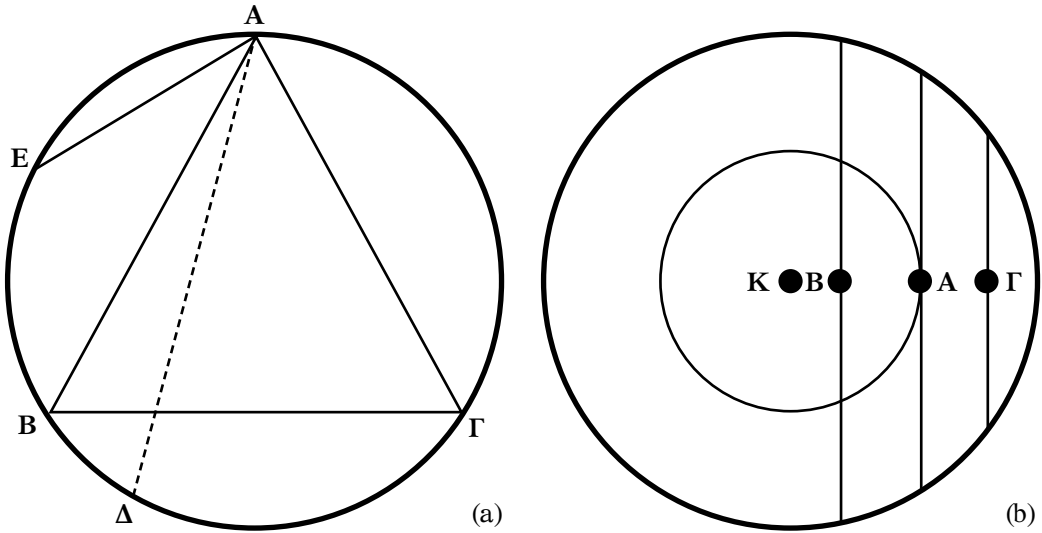
Η ίδια όμως απροσδιοριστία υπάρχει και στα τυχαία γεγονότα. Επομένως, δίνεται η εντύπωση ότι χάος και τύχη είναι ισοδύναμα. Θα δούμε όμως κατωτέρω ότι αυτό δεν είναι σωστό, διότι υπάρχουν

σημαντικές διαφορές μεταξύ χάους και τυχειότητας.

2. Τύχη

Όπως είδαμε, μπορεί να κάνει κανείς προβλέψεις στα τυχαία γεγονότα, όταν έχουμε μεγάλους αριθμούς περιπτώσεων. Πράγματι, τα καζίνο και όλοι οι οργανισμοί παιχνιδιών τύχης εργάζονται με βάση τη νομοτέλεια των μεγάλων αριθμών. Πού όμως οφείλεται αυτή η νομοτέλεια; Για παράδειγμα, ένα καλοφτιαγμένο ζάρι έχει πιθανότητα $1/6$ να δείξει έναν ορισμένο αριθμό. Έτσι, μετά από 600 ρίψεις έχουμε περίπου 100 φορές το 1, 100 φορές το 2 κ.ο.κ. Τί γίνεται όμως, αν το ζάρι είναι ετεροβαρές; π.χ., δείχνει διπλάσιες φορές το 1 από ό,τι τους άλλους αριθμούς; Στην περίπτωση αυτή μπορούμε να κάνουμε πειράματα, ρίχνοντας το ζάρι 700 φορές, τότε βρίσκουμε 200 φορές το 1 και από 100 φορές τους άλλους αριθμούς. Στις επόμενες δοκιμές ισχύει και πάλι η αναλογία 2:1:1:1:1:1, και άρα πάλι μπορούμε να κάνουμε προβλέψεις.

Είναι όμως αυτό πάντοτε δυνατόν; Θα δούμε ένα παράδειγμα που ονομάζεται «παράδοξο του Bertrand». Έχουμε ένα κύκλο, και παίρνουμε τυχαία διάφορες χορδές (Σχ. 1a). Ποια είναι η πιθανότητα να πάρουμε μια χορδή μεγαλύτερη από την πλευρά ενός εγγεγραμμένου ισόπλευρου τριγώνου ABΓ; Μια χορδή ορίζεται από τα δύο άκρα της. Επομένως, αν πάρουμε ένα αρχικό σημείο A, ζητούμε ποια είναι η πιθανότητα το άλλο σημείο της χορδής να είναι μεταξύ B και Γ, ώστε η χορδή να είναι μεγαλύτερη από την πλευρά AB του τριγώνου. Είναι προφανές ότι το άλλο σημείο μπορεί να είναι όπου-δήποτε πάνω στην περιφέρεια. Δηλαδή η πιθανότητα να βρίσκεται σε δύο ίσα τόξα του κύκλου είναι ισοπίθανη. Κατά συνέπεια, η πιθανότητα να βρίσκεται το

Σχήμα 1: (a) Η χορδή AD είναι μεγαλύτερη από την πλευρά του εγγεγραμμένου ισόπλευρου τριγώνου $AB\Gamma$, ενώ η χορδή AE είναι μικρότερη. (b) Η χορδή με κέντρο το A σε απόσταση $KA = 1/2$ της ακτίνας του κύκλου είναι ίση με την πλευρά ισόπλευρου τριγώνου, η χορδή με κέντρο το B είναι μεγαλύτερη και η χορδή με κέντρο το Γ είναι μικρότερη.

δεύτερο σημείο της χορδής στο τόξο $B\Gamma$ είναι το $1/3$ της όλης περιφέρειας.

Άλλα μιὰ χορδή μπορεί να οριστεί και από το κέντρο της (Σχ. 1b). Αν η απόσταση του κέντρου της χορδής από το κέντρο του κύκλου K είναι μικρότερη από το $1/2$ της ακτίνας, τότε η χορδή είναι μεγαλύτερη από την πλευρά του ισόπλευρου τριγώνου. Αν πάρουμε τυχαία το κέντρο της χορδής μέσα στον κύκλο, τότε η πιθανότητα είναι ανάλογη του εμβαδού μίας περιοχής. Το εμβαδόν ενός κύκλου ακτίνας $1/2$ είναι το $1/4$ όλου του εμβαδού του κύκλου. Άρα η πιθανότητα να πάρουμε μιὰ χορδή μεγαλύτερη από την πλευρά ισόπλευρου τριγώνου είναι $1/4$.

Βλέπουμε λοιπόν ότι η πιθανότητα εξαρτάται από το πώς ορίζεται η χορδή. Μάλιστα υπάρχουν τρόποι ορισμού της χορδής που μᾶς δίνουν όποια πιθανότητα θέλουμε. Άρα δεν είναι προφανές το ποια είναι η πιθανότητα των τυχαίων

γεγονότων. Πρέπει η πιθανότητα να μετρηθεί με πολλά πειράματα, και μετά τα επόμενα πειράματα θὰ μᾶς δώσουν τις ίδιες πιθανότητες.

3. Τάξη και χάος

Άς ἔρθουμε ὅμως τώρα στὰ ντετερμινιστικά συστήματα, δηλαδή σὲ συστήματα ποὺ διέπονται ἀπὸ φυσικοὺς νόμους. Τὰ ντετερμινιστικά συστήματα ἔχουν ἓν γένει τάξη καὶ χάος. Μιὰ ἀκραία περίπτωση εἶναι τὰ ὁλοκληρώσιμα συστήματα, τὰ ὁποῖα ἔχουν μόνο τάξη. Τάξη σημαίνει ὅτι δὲν ὑπάρχει εὐαίσθητη ἐξάρτηση ἀπὸ τὶς ἀρχικὲς συνθήκες. Κατὰ κανόνα οἱ τροχιὲς βρίσκονται ἀπὸ ἀπλοὺς μαθηματικοὺς τύπους. Ἐνα παράδειγμα τάξεως εἶναι οἱ τροχιὲς ἑνὸς κινητοῦ στὸ δυναμικὸ τοῦ δισδιάστατου ἀρμονικοῦ ταλαντωτῆ:

$$V(x, y) = \frac{1}{2} (\omega_1^2 x^2 + \omega_2^2 y^2) \quad (2)$$

στο όποιο οι τροχιές δίνονται από τους άπλους τύπους:

$$x = x_0 \cos \omega_1(t - t_0) \quad y = y_0 \cos \omega_2(t - t_0)$$

Αν ο λόγος των συχνοτήτων ω_1/ω_2 είναι άρρητος, ή τροχιά είναι μιὰ καμπύλη Lissajous, που γεμίζει ένα παραλληλόγραμμο (Σχ. 2). Πάντως οι τροχιές αυτές δεν γεμίζουν όλο τον χώρο (x, y) εντός της καμπύλης μηδενικής ταχύτητας, ή όποια προκύπτει από την εξίσωση ενεργείας ενός σωματίου μάζας $m = 1$

$$\frac{1}{2} (\dot{x}^2 + \omega_1^2 x^2) + \frac{1}{2} (\dot{y}^2 + \omega_2^2 y^2) = E \quad (3)$$

όταν οι ταχύτητες $\dot{x}$ και $\dot{y}$ μηδενίζονται.

Αν ο λόγος των συχνοτήτων ω_1/ω_2 είναι ρητός, τότε όλες οι τροχιές του συστήματος είναι περιοδικές.

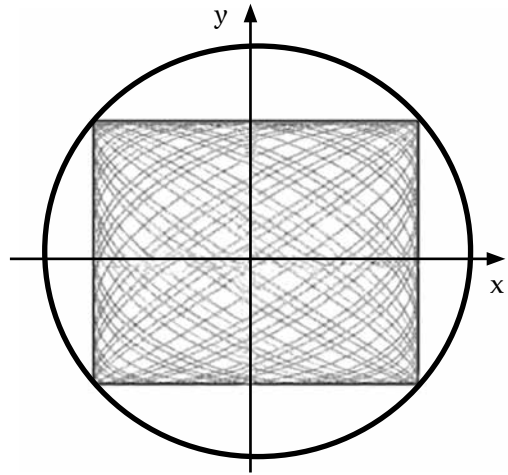
Στην περίπτωση του δυναμικού (2) ή ενέργεια του συστήματος διατηρείται σταθερή, αλλά και οι επιμέρους ενέργειες κατά τους άξονες x και y διατηρούνται σταθερές

$$E_x = \frac{1}{2} (\dot{x}^2 + \omega_1^2 x^2), E_y = \frac{1}{2} (\dot{y}^2 + \omega_2^2 y^2) = E = E_x \quad (4)$$

Επομένως, υπάρχουν δύο ανεξάρτητα ολοκληρώματα της κινήσεως, ή όλική ενέργεια E και ή ενέργεια E_x κατά τον άξονα x .

Γενικότερα, σέ ένα ολοκληρώσιμο σύστημα δύο βαθμών ελευθερίας (ανεξάρτητο του χρόνου) έχουμε δύο σταθερές, την όλική ενέργεια E και μία άκομη σταθερή ποσότητα (όλοκληρώμα) $I(x, \dot{x}, y, \dot{y})$.

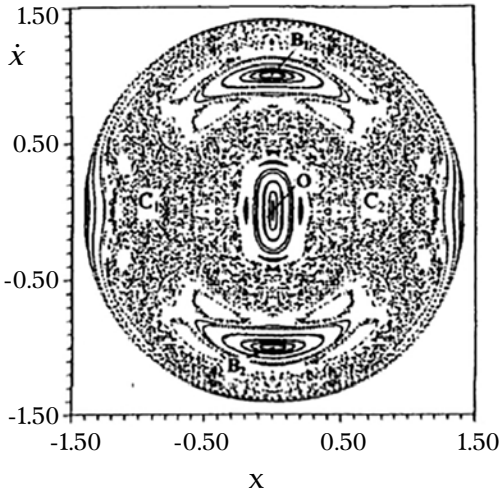
Μιὰ άλλη άκρoία περίπτωση είναι τὰ έργοδικά συστήματα, δηλαδή συστήματα όπου οι τροχιές γεμίζουν όλο τον χώρο των φάσεων, δηλαδή τον χώρο των

Σχήμα 2: Μιὰ καμπύλη Lissajous ή όποια γεμίζει ένα παραλληλόγραμμο, όχι όμως όλη την έπιτρεπτή περιοχή, ή όποια είναι τὸ έσωτερικό της περιβάλλουσας έλλείψεως.

θέσεων και των ταχυτήτων $(x, \dot{x}, y, \dot{y})$, διερχόμενες από τη γειτονιά όλων των σημείων του χώρου αυτού. Τὰ έργοδικά συστήματα δεν έχουν σχεδόν καθόλου οργανωμένες τροχιές, αλλά έν γίνεται οι τροχιές τους έχουν ευαίσθητη εξάρτηση από τις άρχικές συνθήκες, δηλαδή είναι χαοτικές.

Έν πολλοίς τὰ ολοκληρώσιμα και τὰ έργοδικά συστήματα αποτελούν εξαιρέσεις. Έν γίνεται τὰ δυναμικά συστήματα περιέχουν και τάξη και χάος. Ένας τρόπος νά διαπιστωθεί αυτό είναι οι έπιφάνειες τομής Poincaré, δηλαδή έπιφάνειες που τέμνουν όλες τις τροχιές στον χώρο των φάσεων. Μιὰ τέτοια έπιφάνεια είναι τὸ επίπεδο $(x, \dot{x})$, όταν $y = 0$. Τότε από τὰ δύο ολοκληρώματα (σταθερές) E και I παίρνουμε τις διαδοχικές τομές των τροχιών, δηλαδή τὰ διαδοχικά σημεία τομής $(x_i, \dot{x}_i)$, (όπου $i = 1, 2, \dots$). Αν μιὰ τροχιά είναι οργανωμένη, τὰ διαδοχικά σημεία βρίσκονται πάνω σέ μιὰ κλειστή καμπύλη, ένφ, αν ή τροχιά είναι χαοτική, τὰ

Σχήμα 3: Οί καμπύλες σε μιὰ επιφάνεια τομής Poincaré αντιπροσωπεύουν οργανωμένες τροχιές, ενώ τὰ διάσπαρτα σημεία αντιπροσωπεύουν χαοτικές τροχιές.

διαδοχικά σημεία είναι σκόρπια. (Σχ. 3).

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον στο Σχ. 3 παρουσιάζουν οί περιοδικές τροχιές, οί οποίες χαρακτηρίζονται από ένα πεπερασμένο αριθμό σημείων. Οί εύσταθεις περιοδικές τροχιές περιβάλλονται από κλειστές καμπύλες, που οφείλονται σε γειτονικές οργανωμένες τροχιές. Οί καμπύλες αυτές ονομάζονται νησίδες.

Εξάλλου, οί άσταθεις περιοδικές τροχιές περιβάλλονται από χαοτικές τροχιές. Από τις άσταθεις περιοδικές τροχιές (σημεία στην επιφάνεια τομής Poincaré) ξεκινούν 4 ειδικές καμπύλες, όπως αναφέρεται στην παράγραφο 5. Οί δύο από αυτές ονομάζονται άσταθεις άσυμπτωτικές καμπύλες και περιέχουν τις τομές τροχιών που απομακρύνονται από την περιοδική τροχιά. Οί άλλες δύο ονομάζονται εύσταθεις άσυμπτωτικές καμπύλες και περιέχουν τις τομές τροχιών που πλησιάζουν άσυμπτωτικά την περιοδική τροχιά. Οί τροχιές που ξεκινούν κοντά

στις εύσταθεις άσυμπτωτικές καμπύλες πλησιάζουν την περιοδική τροχιά για ένα χρονικό διάστημα, αλλά κατόπιν απομακρύνονται από αυτή, ακολουθώντας μία από τις άσταθεις άσυμπτωτικές καμπύλες.

Επομένως, υπάρχει ένα πλήθος από γειτονικές τροχιές που πλησιάζουν την περιοδική τροχιά Ο και εκτρέπονται άλλες προς τὰ άριστερά και άλλες προς τὰ δεξιά. Αυτός ακριβώς ο διαχωρισμός των άρχικά γειτονικών τροχιών αποτελεί τὸ χάος.

4. Διαφορές μεταξύ χαοτικών και τυχαίων συστημάτων

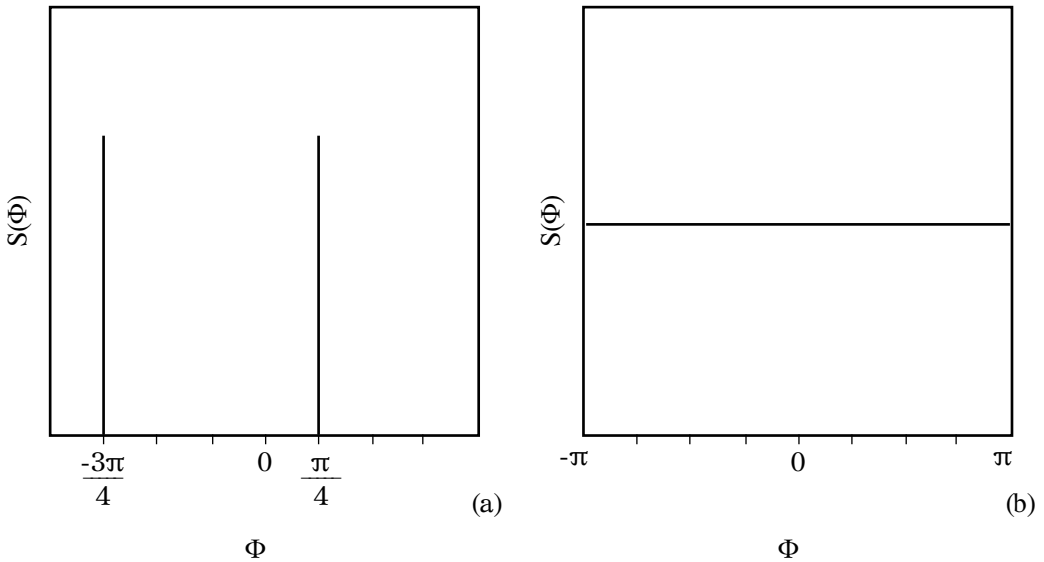
Πολλά χαρακτηριστικά των χαοτικών και των τυχαίων συστημάτων είναι παρόμοια. Π.χ., όπως είδαμε, οί κινήσεις των μορίων ενός αερίου σε ένα δωμάτιο, είτε είναι ντετερμινιστικές είτε είναι τυχαίες, γεμίζουν όμοιομορφα τὸ δωμάτιο κατὰ τὸν ίδιο τρόπο. Τὸ ίδιο ισχύει και για τὴν πίεση και τὴ θερμοκρασία σε διάφορα σημεία τοῦ δωματίου. Επομένως, τὸ χάος στὴν περίπτωση αὐτὴ ἔχει τὰ ίδια χαρακτηριστικά με τὴν τύχη. Όμως, ἂν μελετήσουμε λεπτομερῶς τις τροχιές σε ένα χαοτικό σύστημα, παρατηρούμε σημαντικές διαφορές από τις τροχιές σε ένα τυχαίο σύστημα.

Ένα παράδειγμα μεγάλης διαφορᾶς αναφέρεται στὴν τυπικὴ ἀπεικόνιση¹.

Ἄν θεωρήσουμε τὰ διαδοχικά σημεία μιᾶς τροχιᾶς $(x_i + \xi_i, y_i + \eta_i)$, μπορούμε νὰ ὀρίσουμε τὴ γωνία φ_i τοῦ διανύσματος (ξ_i, η_i) με τὸν ἄξονα x για N χρόνους (ἂνὰ σταθερὰ χρονικά διαστήματα Δt). Ἡ γωνία αὐτὴ ὀνομάζεται γωνία ἑλικώσεως. Τότε τὸ πλήθος dN τῶν σημείων με γωνίες μεταξύ φ_i καὶ $\varphi_i + d\varphi_i$, ἂν

1. Ἡ τυπικὴ ἀπεικόνιση δίνεται ἀπὸ τοὺς τύπους:

$$x_{i+1} = x_i + y_{i+1} = y_i + \frac{K}{2\pi} \sin(2\pi x_i) \pmod{1}$$

Σχήμα 4: (a) Τò φάσμα τῶν γωνιῶν ἐλικώσεως, ὅταν ἡ παράμετρος K τείνει στοῦ ἄπειρου, καὶ (b) τὸ φάσμα μιᾶς τυχαίας κατανομῆς.

διαρεθεῖ μετὰ τὸ $d\phi$ καὶ τὸν ὅλικὸ ἀριθμὸ σημείων N , δίνει τὸ φάσμα τῶν γωνιῶν ἐλικώσεως. Ἄρα τὸ φάσμα αὐτὸ δίνεται ἀπὸ τὸν τύπο

$$S(\phi) = \frac{dN}{Nd\phi} \quad (5)$$

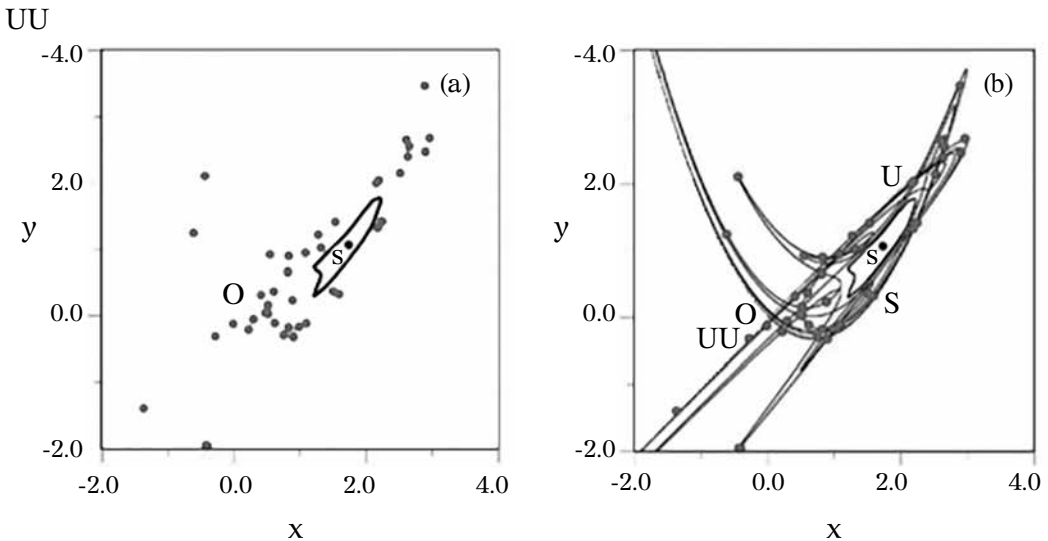
Ὅταν ἡ παράμετρος K τῆς τυπικῆς ἀπεικόνισης γίνῃ πολὺ μεγάλη καὶ τείνῃ στοῦ ἄπειρου, τὸ χάος τείνῃ στοῦ ἄπειρου ($LCN \rightarrow \infty$). Τότε τὸ φάσμα S τείνῃ στοῦ Σχ. 4a, μετὰ δύο μέγιστα στὶς γωνίες 45° καὶ -135° . Ἐξάλλου, ἡ κατανομὴ τῶν γωνιῶν σὲ μιὰ τυχαία περίπτωσις εἶναι ἡ ἴδια πρὸς ὅλες τὶς διευθύνσεις, δηλαδὴ ἡ κατανομὴ δίνεται ἀπὸ μιὰ σταθερά, ἀνεξάρτητη τῆς γωνίας ϕ (Σχ. 4b), ἐνῶ πάλι τὸ χάος εἶναι ἄπειρο ($LCN \rightarrow \infty$).

Ἐδὼ φαίνεται ὅτι, ἀκόμα καὶ ὅταν τὸ χάος τείνῃ στοῦ ἄπειρου, ἡ κατανομὴ τῶν χασοτικῶν διευθύνσεων εἶναι ἐντελῶς διαφοροετικὴ ἀπὸ τὴν κατανομὴ τῶν τυχαίων διευθύνσεων.

Οἱ διαφορὲς αὐτὲς μεταξὺ χασοτικῶν καὶ τυχαίων τροχιῶν μποροῦν νὰ διαπιστωθοῦν μετὰ κατάλληλα πειράματα. Τὸ συμπέρασμα εἶναι ὅτι μεταξὺ χάους καὶ τυχαιότητος ὑπάρχουν σημαντικὲς διαφορὲς, ποὺ εἶναι δυνατόν νὰ ἐλεγχθοῦν πειραματικά.

5. Ποῦ ὑπάρχει τύχη;

Ὅπως εἶδαμε στὴν εἰσαγωγή, πολλὰ τυχαῖα φαινόμενα, ὅπως ἡ ρουλέτα, θὰ μποροῦσαν νὰ περιγραφοῦν ντετερμινιστικά. Πράγματι, εἶναι πολὺ χρήσιμο νὰ ἀναζητήσῃ κανεὶς αἰτίες ἀκόμη καὶ σὲ φαινόμενα ποὺ φαίνονται ἐντελῶς τυχαῖα. Π.χ., ὅταν μελετᾶμε τὴν κατανομὴ τῶν αὐτοκινητιστικῶν ἀτυχημάτων, μποροῦμε νὰ χρησιμοποιήσουμε ἕνα τυχαῖο μοντέλο, ἀλλὰ δὲν ἀμφιβάλλουμε ὅτι κάθε ἐπὶ μέρος ἀτύχημα ἔχει ὀρισμένα αἷτια.

Σχήμα 5: (a) Τα διαδοχικά σημεία (x, y) μιᾶς τροχιάς φαίνονται τυχαία. (b) Όμως τα σημεία αυτά διατάσσονται πάνω σὲ μιὰ ἀσυμπτωτική καμπύλη U ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῶν ἀξόνων, ἡ ὁποία ἔχει πολλὲς ἀναδιπλώσεις (ἀπὸ τὸ σημείο O ἀρχίζουν 2 ἀσταθεῖς ἀσυμπτωτικὲς καμπύλες, U καὶ UU , καὶ δύο εὐσταθεῖς ἀσυμπτωτικὲς καμπύλες (S καὶ SS)).

Ἰδιαίτερη σημασία ἔχει ἡ μελέτη τοῦ χάους γύρω ἀπὸ ἀσταθεῖς περιοδικὲς τροχιές, ποὺ ἔχουν ὁδηγήσει σὲ σημαντικὲς ἀνακαλύψεις σχετικὰ μὲ τὴ δομὴ τοῦ χάους. Μία τέτοια ἀνακάλυψη εἶναι ὅτι οἱ χαοτικὲς τροχιὲς γύρω ἀπὸ μιὰ ἀσταθῆ περιοδικὴ τροχιά εἶναι δυνατόν νὰ δοθοῦν μὲ ἀκριβεῖς μαθηματικοὺς τύπους (Moser 1956, 1958 κ.λπ.). Ὡς παράδειγμα θεωροῦμε τὰ σημεία μιᾶς τροχιάς στὸν χωρὸ τῶν 2 διαστάσεων (x, y) ἡ ὁποία ἀρχίζει πλησίον τοῦ σημείου $(0,0)$ (Σχ. 5a). Τὰ σημεία αὐτὰ φαίνεται ὅτι εἶναι διατεταγμένα κατὰ τυχαῖο τρόπο. Ἐν τούτοις, ἀποδεικνύεται ὅτι τὰ διαδοχικὰ σημεία βρίσκονται πάνω σὲ μιὰ περίπλοκη καμπύλη (τὴν ἀσταθῆ ἀσυμπτωτικὴ καμπύλη ἀπὸ τὸ σημείο $(0,0)$, Σχ. 5b), ἡ ὁποία δίνεται μὲ αὐστηροῦς μαθηματικοὺς τύπους (τοὺς τύπους τοῦ Moser). Ἄν τὰ σημεία αὐτὰ ἦταν τυχαία,

κανένας μαθηματικὸς τύπος δὲν θὰ μποροῦσε νὰ τὰ δώσει.

Εἶναι ὅμως δυνατόν πάντοτε νὰ δώσουμε αἰτιοκρατικὲς (ντετερμινιστικὲς) ἐρμηνεῖες στὰ παρατηρούμενα φυσικὰ φαινόμενα; Θὰ δοῦμε τώρα δύο περιπτώσεις ποὺ αὐτὸ φαίνεται ἀδύνατον.

Πρῶτον εἶναι τὸ φαινόμενο τοῦ «θορύβου». Σὲ κάθε πείραμα, σὲ κάθε μέτρηση, ὑπάρχει μιὰ μικρὴ ἀβεβαιότητα, ποὺ ὀφείλεται στὸν θόρυβο. Αὐτὸς ὑπάρχει σχεδὸν πάντοτε. Γιὰ παράδειγμα, στὸν ἠλεκτρονικὸ ὑπολογιστὴ συνήθως οἱ ὑπολογισμοὶ γίνονται μὲ διπλὴ ἀκρίβεια, δηλαδὴ μὲ 16 δεκαδικὰ ψηφία. Ἀλλὰ ὑπάρχουν περιπτώσεις ποὺ ἡ ἀκρίβεια αὐτὴ εἶναι ἀνεπαρκής. Βεβαίως, ὑπάρχουν προγράμματα μεγαλύτερης ἀκρίβειας, π.χ. μὲ 50 δεκαδικὰ ψηφία. Ἀλλὰ ἡ ἀκρίβεια ποτὲ δὲν εἶναι ἀπείρη.

Ὁ μόνος τρόπος, γιὰ νὰ ἔχουμε ἀπό-

λυτη ακρίβεια, είναι όταν όλοι οι υπολογισμοί μας γίνονται με άκεραίους. Π.χ., αποφεύγουμε να γράφουμε το κλάσμα $1/3$ σε δεκαδική μορφή $0,333...$ (όποτε είμαστε αναγκασμένοι να κόψουμε τον δεκαδικό αριθμό μετά από ορισμένο αριθμό ψηφίων). Πράγματι, με τη μέθοδο των άκεραίων έχουν αναπτυχθεί πολλά σημαντικά μαθηματικά αποτελέσματα. Άλλα η μέθοδος αυτή δεν μπορεί να εφαρμοσθεί πάντοτε. Και εν πάση περιπτώσει, τα πειράματά μας που γίνονται με όργανα σπανίως δίνουν απαντήσεις με άκεραίους (π.χ., $0 \nless 1$). Έν γενεί τα πειράματά μας δίνουν ορισμένους αριθμούς με κάποια πεπερασμένη ακρίβεια. Έτσι, εν γενεί υπάρχει θόρυβος στις παρατηρήσεις και στις μετρήσεις μας. Και ό θόρυβος οφείλεται σε τόσα πολλά δυνατά αίτια, ώστε είναι πρακτικά αδύνατο να τον εξαλείψουμε. Είμαστε αναγκασμένοι να κάνουμε παρατηρήσεις με κάποια, μικρή έστω, άβεβαιότητα.

Ένας άλλος γνωστός τομέας όπου υπεισέρχεται η τύχη είναι τα κβαντικά φαινόμενα. Είναι γνωστή η άβεβαιότητα του Heisenberg που δίνεται από τη σχέση $\Delta x \Delta p \geq \hbar$, όπου Δx είναι η άβεβαιότητα στη θέση και Δp η άβεβαιότητα στην όρμή ($\Delta p = m \Delta v$, όπου Δv είναι η άβεβαιότητα στην ταχύτητα).

Στη συνήθη έρμηνεία της Κβαντομηχανικής (την έρμηνεία της Κοπεγχάγης, δηλαδή των Bohr, Born, Heisenberg κ.λπ.) δεν υπολογίζονται τροχιές, διότι για τον όρισμό της τροχιάς απαιτείται συγχρόνως να δοθούν η θέση και η ταχύτητα με ακρίβεια. Γι' αυτό στην έρμηνεία της Κοπεγχάγης οι πιθανότητες παίζουν θεμελιώδη ρόλο, πολύ πιο σημαντικό από ό,τι στην Κλασική Μηχανική. Έν τούτοις, υπάρχει και η εναλλακτική «όντολογική» έρμηνεία της Κβαντομηχανικής (de Broglie, Bohm κ.λπ.), η οποία δέχεται την ύπαρξη τροχιών. Οί τροχιές είναι ντετερ-

μινιστικές και μπορεί να είναι οργανωμένες ή χαοτικές.

Δεδομένου ότι οι δύο έρμηνείες της Κβαντομηχανικής (ή όντολογική και της Κοπεγχάγης) δίνουν, εν γενεί, τα ίδια αποτελέσματα, είναι προφανές ότι η όντολογική θεωρία δίνει λεπτομερέστερα στοιχεία για τα κβαντικά φαινόμενα. Άλλωστε, τα τελευταία χρόνια έγιναν πειράματα από τους Kocsis et al (2011) και άλλους, που υποδεικνύουν ότι οι τροχιές που αποτελούν το βασικό χαρακτηριστικό της όντολογικής θεωρίας έχουν πραγματική ύπόσταση. Πάντως, και στην περίπτωση αυτή οι υπολογισμένες τροχιές έχουν μιá άβεβαιότητα, η όποία γίνεται όλο και μικρότερη, όταν ό αριθμός των σωμάτων που ακολουθούν τις τροχιές γίνεται μεγαλύτερος.

6. Συμπεράσματα

Τό κύριο συμπέρασμα του παρόντος άρθρου είναι ότι η τυχαιότητα δεν είναι δυνατόν να αντικαταστήσει τον ντετερμινισμό, ό όποιος βασίζεται στην ύπαρξη φυσικών νόμων που διέπουν τα φαινόμενα της Φυσικής. Η ύπαρξη του χάους δεν σημαίνει ότι τα φαινόμενα είναι τυχαία. Άντιστρόφως, σε φαινόμενα που εκ πρώτης όψεως εμφανίζονται τυχαία προσπαθούμε να βρούμε τα βαθύτερα αίτια που τα προκαλούν, δηλαδή τους φυσικούς νόμους που τα διέπουν.

Τό έρώτημα όμως που μένει αναπάντητο είναι αν οι φυσικοί νόμοι ισχύουν πάντοτε. Π.χ., αν διατυπώσουμε τον νόμο της βαρύτητας ως έξης: «κάθε σώμα που αφήνεται ελεύθερο πέπτει προς τα κάτω», τον νόμο αυτό τον διαπιστώνουμε πάρα πολλές φορές. Άν όμως αφήσουμε ελεύθερο ένα μπαλόνη, και πάει προς τα πάνω, είμαστε αναγκασμένοι να αλλάξουμε τον νόμο αυτό και να θεωρήσουμε, εκτός της βαρύτητας, και τις δυνάμεις

Τὸ κύριο συμπέρασμα τοῦ παρόντος ἄρθρου εἶναι ὅτι ἡ τυχαιότητα δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀντικαταστήσει τὸν ντετερμινισμό, ὁ ὁποῖος βασίζεται στὴν ὑπαρξη φυσικῶν νόμων ποὺ διέπουν τὰ φαινόμενα τῆς Φυσικῆς. Ἡ ὑπαρξη τοῦ χάους δὲν σημαίνει ὅτι τὰ φαινόμενα εἶναι τυχαῖα. Ἀντιστρόφως, σὲ φαινόμενα ποὺ ἐκ πρώτης ὄψεως ἐμφανίζονται τυχαῖα προσπαθοῦμε νὰ βροῦμε τὰ βαθύτερα αἷτια ποὺ τὰ προκαλοῦν, δηλαδὴ τοὺς φυσικοὺς νόμους ποὺ τὰ διέπουν.

ἀνώσεως. Δὲν θὰ ποῦμε ὅμως ὅτι τὸ ἂν θὰ πάει ἓνα σῶμα πάνω ἢ κάτω εἶναι τυχαῖο φαινόμενο. Ἐπομένως, ἡ νομοτέλεια (ντετερμινισμός) εἶναι πιὸ βασικὴ στὴ φύση ἀπὸ τὴν τυχαιότητα.

Τὸ χάος, ὅπως εἶδαμε, ἔχει ὀρισμένη ὁμοιότητα μὲ τὴν τύχη, ἀλλὰ ἔχει καὶ ὀρισμένες σημαντικὲς διαφορὲς. Πάντως ὑπάρχουν περιπτώσεις ποὺ ἡ τυχαιότητα εἶναι ἀναπόφευκτη, κυρίως ὅπου ὑπάρχουν μετρήσεις ποὺ ἀποκτοῦνται μὲ θόρυβο. Στὶς περιπτώσεις αὐτὲς ὅμως ἰσχύουν οἱ νόμοι τῶν μεγάλων ἀριθμῶν, δηλαδὴ ἡ χρησιμοποίησις μέσων ὄρων. Τόσο σὲ θεωρητικοὺς ὑπολογισμούς, ὅσο καὶ σὲ παρατηρήσεις καὶ πειράματα, ὁδηγοῦν σὲ ἀρετὰ ἀκριβῆ ἀποτελέσματα, ποὺ φθάνουν νὰ ἔχουν τὴν ἰσχὺ φυσικῶν νόμων.

Βιβλιογραφία

- [1] Moser J. The analytic invariants of an area-preserving mapping near a hyperbolic fixed point. *Communications on Pure and Applied Mathematics*, 9:673, 1956.
- [2] Moser J. New aspects in the theory of stability of hamiltonian systems. *Communications on Pure and Applied Mathematics*, 11:81, 1958.
- [3] Kocsis S., Braverman B., Ravets S., Stevens M.J., Mirin R.P., Shalm L.K., and Steinberg A.M. Observing the average trajectories of single photons in a two-slit interferometer. *Science*, 332:1170, 2011.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΟΝΤΟΠΟΥΛΟΣ
Ἀκαδημαϊκός

ΠΑΤΕΡΙΚΗ ΟΙΚΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΕΝΣΤΑΣΕΙΣ ΚΑΤΑ ΤΗΣ ΦΥΣΕΩΣ Η ΟΔΟΣ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΓΝΩΣΕΩΣ

1. Εισαγωγικές παρατηρήσεις

Σε πρόσφατη μελέτη μας¹ παρουσιάσαμε τη θεμελιώδη για την Πατερική Οικολογία θέση ότι τίποτε στη φύση δεν έχει γίνει στην τύχη, ἐνῶ σε ἄλλη μελέτη² ἀναδείξαμε περαιτέρω τὴν οἰκολογικὴ σημασία αὐτῆς τῆς θέσης, συγκρίνοντάς την πρὸς ἀνάλογες διατυπώσεις ἀπὸ τὴν

Ἀρχαία Ἑλληνικὴ φιλοσοφία. Ἐὰν ἀναλογισθοῦμε ὅτι κάθε οἰκολογικὴ καταστροφὴ ἔχει ὡς ἀφετηρία τῆς ἀκριβῶς τῇ θεώρηση κάποιου πράγματος στὴ φύση ὡς ἀχρήστου ἢ περιττοῦ, ἀντιλαμβανόμεστε εὐκόλα πόσο μεγάλη σημασία ἔχει ἡ διατυπωμένη πεποίθησις τῶν χριστιανῶν διανοητῶν καὶ φιλοσόφων σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία τίποτε τὸ ἀχρηστο ἢ περιττὸ δὲν ὑπάρχει στὴ φύση.

Ἡ ἐν λόγῳ πεποίθησις ὥστόσο μπορεῖ μὲν νὰ ἔχει φανερὰ μερίζονα οἰκολογικὴ σημασία, ἀλλὰ δὲν εἶναι καθόλου αὐτονόητη. Διότι ὑπάρχουν πλείστα πράγματα στὴ φύση γύρω μας ποὺ οἱ περισσότεροι θὰ ἔκριναν ὅτι τυχὸν ἀπουσία τους ὄχι

1. Γιάννη Κ. Τσέντου, «Τὰ θεμέλια τῆς Πατερικῆς Οἰκολογίας», *Ἀκτίνες* 777 (Σεπτέμβριος-Οκτώβριος 2019), σελ. 179-190.

2. Γιάννη Κ. Τσέντου, «Τίποτα στὴ φύση δὲν ἔχει γίνει στὴν τύχη. Ἀρχαία Ἑλληνικὴ καὶ Πατερικὴ φιλοσοφία», *Ἀκτίνες* 778 (Νοέμβριος-Δεκέμβριος 2019), σελ. 209-220.

άπλως δὲν θὰ ζημιώνει τὴ φύση καὶ τὸν ἄνθρωπο, ἀλλὰ ἀντιθέτως θὰ ἀποδεικνύεται ἐνδεχομένως καὶ ἐπωφελής. Ἔτσι, θὰ μποροῦσε κανεὶς νὰ μεμφεῖ τὴ φύση γιὰ ἀρκετὰ πράγματα, νὰ διατυπώσῃ, μὲ ἄλλα λόγια, πλῆθος «ἐνστάσεων» κατὰ τῆς φύσεως. Σὲ αὐτὴ τὴ μελέτῃ θὰ ἐξετάσουμε σύντομα μερικὲς ἀπὸ τὶς πλέον χαρακτηριστικὲς ἐνστάσεις κατὰ τῆς φύσεως μὲ τὶς ὁποῖες βρισκόνταν ἀντιμέτωποι ἤδη οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας μας, καὶ θὰ δοῦμε σὲ γενικὲς γραμμὲς τὴν ἀπάντησιν ποὺ δίνουν σὲ αὐτὲς τὶς ἐνστάσεις οἱ χριστιανοὶ διανοητὲς καὶ φιλόσοφοι τῆς περιόδου ποὺ ἐξετάζουμε, δηλαδὴ τῆς περιόδου τῆς πρώιμης Ἑλληνοχριστιανικῆς καὶ Πατερικῆς φιλοσοφίας.

2. Ἐνστάσεις κατὰ τῆς φύσεως μὲ τὶς ὁποῖες ὀφείλει νὰ ἀναμετρηθεῖ μία οἰκολογικὴ φιλοσοφία

Μερικὲς ἀπὸ τὶς ἐνστάσεις κατὰ τῆς φύσεως μὲ τὶς ὁποῖες ὀφείλει νὰ ἀναμετρηθεῖ μία οἰκολογικὴ φιλοσοφία, ἐνστάσεις μὲ τὶς ὁποῖες βρισκόνταν ἀντιμέτωποι ἤδη οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας μας, θὰ μποροῦσαν νὰ εἶναι οἱ ἑξῆς:

Στὴ φύση ὑπάρχει ἄπειρη ὁμορφιά· σύμφωνοι. Ἀλλά, μεταξύ μας, στὴ φύση ὑπάρχει καὶ ἀπερίγραπτη ἀσχήμια· καὶ εἰλικρινὰ δὲν βλέπουμε τί ὁμορφιά θὰ μποροῦσε κανεὶς νὰ βρεῖ σὲ κάποια ἀπεχθῆ ἔντομα.

Σίγουρα στὴ φύση ὑπάρχουν πολλὰ ὁμορφα λουλούδια· ἀλλὰ γιατί πρέπει δίπλα στὸ τριαντάφυλλο νὰ ὑπάρχει καὶ τὸ ἀγκάθι;

Ἔπειτα, τί ἐξυπηρετοῦν ἀλήθεια μὲ τὴν ὑπαρξή τους τὰ δηλητηριώδη φυτά; Κατὰ τί θὰ ζημιωνόταν ἡ φύση, γιὰ παράδειγμα, ἐὰν ἔλειπε ἀπὸ αὐτὴν τὸ τόσο ἐπιβλαβὲς ὄπιο;

Ὅμοιως, κανεὶς βεβαίως δὲν ἀρνεῖται τὴ χρησιμότητα καὶ τὴν ὁμορφιά τῶν λιμνῶν καὶ τῶν ποταμῶν, τῶν δασῶν καὶ τῶν εὐφόρων πεδιάδων. Ἀλλὰ γιατί πρέπει νὰ ὑπάρχουν τὰ ἀπόκρημνα καὶ ἀφιλόξενα βουνὰ καὶ οἱ ἔρημοι;

Ἐπὶ πλέον δὲ καὶ ἡ ὑπαρξὴ πολλῶν ζώων δίνει ἀφορμὴ γιὰ τὴ διατύπωση ἐνστάσεων κατὰ τῆς φύσεως. Εἶναι γιὰ παράδειγμα βέβαιο ὅτι οἱ περισσότεροί θὰ περιέρχονταν σὲ ἀπορία, ἐὰν ζητούσαμε ἀπὸ αὐτοὺς νὰ μᾶς ἐξηγήσουν σὲ τί χρησιμεύουν στὴ φύση τὰ δηλητηριώδη φίδια ἢ τὰ σκουλήκια.

Εἰδικώτερα μάλιστα ἐκείνη τὴν ἐποχὴ, κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνες μετὰ Χριστόν, ποὺ οἱ χριστιανοὶ βίωναν ἰδιαίτερα ἔντονα τὴ ζωντανὴ παρουσία τοῦ Θεοῦ, ἦταν ἀπολύτως φυσικὸ νὰ γεννηθοῦν στὴ σκέψιν πολλῶν ἀπορίες ὅπως ἡ ἑξῆς: Σὲ ἓναν κόσμον δημιουργημένο ἀπὸ τὸν Θεό, ὅπως δεχόμαστε, ποιοὺς ὁ λόγος τῆς ὑπαρξὸς τῶν ἄγριων θηρίων, ποὺ κατασπαράσσουν ἀθώους ἀνθρώπους καὶ βυθίζουν τόσες καὶ τόσες οἰκογένειες στὸν πόνο, τὴν ἀπελπισία καὶ τὴν ἀπόγνωση;

Ἐξάλλου, ἀξίζει νὰ ἀναφερθοῦμε μὲ κάθε εἰλικρίνεια σὲ αὐτὸ ποὺ συμβαίνει κατ' ἐξοχὴν στὶς μέρες μας, κάθε φορὰ ποὺ ἀκοῦμε τοὺς οἰκολόγους νὰ ἐξανίστανται καὶ νὰ διαρρηγνύουν τὰ ἱμάτιά τους, μιλώντας γιὰ τὰ εἶδη τῶν ζώων ποὺ ἀπειλοῦνται μὲ ἐξαφάνισιν. Ἀκοῦμε, γιὰ παράδειγμα, ὅτι οἱ φάλαινες ἀπειλοῦνται μὲ ἐξαφάνισιν. Ἀλλά, ἐὰν θέλουμε νὰ εἴμαστε ἀπολύτως εἰλικρινεῖς, πρέπει νὰ παραδεχθοῦμε ὅτι οἱ περισσότεροι ἀπὸ μᾶς μπαίνουμε στὸν πειρασμὸ νὰ διερωτηθοῦμε τὸ ἑξῆς: «Ἐμένα γιατί πρέπει νὰ μὲ ἐνδιαφέρει ἂν ἀπειλοῦνται ἢ ὄχι οἱ φάλαινες; Θέλουν στ' ἀλήθεια νὰ μὲ κάνουν νὰ πιστεῦσω ὅτι θὰ ἀνατραπεῖ ἡ ἰσορροπία τῆς φύσεως, ἐὰν παύσουν νὰ ὑπάρχουν οἱ φάλαινες στοὺς ὠκεανούς;».

Βεβαίως, πολλὲς ἀπὸ αὐτὲς τὶς ἐνστάσεις φαντάζουν ἀφελεῖς. Ἐν πάσῃ

περιπτώσει, όμως, εάν αυτές οι ένστάσεις κατά της φύσεως έμεναν αναπάντητες, τότε ή θέση ότι δεν υπάρχουν περιττά πράγματα στη φύση θα αποδεικνυόταν, στην καλύτερη περίπτωση, ρομαντική φαντασίωση κάποιων άλλοπαρμένων θεολόγων και κάποιων τρελών οικολόγων, ή οποία όμως δεν πρέπει δα να ληφθεί και τόσο σοβαρά υπό όψιν. Είδαμε όμως ότι ή εν λόγω θέση, ή θέση δηλαδή ότι τίποτα στη φύση δεν είναι άχρηστο ή

Τούτο εξηγεί πλήρως την ένασχόληση των εκπροσώπων της πρώιμης ήδη έλληνοχριστιανικής φιλοσοφίας με τις κάθε λογής ένστάσεις κατά της φύσεως, καθώς και την ακλόνητη πεποίθησή τους ότι τίποτε στη φύση δεν είναι άχρηστο ή περιττό.

Οί χριστιανοί διανοητές και φιλόσοφοι δεν μπορούσαν βεβαίως να κλείνουν τα μάτια τους μπροστά στο γεγονός ότι ό άνθρωπος ζή σε ένα περιβάλλον που συχνά αποδεικνύεται άφιλόξενο και

Υπάρχουν πλείστα πράγματα στη φύση γύρω μας που οι περισσότεροι θα έκριναν ότι τυχόν άπουσία τους όχι απλώς δεν θα ζημίωνε τη φύση και τόν άνθρωπο, αλλά αντιθέτως θα αποδεικνυόταν ένδεχομένως και έπωφελής.

Έτσι, θα μπορούσε κανείς να μεμφθεί τη φύση για άρκετά πράγματα, να διατυπώσει, με άλλα λόγια, πλήθος «ένστάσεων» κατά της φύσεως.

περιττό, άποτελεί τη σημαντικότερη ίσως άρχή της Οικολογίας. Αντιλαμβανόμαστε λοιπόν ότι κάθε προσπάθεια φιλοσοφικής ένασχόλησης με την Οικολογία θα έπρεπε να θέτει ως πρωταρχικό της καθήκον την υπεράσπιση της εν λόγω θέσεως έναντι κάθε πιθανής ένστάσεως σαν αυτές που καταγράψαμε παραπάνω.

3. Η πατερική φιλοσοφία άντιμέτωπη με τις ένστάσεις κατά της φύσεως

Οί Πατέρες της Εκκλησίας μας είχαν τους δικούς τους λόγους να καταπιεσθούν με τις κάθε λογής ένστάσεις κατά της φύσεως. Πράγματι, τυχόν άναγνώριση της ύπάρξεως στη φύση πραγμάτων άχρήστων ή περιττών θα κλόνιζε άνεπανόρθωτα την πίστη στην ύπαρξη ένδος άγαθού Δημιουργού των πάντων.

έχθρικό προς αυτόν. Ιδιαίτερο ένδιαφέρον παρουσιάζει έν προκειμένω ένα κείμενο προερχόμενο από το έργο *Ευαγγελική προπαρασκευή* του Εύσεβίου Καισαρείας. Στο έν λόγω κείμενο διαπιστώνεται έν πρώτοις ότι ό άνθρωπος ζή σε ένα περιβάλλον όπου υπάρχουν μεταξύ άλλων και θηρία και δηλητηριώδη έρπετά, με συνέπεια να μην έχει να άντιπαλαίσει μόνο την «οικείαν και συνημμένην» φύση του σώματός του, αλλά και πλείστα άλλα πράγματα έξωτερικά προς αυτόν, έν μέσω των οποίων ζή³. Ένδεικτικά άναφέρονται

3. Εύσ. Καισ., *Ευαγγελική προπαρασκευή*, ed. K. Mras, σ', σ' 39.1-40.1: «Εί μὲν οὖν πρὸς μόνην τὴν οἰκείαν τοῦ σώματος φύσιν ὁ πᾶς ἀγὼν ἦν αὐτῷ, μέτριος ἂν ἦν οὗτος· ἐπεὶ δὲ τὴν πολιτείαν καὶ τὸν ἐν ἀνθρώποις βίον ὁ Θεὸς αὐτῷ μεταξὺ πολλῶν καταβέβληται, ὡς μετὰ θηρίων καὶ ἐρπετῶν ἰοβόλων ἐν μέσῳ τε πυρὸς καὶ ὕδατος ἀέρος τε τοῦ περιέχοντος καὶ τῶν ἐν τούτοις ἅπασι παρηλλαγμένων καὶ διαφόρων φύσεων τὰ διατριβὰς ποιεῖσθαι, εἰκότως αὐτῷ ἡ διαμάχη καὶ

οί ἐπικίνδυνες τροφές, τὰ δριμύεια ψύχη καὶ οἱ ἀφόρητοι καύσωνες, ἀλλὰ καὶ πλείστα ἄλλα πράγματα ποὺ κινεῦνται φυσικὰ σύμφωνα μὲ κάποιους οἰκείους λόγους («κατὰ τινας οἰκείους λόγους φυσικῶς κινούμενα», ὅπως διαβάζουμε κατὰ λέξιν), ποὺ ὅμως ἡ ἐπαφὴ μὲ αὐτὰ ἐμβάλλει τὸν ἄνθρωπο σὲ μεγάλη ταραχή⁴. ὁ λόγος εἶναι ὅτι τὰ σώματά μας δὲν ἀντέχουν στὴν ἐπαφὴ μὲ αὐτὰ τὰ πράγματα, τὰ ὁποῖα ἐν τούτοις γίνονται «κατὰ φύσιν τινὰ οἰκείαν»⁵. Ἐντύπωση προκαλεῖ ἐδῶ ἡ ἐπιαναλαμβανόμενη ἀναγνώριση τοῦ γεγονότος ὅτι ὅλα αὐτὰ τὰ πράγματα τὰ ὁποῖα ἐνίστε καθιστοῦν τὴ φύση ἀπίστευτα ἐχθρική πρὸς τὸν ἄνθρωπο ὑπάρχουν ἐν τούτοις «κατὰ τινας οἰκείους λόγους φυσικῶς» καὶ «κατὰ φύσιν οἰκείαν».

Γενικά, θὰ μπορούσε νὰ παρατηρήσει κανεὶς ὅτι πολλὰ πράγματα στὸν κόσμο ποὺ μᾶς περιβάλλει θὰ μπορούσαν νὰ δώσουν λαβὴ γιὰ περισσότερο ἢ λιγώτερο εὐλογες ἐνστάσεις κατὰ τῆς φύσεως, τὶς ὁποῖες βεβαίως μιὰ συνεπὴς οἰκολογικὴ φιλοσοφία δὲν δικαιούται νὰ ἀφήσει ἀναπάντητες. Μία ἀπὸ

τὶς σημαντικώτερες ἴσως συμβολές τῆς Ἑλληνοχριστιανικῆς Πατερικῆς φιλοσοφίας ἐν προκειμένῳ ἔγκειται ἀκριβῶς στὸ γεγονός ὅτι σὲ αὐτὴν βρίσκουμε τόσο μιὰ συστηματικὴ καταγραφὴ παρομοίων ἐνστάσεων, ὅσο καὶ μιὰ προσπάθεια νὰ δοθεῖ σὲ αὐτὲς μιὰ σαφὴς καὶ πειστικὴ ἀπάντησις. Ὡς παραδείγματα καταγραφῆς τέτοιων ἐνστάσεων θὰ παραθέσουμε ἐδῶ

ἡ ἐνστασις οὐ πρὸς τὴν οἰκείαν ἐστὶ καὶ συνημιμένῃν αὐτῷ μόνον φύσιν τοῦ σώματος, ἀλλὰ καὶ πρὸς μυρία τὰ ἐκτὸς συμβεβηκότα, ὧν ἐν μέσῳ ζῇ τὸν θνητὸν βίον διεξάγων, ὥστε καὶ πρὸς ταῦτα καρτερῶς ἀντέχειν».

4. Εὐσ. Καισ., ὁ.π., ζ', ζ' 40.1-6: «Πολλοὶ γοῦν ἤδη καὶ τοιῶνδε τροφῶν φύσεις καὶ τοιαῖδε συγκράσεις τοῦ περιέχοντος, κρυμῶν τε ἐπιφοραὶ καὶ φλογμῶν ἐκκαύσεις, πλείστα τε ἄλλα κατὰ τινας οἰκείους λόγους φυσικῶς μὲν κινούμενα, συμβατικῶς δὲ ἡμῖν προσπίπτοντα τάραχον οὐ τὸν τυχόντα τῷ καθ' ἡμᾶς αὐτεξουσίῳ διὰ τὴν πρὸς τὸ σῶμα συμπλοκὴν παρέσχηκεν, ...».

5. Εὐσ. Καισ., ὁ.π., ζ', ζ' 40.6-41.1: «... τῆς τῶν ἡμετέρων σωμάτων φύσεως τὰς τῶν ἔξωθεν ἐπιφορὰς οὐχ ὑπομενούσης, κρατούμενης δὲ καὶ νικωμένης ὑπὸ τῶν ἐκτὸς κατὰ φύσιν οἰκείαν ἐπιτελουμένων».

δύο κείμενα, προερχόμενα καὶ τὰ δύο ἀπὸ ἔργα τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου. Τὸ πρῶτο κείμενο προέρχεται ἀπὸ τὴν Ι' Ὁμιλία *Εἰς τὴν Γένεσιν* καὶ εἶναι τὸ ἑξῆς:

«Ἀνάμεσα στὰ πράγματα ποὺ βλέπουμε γύρω μας δὲν δημιουργήθηκε μόνο φῶς, ἀλλὰ καὶ σκοτάδι ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ φῶς, καὶ ὄχι μόνο ἡμέρα, ἀλλὰ καὶ νύκτα ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἡμέρα, καὶ προκειμένου περὶ τῶν φυτῶν ποὺ βλασταίνουν ἀπὸ τὴ γῆ, ὄχι μόνο βοτάνια χρήσιμα, ἀλλὰ καὶ ὀλέθρια, καὶ δένδρα ὄχι μόνο καρποφόρα, ἀλλὰ καὶ ἄκαρπα, καὶ ὄχι μόνο ἡμέρα ζῶα, ἀλλὰ καὶ ἄγρια

καὶ ἀτίθασα· καὶ προκειμένου περὶ τῶν θαλασσίων ζώων, ὄχι μόνο ψάρια, ἀλλὰ καὶ κίτη καὶ ἄλλα θαλάσσια θηρία· καὶ γῆ ὄχι μόνο ἡ κατοικήσιμη, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀκατοίκητη· καὶ ὄχι μόνο πεδιάδες, ἀλλὰ καὶ ὄρη καὶ δασώδεις κοιλάδες· καὶ προκειμένου περὶ τῶν πτηνῶν, ὄχι μόνο ἥρεμα καὶ κατάλληλα γιὰ τὴ διατροφή μας, ἀλλὰ καὶ ἄγρια καὶ ἀκάθαρτα, καὶ γερά-

Ἐντελῶς ἀνάλογο εἶναι καὶ ἓνα ἄλλο χαρακτηριστικώτατο κείμενο ἀπὸ τὸ ἐκπληκτικοῦ οἰκολογικοῦ ἐνδιαφέροντος ἔργο τοῦ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου Πρὸς τοὺς σκανδαλιζομένους ἐπὶ ταῖς παρανομίαις ταῖς γινομέναις καὶ τῇ τοῦ λαοῦ καὶ πολλῶν ἱερέων διώξει καὶ διαστροφῇ καὶ περὶ τῆς τοῦ Θεοῦ προνοίας καὶ περὶ ἀκαταλήπτου, τὸ ὁποῖο

Πολλὰ πράγματα στὸν κόσμον ποὺ μᾶς περιβάλλει θὰ μπορούσαν νὰ δώσουν λαβὴ γιὰ περισσότερο ἢ λιγώτερο εὐλογες ἐνστάσεις κατὰ τῆς φύσεως, τὶς ὁποῖες βεβαίως μιὰ συνεπὴς οἰκολογικὴ φιλοσοφία δὲν δικαιούται νὰ ἀφήσει ἀναπάντητες. Μία ἀπὸ τὶς σημαντικώτερες ἴσως συμβολὲς τῆς Ἑλληνοχριστιανικῆς Πατερικῆς φιλοσοφίας ἐν προκειμένῳ ἔγκειται ἀκριβῶς στὸ γεγονός ὅτι σὲ αὐτὴν βρίσκουμε τόσο μιὰ συστηματικὴ καταγραφὴ παρομοίων ἐνστάσεων, ὅσο καὶ μιὰ προσπάθεια νὰ δοθεῖ σὲ αὐτὲς μιὰ σαφὴς καὶ πειστικὴ ἀπάντηση.

κια καὶ γῦπες καὶ ἄλλα παρόμοια· καὶ προκειμένου περὶ τῶν χειρσαίων ζώων, ὄχι μόνο ἡμερὰ ζῶα, ἀλλὰ καὶ φίδια καὶ ὀχιές καὶ ἐρπετὰ καὶ λιοντάρια καὶ λεοπαρδάλεις· καὶ προκειμένου περὶ τοῦ καιροῦ, πάλι, ὄχι μόνο βροχὲς καὶ εὐμενεῖς ἀνεμοί, ἀλλὰ καὶ χαλάζια καὶ χιόνια· καὶ ἂν θελήσει κάποιος νὰ ἐκθέσει λεπτομερῶς τὸ καθένα ξεχωριστά, θὰ βρεῖ πολλὰ σὲ καθένα ἀπὸ τὰ δημιουργήματα ποὺ θεωροῦνται ὄχι ἀπλῶς ἄχρηστα γιὰ μᾶς, ἀλλὰ καὶ βλαβερά»⁶.

χάριν συντομίας ἀναφέρεται ὡς Πρὸς τοὺς σκανδαλιζομένους. Τὸ κείμενο, τὸ ὁποῖο ἀποτελεῖ μιὰ ἀκόμη καταγραφὴ πιθανῶν ἐνστάσεων κατὰ τῆς φύσεως, εἶναι τὸ ἑξῆς:

μόνον ἡμερὰ, ἀλλὰ καὶ ἄγρια καὶ ἀτίθασα· καὶ ἐκ τῶν ἐκ τῶν ὑδάτων ἀναδοθέντων, οὐ μόνον ἰχθύες, ἀλλὰ καὶ κίτη καὶ ἕτερα θηρία θαλάττια· καὶ γῆ οὐ μόνον οἰκουμένη, ἀλλὰ καὶ ἀοίκητος· καὶ οὐ μόνον ὕπτια πεδία, ἀλλὰ καὶ ὄρη καὶ νάπαι· καὶ ἐπὶ τῶν πετεινῶν, οὐ μόνον ἡμερὰ καὶ πρὸς τροφὴν ἡμῖν ἐπιτήδεια, ἀλλὰ καὶ ἄγρια καὶ ἀκάθαρτα ζῶα, καὶ ἰκτίνες, καὶ γῦπες, καὶ ἕτερα πολλὰ τοιαῦτα· καὶ ἐπὶ τῶν ἐκ τῆς γῆς ἀναδοθέντων, οὐ μόνον ἡμερὰ ζῶα, ἀλλὰ καὶ ὄφεις, καὶ ἔχεις, καὶ δράκοντες, καὶ λέοντες, καὶ παρδάλεις· καὶ ἐπὶ τοῦ ἀέρος πάλιν οὐ μόνον ὑετοὶ καὶ ἀνεμοὶ ἐπιτίθει, ἀλλὰ καὶ χάλασαι, καὶ χιόνες· καὶ εἴ τις καθ' ἑκάστον ἐπεξῆναι βούλοιο, πολλὰ εὐρήσει ἐφ' ἑκάστῳ τῶν δημιουργηθέντων, οὐ μόνον ἡμῖν (οὐ) χρήσιμα, ἀλλὰ καὶ βλαβερά νομιζόμενα».

6. Ἰω. Χρυσ., Εἰς τὴν Γένεσιν, Ὁμιλία Ι', ed. J.-P. Migne, PG 53, 87.28-48: «Ἐπειδὴ γὰρ ἐν τοῖς ὁρωμένοις οὐ μόνον φῶς ἐδημιουργήθη, ἀλλὰ καὶ σκότος ἀπ' ἐναντίας τῷ φωτί, καὶ οὐ μόνον ἡμέρᾳ, ἀλλὰ καὶ νύξ ἀπ' ἐναντίας τῇ ἡμέρᾳ, καὶ ἐπὶ τῶν ἐκ τῆς γῆς ἀναδιδομένων σπερμάτων, οὐ μόνον βοτάναι χρήσιμοι, ἀλλὰ καὶ ὀλέθρια, καὶ δένδρα οὐ μόνον ἔγκαρπα, ἀλλὰ καὶ ἄκαρπα, καὶ ζῶα οὐ

«Ἀνάμεσα σὲ αὐτὰ ποὺ βλέπουμε δὲν ὑπῆρχε μόνο φῶς, ἀλλὰ καὶ σκοτάδι· ὄχι μόνο καρποί, ἀλλὰ καὶ ἀγκάθια· ὄχι μόνο ἡμερα δένδρα, ἀλλὰ καὶ ἄγρια· ὄχι μόνο πεδιάδες, ἀλλὰ καὶ ὄρη καὶ δασώδεις κοιλάδες καὶ φαράγγια· ὄχι μόνο ἄνθρωποι, ἀλλὰ καὶ δηλητηριώδη ἐρπετά· ὄχι μόνο ψάρια, ἀλλὰ καὶ κίτη· ὄχι μόνο ἥρεμα πελάγη, ἀλλὰ καὶ ὁ ἀπέραντος ὠκεανός· ὄχι μόνο ὁ ἥλιος καὶ ἡ σελήνη καὶ τὰ

Βλέπουμε λοιπὸν ὅτι ἡ Πατερικὴ φιλοσοφία ὄχι ἀπλῶς δὲν διστάζει νὰ καταγράφει διεξοδικὰ ὅλες τὶς πιθανὲς ἐνστάσεις κατὰ τῆς φύσεως, ἀλλὰ καὶ ἀντιλαμβάνεται αὐτὲς τὶς ἐνστάσεις, κατὰ ρητὴ δήλωση τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, ὡς ἱκανὲς νὰ σκανδαλίσουν πολλοὺς καὶ νὰ δώσουν λαβὴ γιὰ αἵρέσεις! Αὐτὸ εἶναι ἓνα σημεῖο ποὺ πρέπει νὰ προσέξουμε ἰδιαίτερα: Ἡ ἀντί-

Ἡ Πατερικὴ φιλοσοφία ὄχι ἀπλῶς δὲν διστάζει νὰ καταγράφει διεξοδικὰ ὅλες τὶς πιθανὲς ἐνστάσεις κατὰ τῆς φύσεως, ἀλλὰ καὶ ἀντιλαμβάνεται αὐτὲς τὶς ἐνστάσεις, κατὰ ρητὴ δήλωση τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, ὡς ἱκανὲς νὰ σκανδαλίσουν πολλοὺς καὶ νὰ δώσουν λαβὴ γιὰ αἵρέσεις! Αὐτὸ εἶναι ἓνα σημεῖο ποὺ πρέπει νὰ προσέξουμε ἰδιαίτερα: Ἡ ἀντίληψη σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ὑπάρχουν στὴ φύση πράγματα περιττά ἢ ἀκόμη καὶ κακά, γιὰ ἓναν μὲν ἄνθρωπο μὲ οἰκολογικὲς εὐαίσθησες, μπορεῖ νὰ συνεπάγεται μεγάλο κίνδυνο γιὰ τὸ περιβάλλον· γιὰ ἓνα χριστιανὸ διανοητή, ὅμως, ἡ ἐν λόγῳ ἀντίληψη ἰσοδυναμεῖ πρακτικὰ μὲ αἵρεση.

ἄστρα, ἀλλὰ καὶ κεραυνοὶ καὶ ἀστραπόβροντα· ὄχι μόνο εὐμενεῖς ἄνεμοι, ἀλλὰ καὶ καταγίδες· ὄχι μόνο περιστέρια καὶ ὠδικὰ πτηνά, ἀλλὰ καὶ γεράκια καὶ γῦπες καὶ ἄλλα ἀνθρωποφάγα ζῶα· ὄχι μόνο πρόβατα καὶ βόδια, ἀλλὰ καὶ λύκοι καὶ λεοπαρδάλεις καὶ λιοντάρια· ὄχι μόνο ἐλάφια καὶ λαγοὶ καὶ ζαρκάδια, ἀλλὰ καὶ ὀχιές καὶ ἐρπετά· καὶ στὰ βοτάνια ὄχι μόνο σωτήρια φυτά, ἀλλὰ καὶ δηλητηριώδη· καὶ πολλοὶ ἐπρόκειτο νὰ σκανδαλίζονται ἀπὸ αὐτὰ καὶ νὰ δίδουν λαβὴ γιὰ αἵρέσεις»⁷.

ὁρωμένοις ἦν οὐχὶ φῶς μόνον, ἀλλὰ καὶ σκότος· οὐ καρποὶ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἄκανθα· οὐ δένδρα ἡμερα, ἀλλὰ καὶ ἄγρια· οὐχ ὕπτια πεδία, ἀλλὰ καὶ ὄρη καὶ νάπαι καὶ φάραγγες· οὐκ ἄνθρωποι μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐρπετά ἰοβόλα· οὐκ ἰχθύες μόνον, ἀλλὰ καὶ κίτη· οὐχ ἡμερα πελάγη, ἀλλὰ καὶ ἄπλωτος θάλασσα· οὐχ ἥλιος μόνον καὶ σελήνη καὶ ἄστρα, ἀλλὰ καὶ κεραυνοὶ καὶ πρησιτῆρες· οὐκ ἄνεμοι μόνον προσηνεῖς, ἀλλὰ καὶ καταγίδες· οὐ περιστέραι μόνον καὶ ὄρνιθες ὠδικοί, ἀλλὰ καὶ ἰκτίνες καὶ ἰέρακες καὶ γῦπες καὶ ἔτερα ἀνθρωποφάγα ζῶα· οὐ πρόβατα καὶ βόες, ἀλλὰ καὶ λύκοι καὶ παρδάλεις καὶ λέοντες· οὐκ ἔλαφοι καὶ λαγοὶ καὶ δορκάδες, ἀλλὰ καὶ σκορπίοι καὶ ἔχρεις καὶ δράκοντες· καὶ ἐν βοτάναις δὲ οὐχὶ σωτήρια μόνον φυτά, ἀλλὰ καὶ δηλητήρια, καὶ πολλοὶ ἐκ τούτων σκανδαλίζεσθαι ἐμελλον καὶ αἵρέσεις τίκειν».

7. Ἰω. Χρυσ., Πρὸς τοὺς σκανδαλιζομένους, ed. A.-M. Malingrey, 4, 2.1-3.10: «Ἐπειδὴ γὰρ ἐν τοῖς

ληψη σύμφωνα με την όποια υπάρχουν στη φύση πράγματα περιττά ή ακόμη και κακά, για έναν μὲν ἄνθρωπο μὲ οἰκολογικὲς εὐαισθησίες, μπορεί νὰ συνεπάγεται μεγάλο κίνδυνο γιὰ τὸ περιβάλλον· γιὰ ἓνα χριστιανὸ διανοητή, ὅμως, ἡ ἐν λόγῳ ἀντίληψη ἰσοδυναμεῖ πρακτικὰ μὲ αἵρεση. Ἄς μὴ λησμονοῦμε ἄλλωστε τὴ φαινομενικὰ παράδοξη –πλὴν ὅμως ἀπολύτως ἀληθῆ– διατύπωση τοῦ Οἰκονόμου, σύμφωνα μὲ τὸν ὁποῖο «τὸ οἰκολογικὸ πρόβλημα εἶναι στὸ βάθος θεολογικό! Οἱ ρίζες τοῦ ἄπτονται τῆς ἀντιλήψεώς μας περὶ Θεοῦ καὶ τῶν συνεπειῶν ποὺ πηγάζουν ἀπὸ αὐτήν»⁸.

καὶ τοὺς χριστιανοὺς διανοητὲς καὶ φιλοσόφους, ἐὰν συμβαίνει ἐνίοτε κάποια πράγματα στὴ φύση νὰ μᾶς φαίνονται ἄχρηστα ἢ περιττά, τοῦτο ὀφείλεται ἀποκλειστικὰ καὶ μόνο στὴν ἄγνοιά μας. Μὲ ἄλλα λόγια, κάθε τι στὴ φύση ἔχει τὸν λόγο τῆς ὑπάρξεώς του, τὸν ὁποῖο ὅμως ὁ ἄνθρωπος δὲν γνωρίζει πάντοτε. Καὶ αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ ἄγνοια τοῦ ἀνθρώπου βρίσκεται στὴ ρίζα ὅλων τῶν ἐνστάσεων κατὰ τῆς φύσεως, σὰν αὐτὲς ποὺ εἶδαμε παραπάνω.

Τὸ γεγονὸς ὅμως ὅτι στὴ ρίζα ὅλων τῶν ἐνστάσεων κατὰ τῆς φύσεως βρίσκεται ἡ ἄγνοια τοῦ ἀνθρώπου μᾶς

Κατὰ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας μας καὶ τοὺς χριστιανοὺς διανοητὲς καὶ φιλοσόφους, ἐὰν συμβαίνει ἐνίοτε κάποια πράγματα στὴ φύση νὰ μᾶς φαίνονται ἄχρηστα ἢ περιττά, τοῦτο ὀφείλεται ἀποκλειστικὰ καὶ μόνο στὴν ἄγνοιά μας. Μὲ ἄλλα λόγια, κάθε τι στὴ φύση ἔχει τὸν λόγο τῆς ὑπάρξεώς του, τὸν ὁποῖο ὅμως ὁ ἄνθρωπος δὲν γνωρίζει πάντοτε. Καὶ αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ ἄγνοια τοῦ ἀνθρώπου βρίσκεται στὴ ρίζα ὅλων τῶν ἐνστάσεων κατὰ τῆς φύσεως, σὰν αὐτὲς ποὺ εἶδαμε παραπάνω.

Τὰ παραπάνω ἐξηγοῦν καὶ τὴν ἐπιμονὴ μὲ τὴν ὁποία οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας μας καὶ οἱ χριστιανοὶ διανοητὲς καὶ φιλόσοφοι ἀγωνίζονται νὰ ἀνασκευάσουν ὅλες τὶς πιθανὲς ἐνστάσεις κατὰ τῆς φύσεως. Στὴ συνέχεια θὰ δοῦμε πῶς ἀκριβῶς ἐπιτυγχάνεται αὐτό.

3. Ἡ ὁδὸς τῆς ἔρευνας καὶ τῆς γνώσεως

Κατὰ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας μας

ὑποδεικνύει αὐτομάτως καὶ τὸν τρόπο ἀνασκευῆς τῶν ἐν λόγῳ ἐνστάσεων. Προκειμένου δηλαδὴ νὰ ἀντιμετωπίσουμε τὶς ἐνστάσεις κατὰ τῆς φύσεως, στὴ ρίζα τῶν ὁποίων βρίσκεται ἡ ἄγνοιά μας, φανερὰ ὀφείλουμε πρωτίστως νὰ μερिमνήσουμε γιὰ τὸν κατὰ τὸ δυνατόν περιορισμὸ τῆς ἄγνοιάς μας. Καὶ αὐτό, ὅπως λένε οἱ χριστιανοὶ διανοητὲς καὶ φιλόσοφοι, θὰ κατορθωθεῖ μέσα ἀπὸ μιὰ συστηματικὴ καὶ ἐνδελεχῆ ἔρευνα στὴ φύση, μέσα ἀπὸ μιὰ μεθοδικὴ ἀναζήτηση, ἡ ὁποία θὰ μᾶς γνωρίσει τοὺς λόγους τῆς ὑπάρξεως πολλῶν πραγμάτων ποὺ μέχρι πρὸ τινος μόλις μᾶς φαίνονταν ἄχρηστα καὶ περιττά. Ἔτσι,

8. Ἡλία Οἰκονόμου, *Θεολογικὴ οἰκολογία*, Ἀθήνα 1994, σελ. 169.

ένας πρώτος τρόπος απαντήσεως στις ενστάσεις κατά της φύσεως είναι αυτός που θα ονομάζουμε στο έξις «όδος της έρευνας και της γνώσεως».

Σημειωτέον ότι η επίκληση των πορισμάτων της επιστημονικής έρευνας είναι μία από τις τυπικές πρακτικές του σύγχρονου οικολογικού κινήματος. Και αυτή η επίκληση των πορισμάτων της επιστημονικής έρευνας γίνεται με την έλπίδα ότι ο άνθρωπος θα έλθει επιτέλους εις έαυτον και θα συνειδητοποιήσει πόσο αλόγιστα και ενάντια στο ίδιο του το

περιβάλλοντος. Έτσι, για παράδειγμα, όπως γράφει ο Attfield, μπορούμε να πιστεύουμε ότι η πληροφόρηση του κόσμου για τη σχέση που υπάρχει ανάμεσα στην καταστροφή της στιβάδας του όζοντος και την εξάπλωση των κρουσμάτων του καρκίνου του δέρματος θα κάνει πιθανώτατα τους περισσότερους να επιθυμούν τη λήψη αυστηρών μέτρων για την αποτροπή αυτής της καταστροφής⁹.

Αυτό όμως που πρέπει κυρίως να προσέξουμε εδώ σε σχέση με το θέμα μας είναι ότι η έρευνα στη φύση κα-

Το γεγονός όμως ότι στη ρίζα όλων των ενστάσεων κατά της φύσεως βρίσκεται η άγνοια του ανθρώπου μας υποδεικνύει αυτομάτως και τον τρόπο ανασκευής των εν λόγω ενστάσεων. Προκειμένου δηλαδή να αντιμετωπίσουμε τις ενστάσεις κατά της φύσεως, στη ρίζα των οποίων βρίσκεται η άγνοιά μας, φανερά οφείλουμε πρωτίστως να μεριμνήσουμε για τον κατά το δυνατόν περιορισμό της άγνοιάς μας.

συμφέρον φέρεται, όταν καταστρέφει το φυσικό περιβάλλον. Όπως εξηγεί ο Attfield, αυτό που ο άνθρωπος προτιμά η επιλέγει στην πράξη και αυτό που τον συμφέρει σπάνια ταυτίζονται (για να φέρουμε ένα παράδειγμα, ένας άνθρωπος μπορεί να προτιμά και να επιλέγει να τρώει τροφές που τον βλάπτουν, ύπονομεύοντας έτσι την υγεία του και ενεργώντας ενάντια στο πραγματικό του συμφέρον). Έπειδή όμως δεν έχει νόημα να περιοριζόμαστε να μιλάμε για μια τόσο αφηρημένη έννοια όπως είναι το «συμφέρον», προσπαθούμε να εστιάσουμε την προσοχή μας σε προτιμήσεις και επιλογές που στηρίζονται σε πλήρη πληροφόρηση, ελπίζοντας πως έτσι θα περιορίσουμε την αλόγιστη καταστροφή του φυσικού

θίσταται ήδη στα χέρια των Πατέρων της Εκκλησίας μας και των χριστιανών διανοητών και φιλοσόφων των πρώτων αιώνων μετά Χριστόν πανίσχυρο όπλο, με το οποίο αυτοί υποστηρίζουν την τόσο θεμελιακή για τη χριστιανική φιλοσοφία και τόσο σημαντική από οικολογικής απόψεως θέση ότι τίποτα στη φύση δεν είναι άχρηστο ή περιττό. Αυτή η σημασία που αποκτά η έρευνα στη φύση για τη χριστιανική φιλοσοφία ενδέχεται να προκαλέσει έκπληξη σε μερικούς από εμάς, που έχουμε συνηθίσει να ακούμε ότι τάχα η χριστιανική φιλοσοφία είναι η

9. Robin Attfield, "Reasoning about the environment", chapter 11 στο *Environmental philosophy: Principles and prospects*, Avebury - Ashgate, Aldershot - Brookfield, Vermont 1994, σελ. 143.

φιλοσοφία τοῦ «πίστευε καὶ μὴ ἐρεύνα». Στὴν πραγματικότητα, ἐντελῶς ἀντίθετα ἀπὸ αὐτὴ τὴν παγιωμένη ἀντίληψη, οἱ χριστιανοὶ διανοητὲς καὶ φιλόσοφοι προτρέπουν ἐν προκειμένῳ σὲ μιὰ ἐνδελεχῆ ἔρευνα τῆς φύσεως, ἐρευνοῦν ἐνίοτε οἱ ἴδιοι τὴ φύση μὲ μεγάλο ζήλο ἢ ἐπικαλοῦνται τὴν ἔρευνα ἄλλων, καὶ ἐπιδεικνύουν κατόπιν πανηγυρικὰ τὰ πορίσματα

Ὁ Δίδυμος διευκρινίζει ὅτι τὸ κείμενο αὐτὸ δὲν σημαίνει σὲ καμμία περίπτωση ὅτι πρέπει κυριολεκτικὰ νὰ ρωτήσουμε τὰ ζῶα καὶ τὰ πουλιά, ὥσάν αὐτὰ νὰ ἐπρόκειτο νὰ μᾶς ἀπαντήσουν¹¹. Μιὰ τέτοια ἐρμηνεία θὰ ἦταν προδύλως ἀνόητη. Στὴν πραγματικότητα, μὲ τὰ λόγια τοῦ ἰδίου τοῦ Διδύμου, τὸ κείμενο θέλει νὰ μᾶς πεῖ τὸ ἐξῆς:

Αὐτὴ ἡ σημασία ποὺ ἀποκτᾶ ἡ ἔρευνα στὴ φύση γιὰ τὴ χριστιανικὴ φιλοσοφία ἐνδέχεται νὰ προκαλέσει ἔκπληξη σὲ μερικοὺς ἀπὸ ἐμᾶς, ποὺ ἔχουμε συνηθίσει νὰ ἀκοῦμε ὅτι τάχα ἡ χριστιανικὴ φιλοσοφία εἶναι ἡ φιλοσοφία τοῦ «πίστευε καὶ μὴ ἐρεύνα». Στὴν πραγματικότητα, ἐντελῶς ἀντίθετα ἀπὸ αὐτὴ τὴν παγιωμένη ἀντίληψη, οἱ χριστιανοὶ διανοητὲς καὶ φιλόσοφοι προτρέπουν ἐν προκειμένῳ σὲ μιὰ ἐνδελεχῆ ἔρευνα τῆς φύσεως, ἐρευνοῦν ἐνίοτε οἱ ἴδιοι τὴ φύση μὲ μεγάλο ζήλο ἢ ἐπικαλοῦνται τὴν ἔρευνα ἄλλων, καὶ ἐπιδεικνύουν κατόπιν πανηγυρικὰ τὰ πορίσματα αὐτῆς τῆς ἔρευνας ἔναντι ὅλων ἐκείνων ποὺ πιστεύουν ἐπιπόλαια ὅτι ὑπάρχουν στὴ φύση πράγματα ἄχρηστα ἢ περιττά.

αὐτῆς τῆς ἔρευνας ἔναντι ὅλων ἐκείνων ποὺ πιστεύουν ἐπιπόλαια ὅτι ὑπάρχουν στὴ φύση πράγματα ἄχρηστα ἢ περιττά.

Ἐξ ὅσων γνωρίζουμε, μερικὲς ἀπὸ τὶς πιὸ ἀπερίφραστες καὶ πιὸ σημαντικὲς προτροπὲς γιὰ ἔρευνα στὴ φύση ἀπαντοῦν στὰ ἔργα τοῦ Διδύμου τοῦ Τυφλοῦ. Στὸ ἐρμηνευτικὸ του ἔργο *Εἰς τὸν Ἰώβ* ὁ Δίδυμος στέκεται σὲ ἓνα κείμενο ἀπὸ τὸ βιβλίο τοῦ Ἰώβ στὴν *Παλαιὰ Διαθήκη*, τὸ ὁποῖο ἔχει ὡς ἐξῆς:

«*Ρώτησε λοιπὸν τὰ τετράποδα νὰ σοῦ ποῦν καὶ τὰ πτηνὰ τοῦ οὐρανοῦ νὰ σοῦ ἀπαντήσουν· καὶ ρώτησε τὴ γῆ νὰ σοῦ μιλήσει, καὶ τὰ ψάρια τῆς θάλασσης θὰ σοῦ ἐξηγήσουν*»¹⁰.

10. Ἰώβ, β' 7-8: «*Ἀλλὰ δὴ ἐπερώτησον τετράπο-*

«*Ἐρεύνησε τὴ δημιουργία καὶ τὶς κρίσεις τοῦ Θεοῦ, ὅπως αὐτὲς ἀποκαλύπτονται στὰ τετράποδα ζῶα καὶ τὰ πουλιά καὶ τὴ γῆ, καὶ ἐξέτασε προσεκτικὰ, μήπως μπορέσεις νὰ κατανοήσεις τοὺς βαθύτατους λόγους ποὺ ὑπάρχουν σὲ αὐτά*»¹².

δα, ἐάν σοι εἴπωσιν, πετεινὰ δὲ οὐρανοῦ, ἐάν σοι ἀπαγγείλωσιν· ἐκδιήγησαι δὲ γῆ, ἐάν σοι φράσῃ, καὶ ἐξηγήσονται σοι οἱ ἰχθύες τῆς θαλάσσης».

11. Διδ. Τυφλ., *Εἰς τὸν Ἰώβ* 12.1-16α8, ed. U. Hagedorn, D. Hagedorn καὶ L. Koenen, 315.11-14: «*[Οὐ π]άντως δὲ οὕτως ἐκλαβ[εῖν προ]οσέκει, ὅτι ἐρωτῆσαι δεῖ τ[ὰ τε]τράποδα ὡς παρ' [αὐ] τῶν ἐκδέ[χε]σθαι ἀπόκρισιν*».

12. Διδ. Τυφλ., ὁ.π., 315.15-19: «*... ἀλλ[ὰ] "τὴν ἐν τοῖς [τε]τραπόδοις ἐρευν[η]σον καὶ ἐν π[ε]τεινοῖς καὶ τῇ γῇ δημιουργίαν καὶ κρίματα καὶ σκόπισον,*

Ὁ Δίδυμος δὲν μένει σὲ αὐτὴ τὴ ρητὴ προτροπὴ γιὰ ἔρευνα στὴ φύση, ἀλλὰ λέει ἐπίσης ὅτι τὸ συγκεκριμένο κείμενο ἀπὸ τὸ βιβλίον τοῦ Ἰωβ ἀποσκοπεῖ στὸ νὰ καταστήσει σαφὲς σὲ ὅλους ὅτι ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο ὁ Θεὸς διοικεῖ τὸν κόσμον παραμένει κρυμμένος, καὶ δὲν ἀρμόζει οἱ ἄνθρωποι νὰ ἐπιτίθενται ἐνάντια σὲ αὐτὸν ἐν τῇ ἀγνοίᾳ τους¹³.

Μιὰ ἀνάλογη προτροπὴ γιὰ ἔρευνα ἀπαντᾷ καὶ στὸ ἐρμηνευτικὸ ἔργο τοῦ Διδύμου *Εἰς τὴν Γένεσιν*, ὅπου ὁ Δίδυμος θέτει τὸ ἐξῆς περίπου ἐρώτημα: Διαβάζουμε στὸ βιβλίον τῆς *Γενέσεως* ὅτι ὁ Θεὸς εἶδε τὰ δημιουργήματά του καὶ τὰ ἐπῆνεσε ὡς «καλὰ»¹⁴. Ἀλλὰ θὰ μπορούσε κανεὶς ἐδῶ νὰ διαμαρτυρηθεῖ, λέγοντας ὅτι προκειμένου μὲν περὶ τοῦ φωτὸς καὶ τοῦ στερεώματος καὶ τοῦ ἡλίου εὐλόγως λέγεται ὅτι αὐτὰ εἶναι «καλὰ»· ἀλλὰ πῶς λέγεται τὸ ἴδιο γιὰ τὰ θηρία καὶ τὰ δηλητηριώδη ἐρπετά; «φανερὸν γὰρ τὸ ἐν αὐτοῖς ἀπεχθές», λέει ὁ Δίδυμος¹⁵. Μέρος τῆς ἀπαντήσεως τοῦ Διδύμου εἶναι ὅτι «μπορεῖ κανεὶς ἐρευνώντας νὰ ἀνεύρει τὴ χρησιμότητα τῆς ὑπάρξεώς τους (ἐνν. τῶν θηρίων, τῶν δηλητηριωδῶν ἐρπετῶν κ.τ.ό.), ἐὰν κατανοήσῃ αὐτὸ ποὺ εἶναι φυσικὸ σὲ κάθε ζῶο»¹⁶.

Ἀξίζει, τέλος, νὰ μνημονεύσουμε ἐδῶ

ὡς ἔμμεση προτροπὴ γιὰ ἔρευνα στὴ φύση καὶ ἓνα ἄλλο κείμενο τοῦ Διδύμου, προερχόμενο ἀπὸ τὸ ἐρμηνευτικὸ του ἔργο *Εἰς τὸν Ἐκκλησιαστήν*. Ἐκεῖ ὁ Δίδυμος παρατηρεῖ ὅτι πολλοὶ θὰ ἔλεγαν ὅτι οἱ ὀχιές φερ' εἰπεῖν ἢ τὰ φονικὰ λιοντάρια ὑπάρχουν ὡς προϊόντα μιᾶς τυχαίας διαδικασίας καὶ δὲν ἐξυπηρετοῦν τίποτε, ἐνῶ ἄλλοι, «φυσιολογίσαντες», ἀφοῦ δηλαδὴ μελέτησαν προσεκτικὰ τὴ φύση, ἔχουν ἀνεύρει τὴν αἰτία τῆς ὑπάρξεώς τους¹⁷.

Βλέπουμε λοιπὸν ὅτι στὸν Δίδυμο, τὸν ὁποῖο ἐξετάσαμε ἐδῶ ἐνδεικτικὰ, βρίσκουμε σαφεῖς προτροπὲς γιὰ ἔρευνα στὴ φύση, προκειμένου νὰ ἔλθουν στὸ φῶς οἱ λόγοι τῆς ὑπάρξεως τῶν ὄντων καὶ νὰ καταδειχθεῖ ὅτι τίποτε στὴ φύση δὲν εἶναι ἄχρηστο ἢ περιττό. Ἄν, τώρα, θὰ θέλαμε νὰ δοῦμε ἀναλυτικώτερα πῶς οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας μας καὶ οἱ χριστιανοὶ διανοητὲς καὶ φιλόσοφοι, βαδίζοντας τὴν ὁδὸ τῆς ἔρευνας καὶ τῆς γνώσεως, ἀποδεικνύουν τὸ ἀβάσιμο τῶν ἐνστάσεων κατὰ τῆς φύσεως καὶ τίς καταρρίπτουν μία πρὸς μία, ὁ δρόμος θὰ ἦταν μακρὺς.

Δρ ΓΙΑΝΝΗΣ Κ. ΤΣΕΝΤΟΣ

εἰ δυνήσει καταλαβεῖν τοὺς βαθυτάτους ἐν αὐτοῖς λόγους».

13. Διδ. Τυφλ., ὁ.π., 315.21-24: «Ταῦτα δὲ φ[η]σιν ἐπιστῆσαι αὐτοῖς βουλόμενος,] ὅτι ἡ τοῦ Θεοῦ ὁ διοίκησις ἐναπ[οκρ]ύπτεται καὶ οὐ πρέπει αὐτοῖς ἐπιτρέχειν αὐτῇ ἀγνοοῦντα<ς>».

14. Γεν., α' 4, 8, 10, 12, 18, 21, 25, 31.

15. Διδ. Τυφλ., *Εἰς τὴν Γένεσιν*, ed. P. Nautin καὶ L. Doutreleau, 50.7-10: «Πρὸς ὃ τις ἐνστήσεται λέγων ὡς ἐπὶ μὲν τοῦ φωτὸς καὶ στερεώματος καὶ ἡλίου καὶ τῶν ὁμοίων ἀκολουθῶς ἐπίνεκεται "ὅτι καλόν", περὶ δὲ θηρίων καὶ ἰοβόλων ἐρπετῶν πῶς τὸ "ὅτι καλὰ" εἰρηται· φανερόν γὰρ τὸ ἐν αὐτοῖς ἐπαχθές».

16. Διδ. Τυφλ., ὁ.π., 50.13-15: «... ἔπειτα εὗροι ἂν τις ἐρευνῶν τὸν χρησιμὸν τῆς τούτων ὑπάρξεως, εἰ κατανοήσῃ τὸ ἐν ἐκάστῳ ζῶῳ φυσικόν».

17. Διδ. Τυφλ., *Εἰς τὸν Ἐκκλησιαστήν* 1.1-8, ed. G. Binde καὶ L. Liesenborghs, 26.5-7: «Λέγουσιν πολλάκις ὅτι ἐχιδνες εἰσὶν ἐν τῷ κόσμῳ,λέοντες θανατηφόροι καὶ [...]ο.[?] [...]ορθώσασθαι λέγων ὅτι εἰκαῖα εἰσὶν ἀλλ' ἄλλοι φυσιολογίσαντες εὗρηκαν τὴν αἰτία[ν] τοῦ εἶναι τὰ τοιαῦτα».

Ο ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΣ Α. ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΟΣ ΚΑΙ Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΟΥ ΣΤΗΝ ΕΘΝΟΛΟΓΙΑ

Γενέτειρα του Άντωνίου Δ. Κεραμόπουλου είναι η Βλάστη, η κοινώς τὸ Μπλάτσι, μιὰ υπέροχη ὄρεινὴ κωμόπολις τῆς Μακεδονίας, ἓνα φυσικὸ κρυσφίγετο τῶν καταδιωκομένων ἀπὸ τοὺς Τούρκους διακεκριμένων Μακεδόνων καὶ Ἑπειρωτῶν, κατ' ἑξοχὴν Βορειοηπειρωτῶν, καὶ ἀκριβέστερα Μοσχοπολιτῶν. Τὰ αἷτια τῆς ἰδρύσεώς της καὶ ὁ τρόπος βαθμιαίας συνθέσεως τοῦ ἀρχικοῦ πληθυσμοῦ ἐξη-

γοῦν τὴν ταχεῖα καὶ πολυσχιδὴ ἀνάπτυξη τοῦ οἰκισμοῦ, ποὺ φθάνει στὴν ἐπίζηλη θέση τοῦ προτύπου γιὰ τὴν ἐργατικότητα, ἐπινοητικότητα, προοδευτικότητα καὶ τὸ ἀξιοθαύμαστο ἐθνικὸ φρόνημα, προτερήματα ἀναλλοίωτα καὶ ἀδιαχώριστα ἕως σήμερα στὸ σύνολο τῶν Μπλατσιωτῶν, τῆς μητροπόλεως καὶ τῆς διασποράς, ἐσωτερικοῦ καὶ ἐξωτερικοῦ.

Ὁ Ἀντώνιος Δ. Κεραμόπουλος γεννήθηκε τὴν 13 Μαρτίου 1870 καὶ ἔζησε στὴν ὁμορφὴ γενέτειρά του ἕως τὴν πρώτη τάξη γυμνασίου, τετραταξίου, δηλαδὴ τὰ δέκα τέσσερα χρόνια τῆς ζωῆς του. Ἔμαθε κοντὰ στοὺς δικούς του τὰ πρῶτα γράμματα, τελειώνοντας τὸ δημοτικὸ σχολεῖο καὶ μία γυμνασιακὴ τάξη, σὲ ἐκπαιδευτήρια (ἀρρένων καὶ θηλέων) λαμπρά, συντηρούμενα ἀπὸ τὰ εὐεργετικὰ κληροδοτήματα Μπλατσιωτῶν, τὰ ὁποῖα, μετὰ τὴ μεταφορὰ τους στὴν Ἀθήνα καὶ τὴ δραχμοποίησίν τους, ἐξανεμίσθηκαν, μὲ συνέπεια τὴν περικοπὴ τῆς δεύτερης βαθμίδας ἐκπαιδεύσεως.

Ὁ φιλομαθὴς νεαρὸς Μπλατσιώτης συνεχίζει στὴ Θεσσαλονίκῃ τὶς γυμνασιακὰς σπουδές, ἀφοῦ ἔδωσε ἐξετάσεις γιὰ τὴν εἰσαγωγὴν του στὴ δεύτερη τάξη, ἀριστεύοντας πάντοτε, ὅπως ὑπογραμμίζει ἀργότερα ὁ ἴδιος, ὅταν ἀναφέρεται μὲ εὐγνωμοσύνη στὴν πατρικὴ γενναιοδωρία καὶ διαρκὴ διάθεση ἀναλήψεως ὅποιασδήποτε πρόσθετης σπουδαστικῆς δαπάνης, παρὰ τὶς βαριεὲς οἰκογενειακὰς

υποχρεώσεις, ιδιαίτερα την προίκιση θυγατέρων, που αποτελούσε προϋπόθεση ταχύτερης και καλύτερης αποκαταστάσεως με γάμο, πρωταρχικό και ανυπέρβλητο καιμὸ καὶ πόθο τῶν γονέων τῆς ἑλληνικῆς ἐπαρχίας.

Μετὰ τὴν ἐπιτυχὴ λήξη τῶν σπουδῶν του στὸ γυμνάσιο Θεσσαλονίκης, ὁ φέρελπις νέος ἐγγράφεται τὸ 1888 στὴ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου, στὴν ὁποία ἀπὸ τὸ δεύτερο ἔτος σπουδάζει ὡς ὑπότροφος τοῦ τοῦ Βελλιεῖου κληροδοτήματος, καὶ ἀποφοιτᾷ τὸ 1894 λόγῳ ἐσκεμμένης ἀναβολῆς τῶν πτυχιакὼν προφορικῶν ἐξετάσεων, ἀποσκοπώντας ἀκριβῶς στὴν ἀρίστευση καὶ συνακόλουθη ἐπίτευξη ὑποτροφίας γιὰ μεταπτυχιακὲς σπουδὲς στὴν Εὐρώπῃ, μολοντί ὁ πατέρας ἦταν πρόθυμος γιὰ τὴν οἰκονομικὴ ἐπιβάρυνση. Ἡ προσπάθειά του στέφθηκε ἀπὸ ἐπιτυχία, καὶ ἐξασφάλισε ὡς ὑπότροφος τὴν τριετὴ διαμονὴ στὸ ἐξωτερικὸ, σπουδάζοντας σὲ Βιέννη, Μόναχο, Περίσι, Λονδίνο καὶ πραγματοποιώντας ἐπισκέψεις στὰ μουσεῖα πολλῶν πόλεων τῆς Γερμανίας, Γαλλίας, Ἀγγλίας, Βελγίου, Ἑλβετίας καὶ Ἰταλίας.

Ἐπιστρέφοντας ἀπὸ τὴν Ἑσπερία, ἂν καὶ μετεκπαιδευμένος, δὲν ἀπορρίπτει τὸν διορισμὸ του στὴν ἐκπαίδευση καὶ μὲ τὸν μικρότερο τίτλο. Ἔτσι, ὑπηρετεῖ ὡς ἑλληνοδιδάσκαλος στὸ Ἀλιβέρι τῆς Εὐβοίας, ὡς σχολάρχης στὰ Φάρσαλα τῆς Θεσσαλίας καὶ στὸν Ἀσλάναγα τῆς Μεσσηνίας, ὡς καθηγητὴς γυμνασίου στὴν Ἀμφίσσα, καὶ διορίζεται γυμνασιάρχης στὴ Θεσσαλονίκη. Ἡ τελευταία θέση ικανοποιεῖ τὶς φιλοδοξίες καὶ τὴν ἐπιθυμία του γιὰ ἐνεργὸ συμπαράστασι στὸ οἰκογενειακὸ ἔργο τοῦ πατέρα του. Ἀλλὰ ὁ διορισμὸς του ἀκυρώνεται, διότι ἡ κοινότητα Θεσσαλονίκης εἶχε ἤδη ὑπογράψει συμβόλαιο μὲ ἄλλον. Ὡστόσο, ἡ αἰφνίδια καὶ ἀπροσδόκητη διακοπὴ τῆς

σύντομης, μόλις πενταετοῦς, θητείας του στὴν ἐκπαίδευση δὲν ἀποθαρρύνει τὸν Κεραμόπουλο. Ἐνωρὶς ἄλλωστε τὸ ἐμπόδιο, ὅπως θέλει καὶ ἡ λαϊκὴ παροιμία, βγαίνει σὲ καλὸ, ἀφοῦ σχεδὸν ἀμέσως, τὸ 1904, διορίζεται ἑφορος ἀρχαιοτήτων.

Τὸ νέο στάδιο τῆς ζωῆς ἀρχίζει μὲ περισσὴ φιλοτιμία καὶ ἀρκετὴ ἐμπειρία καὶ πλούσια γνώση, καθὼς καὶ περισκεπῇ. Ἐπιδίδεται προσεκτικὰ στὴν πληρέστερη ἐπιτέλεση τῆς ἀρχαιολογικῆς ἀποστολῆς. Δὲν περιορίζεται στὴν ἀποκλειστικὴ καὶ ἄμεση θεραπεία τῆς ἐπιστήμης τῆς ἀρχαιολογίας ὅλων τῶν περιόδων, ἀλλὰ καὶ ἐκείνων ποὺ εἶναι χρήσιμες, βοηθητικές, ἀπαραίτητες, εἴτε ἀναγνωρίζονται ὡς αὐτοτελεῖς καὶ θεωροῦνται γνωστὲς εἴτε κατατάσσονται στὶς ἀρτιπαγεῖς καὶ ἐλάχιστες δόκιμες, ἢ ἀκόμη τελοῦν σὲ κατάστασι γενέσεως. Συνεπῶς, δὲν ἀφήνει ἐκτὸς τῶν ἐνδιαφερόντων του τὴν ἐπιγραφικὴ, τὴ γλωσσολογία, τὴ φιλολογία, τὴν ἱστορία, τὴν ἐθνογραφία, τὴ λαογραφία καὶ τὴν ἐθνολογία.

Ὡς ἀρχαιολόγος, ὁ Κεραμόπουλος, ὅπως καὶ μὲ τὴν ιδιότητα τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ, εἶχε σωστὴ ὁδύσσεια περιπλανήσεων κατὰ τὴ μακρὰ του σταδιοδρομία. Χωρὶς γογγυσμοὺς καὶ χωρὶς διαμαρτυρίες δέχεται τὶς μεταθέσεις. Σὲ βραχὺ χρονικὸ διάστημα ὑπηρετεῖ ὡς βοηθὸς νομισματογνῶμων στὸ Ἐθνικὸ Μουσεῖο, καὶ ἔπειτα μετατίθεται στὴ Φωκίδα, στὴ Βοιωτία, τὴ Δῆλο, τὴ Μύκονο, στὸ Ἐπιγραφικὸ Μουσεῖο, στὴν Ἀκρόπολη, Ἀττικὴ, Μεγαρίδα, ἀκολουθώντας τὶς τύχες τῶν εὐσυνειδήτων ὑπαλλήλων, ποὺ ὑφίστανται τὶς παρεμβάσεις τῶν πολιτικῶν καὶ τὶς ἐνδοαρχαιολογικὲς τῆς ἐποχῆς διενέξεις. Ὁ «διωκόμενος» μένει ἀνεπηρέαστος καὶ δίνει διέξοδο μὲ ἰσχυρότερη ἀφοσίωσι στὴν ἀποστολή του, μὲ σοβαρὲς μελέτες σὲ κάθε χώρῳ στὸν ὁποῖο μετακινεῖται. Πειστικὰ εἶναι τὰ δημοσιεύματά του, ὅπως τὰ δύο πρῶτα ποὺ δημοσίευσε ὡς

βοηθὸς νομισματογνῶμων, σειρὰ ὁλόκληρη
γιὰ τὰ εὐρήματα τῶν Δελφῶν, ἐπιγραφὲς
ἀπὸ τὴν Ἀμφισσα, τὴ Βοιωτία καὶ ἄλλες
περιοχὲς μὲ διαφωτιστικὰ σχόλια. Ἐντυ-
πωσιάζουν δὲ οἱ μελέτες του γιὰ μυκη-

*Οἱ ἐργασίες
τοῦ Κεραμόπουλου
γιὰ τὴ Θήβα εἶναι πολλές.
Διότι τὸ μεγάλο ἥρωικὸ
παρελθὸν τῆς βοιωτικῆς
πόλεως εἶχε ἐπηρεάσει
ἐντονα τὸν ἄοκνο
ἐρευνητή. Ἐξ ἄλλου,
ἡ βαθιὰ φιλολογικὴ του
μόρφωση εἶχε βοηθήσει
στὴν ἔγκαιρη κατανόηση
τῆς θέσεως τῆς
Θήβας στὸ τεράστιο
κεφάλαιο τῆς ἑλληνικῆς
παραδόσεως.
Οἱ Λαβδακίδες,
ὁ Οἰδίπους, οἱ Ἑπτὰ,
ὁ Αἰσχύλος, χαρίζουν
στὸν Κεραμόπουλο
τὸ μεγαλύτερο ἐπίτευγμα
τῆς σταδιοδρομίας του:
Τὴν ἀνακάλυψη
τοῦ ἀνακτόρου
τοῦ Κάδμου.*

ναϊκὰ ζητήματα, γιὰ τοὺς βασιλικοὺς τά-
φους τῶν Μυκηνῶν καὶ τόσες ἄλλες, ποὺ
φθάνουν στὸ ἀποκορύφωμά του, στὰ *Θη-
βαϊκά*, συγγραφὴ ὀγκώδη καὶ ἐκπληκτικὴ
γιὰ τὴ μέθοδο, τὴν πολυμάθεια καὶ τὴ

φιλολογικὴ σοφία. Πρόκειται γιὰ τὸ ἔργο
ποὺ ἔχουν βραβεύσει ἡ Ἑταιρεία πρὸς
Ἐνθάρρυνση τῶν Ἑλληνικῶν Σπουδῶν
καὶ ἡ Γαλλικὴ Ἀκαδημία.

Οἱ ἐργασίες τοῦ Κεραμόπουλου γιὰ
τὴ Θήβα εἶναι πολλές. Διότι τὸ μεγάλο
ἥρωικὸ παρελθὸν τῆς βοιωτικῆς πόλεως
εἶχε ἐπηρεάσει ἐντονα τὸν ἄοκνο ἐρευν-
ητή. Ἐξ ἄλλου, ἡ βαθιὰ φιλολογικὴ του
μόρφωση εἶχε βοηθήσει στὴν ἔγκαιρη κα-
τανόηση τῆς θέσεως τῆς Θήβας στὸ τερά-
στιο κεφάλαιο τῆς ἑλληνικῆς παραδόσε-
ως. Οἱ Λαβδακίδες, ὁ Οἰδίπους, οἱ Ἑπτὰ,
ὁ Αἰσχύλος, χαρίζουν στὸν Κεραμόπουλο
τὸ μεγαλύτερο ἐπίτευγμα τῆς σταδιοδρο-
μίας του: *Τὴν ἀνακάλυψη τοῦ ἀνακτόρου
τοῦ Κάδμου*. Μολονότι δὲ ἡ ἔκταση τῆς
ἀνασκαφῆς περιλαμβάνει μόνον μία γωνία
τοῦ ἀνακτόρου, ἡ ἀρχαιολογικὴ σκαπάνη
φέρει στὸ φῶς θαυμάσιες τοιχογραφίες,
πολύτιμα κοσμήματα, ἡμιπολύτιμους λί-
θους, καὶ πρὸ πάντων σειρὰ ἐνεπίγρα-
φων ἀγγείων, ποὺ συνιστοῦν μοναδικὸ
θησαυρό, διότι εἶναι ἄφθονα δείγματα
μυκηναϊκῆς γραφῆς, ὥστε νὰ ἐπεκτείνεται
κατὰ πολλοὺς αἰῶνες ἡ ἑλληνικὴ ἱστορία
καὶ νὰ ἀναιροῦνται ἀβάσιμες δοξασίες
τοῦ μεσοπολέμου, κατὰ τὶς ὁποῖες μόνον
οἱ Δωριεῖς ἀναγνωρίζονταν ὡς Ἕλληνες.
Μετὰ μάλιστα στὴν ἀνάγνωση τῆς μυκη-
ναϊκῆς γραφῆς, ἀποκαθίσταται ἡ ἀλή-
θεια γιὰ τὴν ἑλληνικότητα καὶ τῶν ἄλλων
φυλῶν, Αἰολέων, Ἰώνων, Ἀχαιῶν.

Διανοίγονται πλέον ὀρίζοντες εὐρύ-
τεροι, πέραν τοῦ ἑλληνικοῦ, καὶ διε-
ρευνῶνται θέματα ποὺ ἄλλοτε ταυτίζο-
νται μὲ ἑλληνικὰ καὶ ἄλλοτε διακρίνονται
ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες, ὅπως εἶναι οἱ Φοί-
νικες, οἱ Ἰλλυριοὶ κ.ἄ. Τοὺς τελευταίους
ὁ Κεραμόπουλος μελετᾷ μὲ πολὺ ἐνδι-
αφέρον λόγῳ τῆς γειτνιασέως τους μὲ
τὴν ἰδιαίτερη πατρίδα του, τὴ Μακεδο-
νία. Ὅμως περισσότερο προχωρεῖ στὴν
ἐνδελεχέστερη διερεύνηση ἐξ αἰτίας μᾶς
μεσοπολεμικῆς θεωρίας, κατὰ τὴν ὁποία

ὁ χῶρος τῶν Ἰλλυριῶν ἐκτείνεται σὲ ὅλη τὴν Εὐρώπη, καὶ κυρίως στὴν ἑλληνικὴ χερσόνησο.

Ἡ στροφή στὴν πολύπαθη Μακεδονία γίνεται μὲ θυσία ἀνέκδοτης ἐργασίας γιὰ τὴν τοπογραφία τῶν Δελφῶν, τῆς ὁποίας τὸ χειρόγραφο εἶχε βάρος περὶ-που δύο ὀκάδων, ὅπως ὁ Κεραμόπουλος εἶχε ἀνακοινώσει, ἀποδίδοντας συνάμα τὴν καθυστέρηση τῆς δημοσιεύσεως στὴν ἀναμονὴ τῶν πορισμάτων ἀντίστοιχων μελετῶν Γάλλων καὶ Γερμανῶν ἀρχαιολόγων. Προσφυέστατα δὲ ὁ ἀκαδημαϊκὸς Σπ. Μαρινᾶτος σημειώνει: «Εὐθύς ὡς ἡσθάνθη, ἔστω καὶ ὡς μακρινὸν κίνδυνον,

πλεῖστα ὅσα ἀφενδῇ τεκμήρια ὑπὲρ τῆς ἀμφισβητηθείσης ὑπὸ τινῶν ἑλληνικότητος τῆς Μακεδονίας, τὰ δὲ τεκμήρια ταῦτα ἐχρησιμοποίησεν ἀργότερον ἐπωφελέστατα ὁ γνήσιος αὐτὸς Μακεδὼν, ὅταν ἐδημοσίευσεν τὸ 1945 τὴν πρὸς τοὺς “Μεγάλους Συμμάχους μας διαμαρτυρίαν”, τὴν ὁποίαν συνέταξεν ὡς πρόεδρος τότε τῆς Ἐθνικῆς Ὁργανώσεως Βορείων Ἑλλήνων. Τὰ διὰ τῶν ἐν Μακεδονίᾳ ἀνασκαφῶν ὅμως τοῦ Κεραμοπούλου ἐλθόντα εἰς φῶς εὐρήματα δὲν ἐπλούτισαν μόνον τὴν πατριωτικὴν του φάρετραν, ἀλλὰ, δημοσιευθέντα εἰς σειρὰν περι-σπουδάστων ἄρθρων του εἰς τὰ Πρακτικά

*Προσφυέστατα ὁ ἀκαδημαϊκὸς Σπ. Μαρινᾶτος σημειώνει:
«Εὐθύς ὡς ἡσθάνθη, ἔστω καὶ ὡς μακρινὸν κίνδυνον, τὰς ἐπιβουλὰς τῶν γειτόνων, ὕψωσε τὸ ἀνάστημα, ἐτόνωσε τὸ σῶμα καὶ ἐνέτεινε τὸ πνεῦμα πρὸς τὸ μέρος τοῦ κινδύνου.
Ἀπὸ τοῦ 1930 μέχρι τέλους τῆς ζωῆς του τὸν ἀπασχολεῖ κυριώτατα αὐτὸς καὶ μόνον ὁ ἀγὼν.*

τὰς ἐπιβουλὰς τῶν γειτόνων, ὕψωσε τὸ ἀνάστημα, ἐτόνωσε τὸ σῶμα καὶ ἐνέτεινε τὸ πνεῦμα πρὸς τὸ μέρος τοῦ κινδύνου. Ἀπὸ τοῦ 1930 μέχρι τέλους τῆς ζωῆς του τὸν ἀπασχολεῖ κυριώτατα αὐτὸς καὶ μόνον ὁ ἀγὼν. Διοργανώνει ἀνασκαφάς, ἀναπτύσσει κοινωνικὴν δρᾶσιν, ὀχλεῖ καὶ καθοδηγεῖ τὰς κυβερνήσεις, ἀρχαιολογικὰ μελέται, ἱστορικὰ μονογραφίαι, φυλετικὰ προβλήματα, γεωγραφικὰ ἔρευνα, ὅλα, ὅλα μελετῶνται, συγγράφονται, καὶ αἱ μελέται ἐκδίδονται εἰς γοργότατον ρυθμὸν ἢ μία κατόπιν τῆς ἄλλης».

Ὁ ἀκαδημαϊκὸς Ἀναστάσιος Ὁρλάνδος, ἀξιολογώντας τὴν ἀνασκαφικὴ ἔρευνα τοῦ Κεραμοπούλου σὲ εἴκοσι ὀκτὼ σημεία τῆς Μακεδονίας, γράφει καὶ τὰ ἑξῆς: «Ἡ εὐστόχως εἰς τὰ πάτρια ἐδάφη κινηθεῖσα σκαπάνη του ἔφερεν εἰς φῶς

καὶ τὴν Ἀρχαιολογικὴν Ἐφημερίδα, ἐφώτισαν εὐρύτατα τὴν τε ἱστορικὴν καὶ τὴν ἀρχαιολογικὴν ἐπιστήμην».

Ὁ δεσμὸς τοῦ Κεραμοπούλου μὲ τὴν κοιτίδα του, τὴν κωμόπολιν Βλάστη, φανερώνει ψυχικὴ καὶ πνευματικὴ ὑγεία, εὐγένεια καὶ εὐφυΐα, ὅταν ἄλλως τε δὲν καταντᾷ στεῖρος τοπικισμὸς, ἀφ’ ὅσον ἀποδεικνύεται ἐξ ἴσου δυνατὸς καὶ μὲ τὴν πλατύτερη περιοχὴ τῆς γενέτειρας, τὴ Μακεδονία, κορυφώνεται δὲ μὲ τὴν κοινὴ ὅλων τῶν Ἑλλήνων πατρίδα, τὴν προαιώνια Ἑλλάδα, τῆς ὁποίας τὰ πολυπαθῆ μέρη τοῦ μικρασιατικοῦ χώρου, τῆς Θράκης, τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας, τῆς Κύπρου καὶ τῆς Βορείου Ἡπείρου κατέχουν καίριες θέσεις στοὺς ἀγῶνές του. Ἄν ἡ Μακεδονία προβάλλεται συχνότερα στὸ ἔργο του, αὐτὸ ὀφείλεται στίς

πολύπλευρες καὶ ἀδιάλειπτες ἐναντίον της ἐπιβουλές.

Προφανέστατα ἐπισημαίνοντας τὰ αἴτια, καὶ ὁ καθηγητὴς Στυλ. Κατωμέ- νος τονίζει: «Μολονότι τὰ ὑπηρεσιακά του καθήκοντα τὸν ἐκράτησαν μακριὰ ἀπὸ τὴν Μακεδονία, ἐν τούτοις ἀμείωτον παρέμεινε πάντοτε τὸ ἐνδιαφέρον του διὰ τὴν γενέτειραν γῆν, διὰ τὸ παρελθόν της,

ἐπιτυχίαν κατεγίνετο κατὰ τὰ τελευταῖα χρόνια τῆς ζωῆς του, τὸ μαρτυροῦν τέλος αἱ ὑπηρεσιακαὶ του ἐνέργειαι καὶ πρὸ πάντων ἡ ὑπ' αὐτοῦ ὡς Διευθυντοῦ Ἀρχαιο- τήτων τοῦ Ὑπουργείου Ἐθνικῆς Παιδείας κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐχθρικῆς κατοχῆς τῆς χώρας ἱδρυσις τῆς Διευθύνσεως Ἱστο- ρικῶν Μνημείων καὶ Ἀρχαιοτήτων εἰς τὴν Θεσσαλονίκην».

Ὁ ἀκαδημαϊκὸς Ἀναστάσιος Ὁρλάνδος, ἀξιολογώντας τὴν ἀνασκαφικὴ ἔρευνα τοῦ Κεραμόπουλου σὲ εἴκοσι ὀκτὼ σημεῖα τῆς Μακεδονίας, γράφει καὶ τὰ ἑξῆς:

«Ἡ εὐστόχως εἰς τὰ πάτρια ἐδάφη κινηθεῖσα σκαπάνη τοῦ ἔφερεν εἰς φῶς πλεῖστα ὅσα ἀψευδῇ τεκμήρια ὑπὲρ τῆς ἀμφισβητηθείσης ὑπὸ τινων ἑλληνικότητος τῆς Μακεδονίας, τὰ δὲ τεκμήρια ταῦτα ἐχρησιμοποίησεν ἀργότερον ἐπωφελέστατα ὁ γνήσιος αὐτὸς Μακεδὼν, ὅταν ἐδημοσίευσεν τὸ 1945 τὴν πρὸς τοὺς “Μεγάλους Συμμάχους μας διαμαρτυρίαν”, τὴν ὁποίαν συνέταξεν ὡς πρόεδρος τότε τῆς Ἐθνικῆς Ὁργανώσεως Βορείων Ἑλλήνων. Τὰ διὰ τῶν ἐν Μακεδονίᾳ ἀνασκαφῶν ὅμως τοῦ Κεραμοπούλου ἐλθόντα εἰς φῶς εὐρήματα δὲν ἐπλούτισαν μόνον τὴν πατριωτικὴν του φαρέτρην, ἀλλὰ, δημοσιευθέντα εἰως σειρὰν περισπουδάστων ἄρθρων του εἰς τὰ Πρακτικὰ καὶ τὴν Ἀρχαιολογικὴν Ἐφημερίδα, ἐφώτισαν εὐρύτατα τὴν τε ἱστορικὴν καὶ τὴν ἀρχαιολογικὴν ἐπιστήμην».

διὰ τὸ παρόν της, διὰ τὸ μέλλον της. Τὸ μαρτυροῦν αἱ ἀνασκαφικαὶ του ἔρευναι εἰς τὴν Μακεδονίαν, κατὰ τὰς ὁποίας νύτῃχσε μεταξὺ ἄλλων πολλῶν εὐρη- μάτων νὰ ἀνακαλύψῃ καὶ προϊστορικός, πασσαλοπῆκτους οἰκίσεις τῆς Καστο- ριάς, τὸ μαρτυροῦν ἐπίσης αἱ ἐμβριθεῖς ἱστορικαὶ καὶ ἐθνολογικαὶ μελέται, εἰς τὰ ὁποίας μὲ ἰδιαίτερον ζῆλον καὶ μεγάλην

Ἀπὸ παρόμοια ἀφόρμηση ὁ Κεραμό- πουλος πασχίζει γιὰ τὴν καλύτερην ὁργά- νωση τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου, πρωτοστατεῖ στὴν ἱδρυση καὶ λειτουργία τῆς Ἐταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν, στὴν ἐμφάνιση στὴν Ἀθῆνα τῆς Ἐθνικῆς Ἐνώσεως Βορείων Ἑλλήνων, τῆς ὁποίας εἶναι καὶ ὁ πρόεδρος μέχρι τῆς τελευταί- ας στιγμῆς τῆς ζωῆς του, ὥστε εὐστοχα

νά χαρακτηρίζεται από τὸν καθηγητὴ Ν. Τωμαδάκη «Μακεδονικὸς Ἀκρίτης».

Οἱ πολυσχιδεῖς ἐπιστημονικὲς καὶ ἐθνικὲς δραστηριότητες ἀναπτύσσονται, χωρὶς νὰ ἐπενεργοῦν δυσμενῶς στὸ κύριο διδακτικὸ ἔργο του στὴ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ τοῦ Ἐθνικοῦ καὶ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου, ὅπου ἐκλέγεται καθηγητὴς τὸ 1919, καὶ χωρὶς νὰ μειώνεται ἡ φροντίδα καὶ ἡ στοργὴ πρὸς τὴν οἰκογένεια, σύζυγο καὶ δύο παιδιὰ, ποὺ πολλὰ φορὲς παρακολουθοῦν ἀπὸ κοντὰ τὴν ἐργασία του, ὅπως ξεναγήσεις σὲ ἀρχαιολογικοὺς χώρους, μὲ ἀποτέλεσμα ὁ γιὸς του Δημήτριος, μολοντί ἀργότερα ἀναδεικνύεται διακεκριμένος Ἀσκληπιάδης, νὰ μὴν παύει νὰ ἐνδιαφέρεται γιὰ τὴν ἑλληνικὴ ἱστορία, καὶ πρὸ πάντων γιὰ τὰ ἐθνικὰ θέματα, στὰ ὁποῖα ὁ πατέρας του εἶχε ἀφιερῶσει ὁλόκληρη τὴ ζωὴ του. Ἀνάλογη ἐπίδραση ἔχει ἀσκήσει ὁ Κεραμόπουλος καὶ στοὺς μαθητὲς καὶ συνεργάτες του.

Κατὰ τὸν Κώστα Παπαχρίστο, συντάκτη τῶν *Νεοελληνικῶν Γραμμάτων*, ὁ Κεραμόπουλος, «κλείνοντας στὴν ψυχὴ του νεανικὸ ἐνθουσιασμό, ἀστείρευτὴ ἐνεργητικότητα, διατηρώντας ἄσβεστο τὸν ἔρωτα πρὸς τὴν ἐπιστήμην, φιλοτιμήθηκε νὰ μὴν παραλείψῃ νὰ κἀνὴ πέρα ὡς πέρα τὸ καθῆκόν του, κύτταξε νὰ φκιάσῃ φυτώριο νέων ἐπιστημόνων. Προσπάθησε νὰ διοχετεύσῃ τὴ δική του σοφία, τὴ δική του ἐργατικότητα, τὸ δικό του σύστημα ἐργασίας καὶ στοὺς μαθητὲς του, ζήτησε νὰ βρῇ συντρόφους στὸν ἀνηφορικὸ δρόμο τῆς ἐπιστημονικῆς προσπάθειας. Τὸν Κεραμόπουλο τὸν ἐνδιαφέρει ἡ ἐπιστήμη, καὶ ὄχι ἡ ἐκμετάλλευση τῆς ἐπιστήμης πρὸς χάριν προσωπικῆς ὠφελείας. Καὶ γιὰ τοῦτο, τὰ μέσα καὶ τὴ μέθοδο τῆς ἐρευνας παρεχώρησε πρόθυμα καὶ θετικὰ στὸν νέο ἐπιστήμονα, ἀποσκοπώντας κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο στὸ νὰ διευκολύνῃ τὴν πνευματικὴ ἀνάπτυξη τῆς πατρίδας του

καὶ περιφρονώντας ἀτομιστικούς ἐγωισμούς. Ἔτσι βρέθηκε πάντα νὰ κρατᾷ στὸ ἓνα χέρι τὴ σκαπάνη τοῦ ἐργάτη καὶ στὸ ἄλλο τὸ κοντύλι τοῦ γραφιά, ἐπιστήμονας καὶ ὁδηγάτορας καὶ δάσκαλος καὶ πνευματικὸς καθοδηγητής».

Ἕνας ἀπὸ τοὺς μαθητὲς, ὁ καθηγητὴς Ν. Τωμαδάκης, βεβαιώνει: «Ἐπαραδειγματίσεν ἡμᾶς οὐ μόνον διὰ τῆς σοφίας του, ἀλλὰ καὶ μὲ τὸν δωρικὸν χαρακτῆρα, τὴν εὐθύτητα καὶ τὴν ἀγάπην του πρὸς ὅλους τοὺς μαθητὰς του καὶ τοὺς νέους ἐπιστήμονας, πολλοὺς τῶν ὁποίων ἐβοήθησε νὰ σπουδάσουν, ἢ, ὡς ἐμέ, νὰ μετεκπαιδευθοῦν». Καὶ προσθέτει: «Ὑπῆρξεν καὶ παιδαγωγὸς καὶ μαχητὴς τῆς ἐθνικῆς ιδέας, διὰ τε τῆς γραφίδος καὶ τῆς σκαπάνης χαράζας τὰ ἴχνη τῆς ἐθνωφελοῦς πορείας αὐτοῦ».

Ἡ γραφίδα του δὲν χαράζει μόνον περισπούδαστα δημοσιεύματα γιὰ τὴν ἀρχαιολογία, προϊστορικὴ, ἀρχαϊκὴ, κλασικὴ ἢ καὶ ἑλληνιστικῶν, ρωμαϊκῶν, μεσαιωνικῶν χρόνων, βυζαντινῶν καὶ μεταβυζαντινῶν. Ἡ σπουδαιότερη προσφορὰ ἔγκειται στὴν ἐπιδίωξη τῆς ὀρθότερης ἐρμηνείας τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος ὅλων τῶν περιόδων. Διότι ὁ Κεραμόπουλος φρονεῖ προσφυῶς ὅτι ὁ πολιτισμὸς τῶν Ἑλλήνων εἶναι ἐνιαῖος. Ἐπομένως, ὑποστηρίζει ὅτι δὲν καθίσταται κατανοητὸς ὁ νεώτερος, χωρὶς γνώση τοῦ πολιτισμοῦ τῶν προηγουμένων ἐποχῶν καὶ τάνάπαλιν. Ὅντως ἡ ἐξέλιξη τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς παρακολούθηκε σ' ἀδιάσπαστη ἐξωτερικὴ καὶ ἐσωτερικὴ ἐνότητα, ὅπως ἐπισημαίνεται ἀπὸ τὸν Κ. Παπαχρίστο.

Εὐλόγα τρανὸ μέλημα ὁλόκληρης τῆς ζωῆς του ἀποβαίνει ἡ διερεύνηση τοῦ μακεδονικοῦ ἑλληνισμοῦ, γιὰ τὸν ὁποῖο κατὰ καιροὺς ἐγείρονται ζητήματα λόγῳ σκοτεινῶν σκοπιμοτήτων ἢ κάποιας ἀσάφειας πηγῶν. Ὁ ἀκάματος Κεραμόπουλος προβαίνει στὴν ἐξέταση, διαθέτοντας πανίσχυρο ἐξοπλισμό, ἐφό-

δια δυνατά, αρχαιολογικά, γλωσσολογικά, γεωγραφικά, λαογραφικά, έθνολογικά. Έχει εξασφαλίσει την απαραίτητη καταγραφή των πηγών στις όποιες αναφέρονται τὰ ἑλληνικὰ φύλα, κυρίως τοῦ βορειοελλαδικοῦ χώρου, καθὼς καὶ τὰ γειτονικὰ ἀλλόφυλα, γνωστὰ συνήθως

*Ἔνας ἀπὸ τοὺς μαθητές,
ὁ καθηγητὴς*

N. Τωμαδάκης, βεβαιώνει:

*«Επαρδειγμάτισεν
ἡμᾶς οὐ μόνον
διὰ τῆς σοφίας του,
ἀλλὰ καὶ μὲ τὸν δωρικὸν
χαρακτῆρα, τὴν εὐθύτητα
καὶ τὴν ἀγάπην του
πρὸς ὅλους τοὺς μαθητάς
του καὶ τοὺς νέους
ἐπιστήμονας, πολλοὺς
τῶν ὁποίων ἐβοήθησε
νὰ σπουδάσουν, ἤ, ὡς ἐμέ,
νὰ μετεκπαιδευθοῦν».
Καὶ προσθέτει: «Υπῆρξεν
καὶ παιδαγωγὸς καὶ
μαχητὴς τῆς ἐθνικῆς
ιδέας, διὰ τε τῆς γραφίδος
καὶ τῆς σκαπάνης
χαράξας τὰ ἴχνη τῆς
ἐθνωφελοῦς πορείας
αὐτοῦ».*

μὲ τὰ ὀνόματα Ἰλλυριοί, Γέτες, Δάκες, Σκορδίσκοι... Πάντως, ἐπίμονα μελετᾷ ὁ Ἀντώνιος Κεραμόπουλος καὶ τοὺς Ρωμαίους καὶ τοὺς μεταναστευτικοὺς λαοὺς ἢ ἐπιδρομεῖς, οἱ ὅποιοι διατρέχουν

τιμήματα τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, ἄλλοτε δὲ διαμένουν ἐφήμερα ἢ διαρκέστερα σὲ διάφορα μέρη τῆς ἑλληνικῆς χερσονήσου, ἀφήνοντας ἴσως καὶ ἴχνη τῆς διαβάσεως καὶ διαμονῆς, ἰδίως γλωσσικά, τοπωνυμικά. Γι' αὐτὸ ἡ συγγραφικὴ του δραστηριότητα παρουσιάζει ἐκπληκτικὴ πολυμέρεια καὶ ἀφθονία. Συγκεντρώνει ὅλα τὰ στοιχεῖα ποὺ χρειάζονται γιὰ τὴν ἐπιστημονικὴ ἐπίδοσιν στὴν ἐθνολογία.

Ἄν οἱ ἀπόψεις τῶν εἰδικῶν ἐπιστημόνων δίστανται ἀκόμη γιὰ τὸν ὀρισμὸ καὶ τὸ ἀκριβὲς ἀντικείμενο τῆς ἐθνολογίας ὡς ἐπιστήμης, ὅμως ὑπάρχει κάποιον κοινὸ σημεῖο συμφωνίας. Γίνεται ἀποδεκτὸ ὅτι ἡ ἐθνολογία μελετᾷ τὸν τρόπο σχηματισμοῦ καὶ τοὺς χαρακτῆρες κάθε ἀνθρώπινης ὁμάδας (ἐθνους) μὲ σκοπὸ τὴ συστηματικὴ κατὰταξη τῶν διαφορῶν φυλῶν, ἢ ὁποῖα προϋποθέτει τὴν ἀνέυρεση τῶν ὁμοίων γνωρισμάτων τους. Στὴ δὲ πραγμάτωση τῆς προϋποθέσεως συμβάλλουν περισσότερες ἐπιστῆμες, σὲ ὁποῖες ὁ ἐθνολόγος ἐπιβάλλεται νὰ εἶναι ἀρκετὰ μυημένος. Ὁ Ἀντώνιος Κεραμόπουλος καλύπτει πληρέστατα ὅλες τὶς ἀπαιτήσεις τῆς ἐπιστήμης τῆς ἐθνολογίας. Τὶς ἐνδείξεις προσφέρει μὲ τὰ πρῶτα μελετήματά του. Ὅταν σὲ μιὰ συνέντευξη ἐρωτήθηκε ποῖα μελέτη του προτιμᾷ, ἀπάντησε χωρὶς δυσκολία: «Τὸν Ἀποτυμπανισμόν». Ἴσως ἡ ἐπιγραμματικὴ παρατήρηση τοῦ Σπ. Μαρινάτου ἐξηγεῖ τὴν προτίμησιν: «Ἔργον πρωτότυπον καὶ ρηξικέλευθον, τὸ ὁποῖον φωτίζει πολυλαχῶς τὸν ἰδιωτικὸν καὶ δημόσιον βίον, τὴν λαογραφίαν, τὸ ποινικὸν δίκαιον καὶ γενικῶς τὴν Πολιτείαν τῶν Ἀθηνῶν». Διὰ τὸ ἴδιο ἔργο παλαιότερα εἶχε ἐκφρασθεῖ ὡς ἐξῆς: «Μεταξὺ τῶν θεωρητικῶν αὐτοῦ ἐργασιῶν ὁ Ἀποτυμπανισμὸς ἀποτελεῖ πολυμαθεῖ συμβολὴν εἰς τὴν ἀρχαίαν λαογραφίαν καὶ τὸ Ποινικὸν δίκαιον».

Πόσο βοηθοῦν οἱ λαογραφικὲς ἐπιδόσεις τοῦ Κεραμόπουλου στὴν ἐθνολογικὴ

διερεύνηση καταφαίνεται από νεώτερο δημοσίευσμά του επιγραφόμενο «Ἡ ἐθνική μας μουσική καὶ οἱ χοροί». Ἐπισημαίνονται γνωρίσματα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ σὲ διαχρονικὴ θεώρηση χιλιετιῶν καὶ ἀποδεικνύεται ἡ ἀδιάκοπη συνέχεια τοῦ Ἑλληνισμοῦ στὸν ἡπειρωτικὸ καὶ νησιωτικὸ χῶρό μας. Πρόκειται γιὰ χορὸ μνημονευόμενον σὲ ἐπιγραφή τῶν χρόνων τοῦ Ρωμαίου αὐτοκράτορα Καλιγούλα (37 π.Χ. - 41 μ.Χ.), ἡ ὁποία βρέθηκε στὸ Πτώο τῆς Βοιωτίας, στὸ ἱερὸ τοῦ Ἀπόλλωνος. Ὁ λόγος γιὰ τὸν πασίγνωστο σήμερα συρτό, ὁ ὁποῖος στὴν ἐπιγραφή χαρακτηρίζεται «πάτριος», δηλαδὴ πατρογονικός, πατροπαράδοτος. «Ἐπειδὴ δέ», γράφει ὁ Κεραμόπουλος, «τὸ τυπικὸν τῶν θρησκευτικῶν ἑορτῶν εἰς ἀπόκεντρα μάλιστα καὶ ξένης ἐπιδράσεως ἀπηλλαγμένα μέρη παραμένει ἀμετάβλητον, πρέπει ἡ ἔκτασις τῆς λέξεως πάτριος νὰ ἀνέρχηται εἰς ἀπώτατον παρελθόν, ὑπεδείξαμεν δ' ἐν ἀρχῇ ὅτι, ἐπειδὴ εἰς τὸν χῶρον τοῦ Πτώου ἱεροῦ δὲν εὐρέθησαν μυκηναϊκὰ λείψανα, τὰ δ' εὐρεθέντα μαρτυροῦσιν ὅτι ἀπὸ τῶν γεωμετρικῶν χρόνων ἰδρύθη τοῦτο εἰς τιμὴν τοῦ Ἀπόλλωνος, θεοῦ νέου καὶ περιερχομένου κατὰ τὴν παράδοσιν τὴν Ἑλλάδα πρὸς ἐγκατάστασιν τῆς λατρείας αὐτοῦ, εἰς τοὺς χρόνους ἐκείνους κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς πρώτης χιλιετηρίδος ἐφυτεύθη ἐνταῦθα ἡ λατρεία ἐκείνη μετὰ πασῶν τῶν συμπαρομαρτουσῶν τελετῶν καὶ τοῦ χοροῦ».

Γι' αὐτὸ ὁ Κεραμόπουλος διακηρύσσει τὴν ἀνάγκη διερευνήσεως τοῦ θέματος τῶν ἑλληνικῶν χορῶν καὶ τῆς πλήρους

ἐφαρμογῆς καὶ βελτιώσεως τοῦ σχετικοῦ νόμου: «Ἡ ἔρευνα καὶ συλλογὴ κατὰ προτίμησιν πρέπει νὰ γίνῃ εἰς ἀπόκεντρα ὀρεινὰ μέρη, ὅσον τὸ δυνατόν μακρὰν τῶν ξένων ἐπιδράσεων εὐρισκόμενα, ἢ ὅπωςδῆποτε εἰς γησιῶς καὶ ἀπὸ τούτων ἐπιδράσεων παρθένους πληθυσμούς».

Μὲ ἀνάλογα κριτήρια διερευνᾷ διαχρονικὰ τὴ φουστανέλλα στοὺς Βλάχους καὶ ἀνάγει τὴν παρουσίαν στοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους καὶ ἀρχαιότερα στὸν ἑλληνικὸν χιτῶνα. Παρόμοια ἔρευνα πραγματοποιεῖ γιὰ τὸν ὄρο ἀρματωλός, σὲ συσχέτιση πάλι μὲ τοὺς Βλάχους, στοὺς ὁποῖους ὑφίσταται ἡ ἐπίταξη τοῦ ἄρθρου καὶ οἱ ὁποῖοι ἀναγνωρίζονται ὡς συνεχιστὲς τοῦ θεσμοῦ τῆς ὀροφυλακίας, τῶν φρουρῶν τῶν συγκοινωνιακῶν κόμβων καὶ ὀρεινῶν διαβάσεων. Ἐξ ἄλλου, γιὰ τοὺς Βλάχους συντάσσει εἰδικὴ μονογραφία, τὴν πρώτη ἐπιστημονικὴ μελέτη, μὲ τὴν ὁποία κατὰ τὸν ἀκαδημαϊκὸ Γ. Μέγα ὁ Κεραμόπουλος «ἀνῆρσε κατὰ πρῶτον μίαν πρὸς μίαν τὰ θεωρίας τῶν ξένων, τὰς ἀπὸ πολλοῦ κυκλοφορουμένας, ὡς λογικῶς καὶ ἱστορικῶς ἀστηρίκτους, ἀνεδίφησε τοὺς βυζαντινοὺς ἱστορικοὺς καὶ χρονογράφους, ζητῶν νὰ στηρίξῃ ἐπὶ ἱστορικῶν δεδομένων νέαν καὶ πρωτότυπον ἐρμηνείαν τοῦ φαινομένου τῆς λατινογλωσσίας τῶν συμπατριωτῶν αὐτῶν». Ἔχει γράψει γιὰ λατινοφωνία τῶν Περγραιβῶν, ἡ δὲ νεώτερη μελέτη τοῦ ἐπιγραφικοῦ ὕλικου τῆς Περγραιβίας ἐπαληθεύει τὶς γνώμες τοῦ Κεραμόπουλου.

ΑΧΙΛΛΕΥΣ Γ. ΛΑΖΑΡΟΥ

ΑΝΕΥΡΥΣΜΑΤΑ ΤΗΣ ΑΟΡΤΗΣ

(«Οί Παλμοί της καρδιάς σάν “Τροθιές” χτυπᾶνε
καί “μπαλονιάζουν” τὴν ἀορτή, ὅταν αὐτὴν δὲν εἶναι ὑγιής»).

Τὰ ὑπουλα ἀνευρύσματα τῆς ἀορτῆς, τὰ ὁποῖα συχνὰ ἔχουν ὡς πρῶτο σύμπτωμα τὴν ἐκρηκτικὴ ρήξη τους, πρέπει νὰ διαγιγνώσκονται ἔγκαιρα καὶ νὰ ἀντιμετωπίζονται ἄμεσα, γιὰ νὰ σώζεται ἡ ζωὴ τοῦ ἀρρώστου. Γι’ αὐτὸ πρέπει νὰ εἴμαστε ὅλοι ἐνημερωμένοι γιὰ τὰ προειδοποιητικὰ σημάδια τους. Ἡ ἀορτή, ποὺ ἀρχίζει ἀπὸ τὴν ἀριστερὴ κοιλία τῆς καρδιάς, εἶναι ἡ μεγαλύτερη ἀρτηρία τοῦ σώματος, ἡ ὁποία σάν ἐλαστικὸς κυλινδρικός ἀγωγός/σωλήνας μεταφέρει μὲ τοὺς διάφορους κλάδους τῆς αἷμα σὲ ὅλο μας τὸ σῶμα. Ἡ ἀορτὴ ἀποτελεῖται ἀπὸ τὴ ρίζα (ἀρχὴ τῆς ἀορτῆς, ποὺ περιλαμβάνει τὴν ἀορτικὴ βαλβίδα, τὰ στόμια τῶν στεφανιαίων ἀρτηριῶν καὶ τοὺς κόλπους τοῦ Valsava), τὴν ἀνιούσα ἀορτή, τὸ ἀορτικὸ τόξο (δίνει αἷμα στὸν ἐγκέφαλο καὶ στὰ χέρια), τὴν κατιούσα θωρακικὴ ἀορτή (ποὺ δίνει αἷμα σὲ ὄργανα τοῦ θώρακος καὶ στὴ θωρακικὴ μοῖρα τοῦ νωτιαίου μυελοῦ), καὶ περνώντας τὸ διάφραγμα γίνεται κοιλιακὴ ἀορτή (ποὺ δίνει αἷμα στὰ κοιλιακὰ σπλάγχνα, στὰ δύο νεφρὰ καὶ στὴν ὀσφυϊκὴ μοῖρα τοῦ νωτιαίου μυελοῦ, καὶ περαιτέρω διχάζεται στὴ δεξιὰ καὶ ἀριστερὴ λαγόνιο ἀρτηρία (ποὺ δίνουν αἷμα στὴ λεκάνη καὶ στὰ κάτω ἄκρα). Ἡ ἀορτὴ δέχεται αἷμα ἀπὸ τὴν ἀριστερὴ κοιλία σάν παλμικὲς ὥσεις, ποὺ θὰ μπορούσαν νὰ παρομοιαστοῦν μὲ «γροθιές» τῆς καρδιάς ἄνω στὴν ἀορτή (περίπου 40 ἑκατομμύρια «γροθιές»/παλμοὶ τὸν χρόνον). Ἐὰν τὸ τοίχωμα πάψει νὰ εἶναι ὑγιές, τότε οἱ «γροθιές» γίνονται αἰτία τοῦ ἀνευρύσματος («μπαλονίασμα ἀορτῆς»).

Πῶς γίνεται ἡ διάγνωση τῶν ἀνευρυσμάτων

Τυχαῖα, συνήθως, ὕστερα ἀπὸ μιὰ ἀκτινογραφία θώρακος ἢ κοιλίας ἢ ὕστερα ἀπὸ ἓνα ὑπερηχογράφημα ποὺ πραγματοποιεῖται γιὰ ἄλλους λόγους (καρδιά ἢ χολή) γίνεται ἡ διάγνωση τοῦ ἀνευρύσματος σὲ ἀσθενεῖς χωρὶς συμπτώματα.

Ἄριστο διαγνωστικὸ ἀποτέλεσμα ἔχει ἡ ἀξονικὴ ἢ καὶ ἡ μαγνητικὴ τομογραφία θώρακος ἢ κοιλίας. Τελικὰ, ἡ κλασικὴ ἀορτογραφία (ἀγγειογραφία), ἂν καὶ ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι αἱματηρὴ τεχνικὴ, εἶναι ἀπαραίτητη ὡς διαγνωστικὴ μέθοδος καὶ γιὰ τὸν σχεδιασμὸ τῆς ἐπέμβασης πρὶν ἀπὸ τὴ χειρουργικὴ διόρθωση τοῦ ἀνευρύσματος. Τελευταῖα χρησιμοποιεῖται περισσότερο ἡ ἀξονικὴ ἢ μαγνητικὴ τομογραφία.

Οἱ παθήσεις τῆς ἀορτῆς

Οἱ κυριώτερες χειρουργικὲς παθήσεις τῆς ἀορτῆς εἶναι:

1. Τὰ ἀνευρύσματα εἶναι ἡ μόνιμη, ἐντοπισμένη ἢ σὲ μεγαλύτερη ἔκταση (μπορεῖ νὰ καταλαμβάνει ὅλη τὴν ἀορτή) διάταση (ξεχείλισμα ἢ μπαλόνιασμα) τῆς ἀορτῆς (σχῆμα 1). Τὸ ἀνεύρυσμα ποὺ δὲν χειρουργεῖται καταλήγει τελικὰ σὲ ρήξη, μὲ κατακλυσμαίαια αἱμορραγία, ποὺ ὁδηγεῖ στὴν πλειονότητα τῶν περιπτώσεων σὲ ἀκαριαῖο θάνατο.

2. Ὁ διαχωρισμὸς εἶναι «σχίσισι» κατὰ μῆκος τοῦ τοιχώματος τῆς ἀορτῆς, ποὺ μπορεῖ νὰ γίνῃ καὶ ἀνεύρυσμα. Ὁ διαχωρισμὸς δημιουργεῖται, ὅταν μὲ μιὰ ἀκαριαία

άνοδο της αρτηριακής πίεσης γίνεται μέσα στον αυλό του τοιχώματος της αορτής ένα «σχίσμα» στον ανελαστικό έσω χιτώνα του τοιχώματος. Με το σχίσμα αυτό, το αίμα τρέχει μέσα στον φυσιολογικό αυλό και στον νεοδημιουργηθέντα. Η αορτή, μετά τον διαχωρισμό, μοιάζει έτσι σαν «δίκαννο όπλο», που το αίμα τρέχει και στις δύο κάννες. Οί δύο σημαντικότεροι παράγοντες του αορτικού διαχωρισμού είναι η υπέρταση και η έκφύλιση (από σπασμένες ελαστικές ίνες) του μέσου χιτώνα του τοιχώματος της αορτής, συνήθως από κάποιο συγγενές νόσημα. Άλλοι παράγοντες μπορεί να είναι η έγκυμοσύνη (ιδιαίτερα κατά το τελευταίο τρίμηνο κύησης) και ο τοκετός. Υπάρχουν τρεις τύποι διαχωρισμού (κατά DeBakey I, II, III και κατά Stanford (Daly) A και B), και οί δύο από αυτούς (I και II ή A) πρέπει να χειρουργούνται άμέσως («χθές»), ενώ ο τρίτος (III ή B) μπορεί να αντιμετωπισθεί φαρμακευτικά, εάν η διάμετρος του αορτικού ανευρύσματος είναι λιγώτερο από 5 εκ. και δεν υπάρχουν επιπλοκές με συνυπάρχοντα συμπτώματα.

3. Η τραυματική ρήξη της αορτής, που ονομάζεται ψευδοανεύρυσμα (συνήθως από τροχαίο μετά από μετωπική σύγκρουση ή πτώση από μεγάλο ύψος ή μεγάλης έντασης έκρηξη πλησίον του ασθενούς).

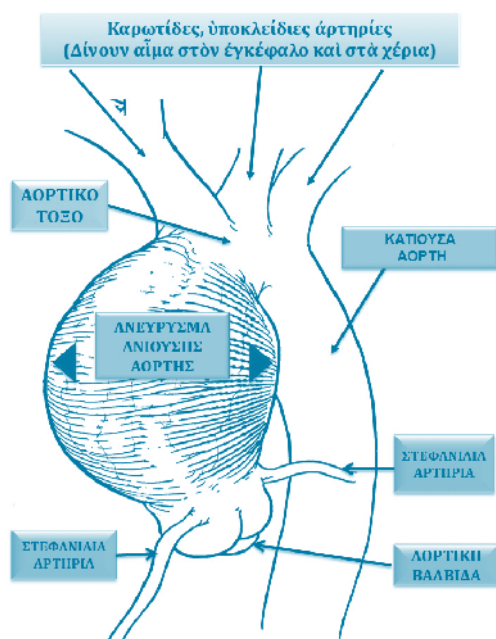
4. Αορτίτιδες (1. σπητικές, με παρουσία μικροβίων, και 2. άσπτες φλεγμονές, δηλαδή που δεν οφείλονται σε μικρόβια).

5. Όγκοι αορτής.

(το 4 και το 5 μπορεί να καταλήξουν σε ανευρύσματα).

Τα συμπτώματα

Στα μη διαχωριστικά ανευρύσματα: Οί περισσότεροι ασθενείς με μη διαχωριστικά ανευρύσματα είναι χωρίς συμπτώματα. Όταν το μέγεθος του ανευρύσματος είναι πλέον πολύ μεγάλο, αναλόγως της θέσης του, ο ασθενής μπορεί να έχει βήχα ή βραχνάδα φωνής ή να μη μπορεί να καταπιεί

Σχήμα 1: Ανεύρυσμα ανιούσας αορτής.

εύκολα ή λόγω της πίεσης στον πνεύμονα να εμφανίζει δύσπνοια ή λόγω παραμόρφωσης της τραχείας δύσπνοια και συριγμό στην αναπνοή.

Στα διαχωριστικά ανευρύσματα: Στην περίπτωση των αορτικών διαχωρισμών, κύριο σύμπτωμα είναι ο πόνος. Αυτός, λόγω του σχίσματος του τοιχώματος της αορτής, είναι όξυς (σαν πυρωμένο ξίφος) και υψηλής έντασης από την αρχή. Ο πόνος που μπορεί να μεταναστεύει από μέρος σε μέρος, λ.χ. από μπροστά στο στήθος πίσω στην πλάτη, και δεν συνοδεύεται, τις περισσότερες φορές, από παθολογικό ηλεκτροκαρδιογράφημα (που να δείχνει έμφραγμα ή ισχαιμία μυοκαρδίου) αποτελεί πιθανότατα διαχωρισμό. Ο πόνος αυτός μπορεί ακόμα να συνοδεύεται από μούδιασμα στα άκρα ή και παραπληγία. Με τον διαχωρισμό στην αορτή μπορεί να συνυπάρχει και έγκεφαλικό επεισόδιο. Είναι δυνατόν, τέλος, να συνυπάρχει και μελάνιασμα των άνω ή των κάτω άκρων. Η διαφορά του πόνου του

έμφραγματος από εκείνον του διαχωρισμού της αορτής είναι ότι ο πρώτος αρχίζει με μικρή ένταση και αυξάνεται με την πάροδο του χρόνου, ενώ ο δεύτερος είναι από την αρχή της ίδιας έντασης.

Ἡ θεραπεία

Ἡ θεραπεία τῶν ἀνευρυσμάτων εἶναι ἡ χειρουργικὴ ἐπέμβαση. Αὐτὸ σημαίνει ἀντικατάσταση τοῦ ἀνευρύσματος ἀπὸ ἓνα πλαστικὸ Dacron (σχῆμα 2), σὰν σωλῆνα, μόςχευμα, ποὺ ράβεται στὸ ὑγιὲς μέρος τῆς αορτῆς, καὶ ἔτσι ἀποκαθίσταται ἡ κυκλοφορία τοῦ αἵματος (σχῆμα 1, σχῆμα 3). Ἐπειδὴ τὸ μόςχευμα εἶναι πλαστικὸ (μὴ βιολογικὸ), δὲν ἀναγνωρίζεται ἀπὸ τὸ σῶμά μας καὶ δὲν ἀπορρίπτεται. Γι' αὐτὸ καὶ διαρκεῖ, τὶς περισσότερες φορές, γιὰ τὴν ὑπόλοιπὴ ζωὴ τοῦ ἀσθενοῦς. Μὲ τὴν ἐφαρμογὴ σύγχρονων μεθόδων ἐπιτυγχάνεται ἡ προστασία τοῦ ἐγκεφάλου καὶ τοῦ νωτιαίου μυελοῦ κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἐπέμβασης. Θὰ πρέπει νὰ ἀναφέρουμε ἐπίσης μιὰ τεχνικὴ γιὰ τὴν ἀντιμετώπισης ἀνευρυσμάτων ὀρισμένης

κατηγορίας, μὲ τὴν τοποθέτηση ἐνδοαυλικοῦ νάρθηκα (stent graft).

Τὰ στατιστικὰ στοιχεῖα δείχνουν ὅτι τὸ 90-95% τῶν ἀσθενῶν ἐπιβιώνουν μετὰ τὴ χειρουργικὴ ἐπέμβαση – γεγονὸς ποὺ ἔχει σχέση μὲ τὴ θέση καὶ τὸ μέγεθος τοῦ ἀνευρύσματος. Βέβαια, ἡ θεραπεία τῶν ἀνευρυσμάτων ἀπαιτεῖ συνδυασμὸ μεγάλης ἐμπειρίας καὶ γνώσεων τοῦ χειρουργοῦ.

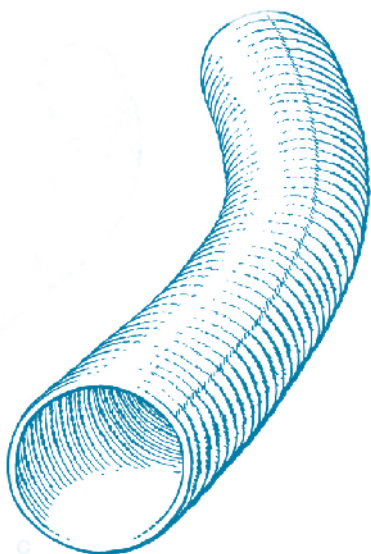
Ὅποιος ἔχει ὑποβληθεῖ σὲ ἐγχείρηση ἀνευρύσματος πρέπει μετὰ τὴν ἐπέμβαση νὰ ὑποβάλλεται σὲ ἀξονική/μαγνητικὴ τομογραφία θώρακος καὶ κοιλίας κάθε χρόνο, ὥστε νὰ γίνεται ἔλεγχος τῆς ὑπόλοιπης μὴ χειρουργημένης αορτῆς καὶ τοῦ μοςχεύματος.

Εἶδη ἀνευρυσμάτων εἶναι:

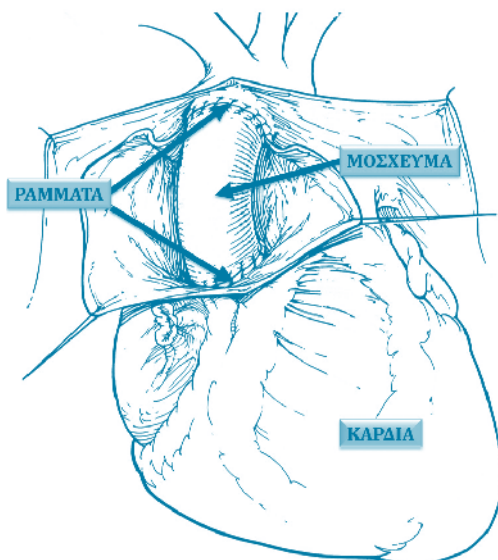
Ἀτρακτοειδῆ, σακοειδῆ, ἀλμηθῆ, ψευδοανευρύσματα, φλεγμονώδη.

Οἱ αἰτίες τῶν ἀνευρυσμάτων

Τὰ αἷτια τοῦ ἀνευρύσματος μπορεῖ νὰ εἶναι:

Σχῆμα 2: Μόςχευμα ἀπὸ πλαστικὸ DACRON γιὰ τὴν ἀντικατάσταση τοῦ ἀνευρύσματος.

Σχῆμα 3: Καρδιὰ μετὰ τὴν ἀφαίρεση ἀνευρύσματος καὶ τὴ συρραφὴ μοςχεύματος.

1. Ή υπέρταση.
2. Ή αθηροσκλήρωση.
3. Ή φλεγμονή.
4. Ό τραυματισμός.

5. Οί διαταραχές (ή έκφύλιση του συνδετικού και ελαστικού ίστού στο μεσαίο από τα τρία στρώματα του τοιχώματος της αορτής).

6. Δίπτυχες ή γενικά στενωτικές Άορτικές Βαλβίδες (μεταστενωτική διεύρυνση αορτής).

Συμβουλές που σώζουν ζωές ανθρώπων με άνευρύσματα

1. Βράχνιασμα της φωνής, βήχας, συριγμός στην αναπνοή, άνισοκορία (διαφορά μεγέθους στις κόρες των οφθαλμών), δυσκολία στην κατάποση ή πόνος στο στήθος ή πίσω στη μέση, πρέπει να μας υποψιάζουν για ύπαρξη άνευρύσματος και να μας οδηγήσουν σε ένα υπερηχογράφημα πρώτα και μετά σε μια άξονική ή μαγνητική τομογραφία.

2. Τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειας του άσθενους με άνευρύσμα πρέπει να παρακολουθούνται ιατρικά, γιατί μπορεί να υπάρχει κληρονομική προδιάθεση.

3. Πόνος που μπορεί να διαγνωσθεί ως κοιλιακός ή ως όφειλόμενος σε όρθοπεδικό πρόβλημα της σπονδυλικής στήλης μπορεί να όφείλεται σε αύξηση του μεγέθους του άνευρύσματος.

4. Όσοι έχουν αρτηριακή πίεση πρέπει να κάνουν υπερηχογράφημα καρδιάς/αορτής, για να διαπιστωθεί εάν υπάρχει πρόβλημα καρδιάς ή και άνεύρυσμα αορτής. Εάν υπάρχουν ταυτόχρονα προβλήματα καρδιάς και άνεύρυσμα αορτής, ό άσθενής δέν πρέπει να υποβάλλεται σε δοκιμασία (τέστ) κοπώσεως, γιατί μπορεί να γίνει ή δοκιμασία κοπώσεως «δοκιμασία ΡΗΞΕΩΣ» του άνευρύσματος κατά την κόπωση λόγω αύξησης της αρτηριακής πίεσης. Στις περιπτώσεις αυτές γίνεται κα-

τευθείαν στεφανιογραφία, για να έλεγχοϋν οί στεφανιαίες αρτηρίες.

5. Παιδιά, έφηβοι και νέοι άνθρωποι που είναι πολύ ψηλοί και λεπτοί (σάν άθλητές του μπάσκετ), με δάκτυλα μακριά και λεπτά (σάν της άράχνης) και με πρόβλημα φακών στα μάτια, «καμπούρηδες» (με κύφωση), γοθική υπέρωα στο στόμα και προβλήματα όστων πρέπει να παρακολουθούνται από καρδιολόγο για την αρτηριακή τους πίεση και να υποβάλλονται σε υπερηχογράφημα καρδιάς και αορτής κάθε χρόνο. Είναι πιθανό οί άνθρωποι αυτοί να έχουν συγγενές με γονιδιακή ταυτότητα σύνδρομο Marfan, τó όποιο τους καθιστά έπιρρεπείς σε άνευρύσματα, διαχωρισμούς και πρόβλημα βαλβίδων της καρδιάς και όστων.

6. Ένα άπóτομο σήκωμα μεγάλου βάρους ή ένας έντονος, διαρκής βήχας ή ένα σπασμωδικό φτέρνισμα που συνοδεύθηκε από πόνο στο στήθος ή την πλάτη ή την κοιλιά και μετά ξεχάσθηκε μπορεί να ήταν διαχωρισμός αορτής και να χρειάζεται περαιτέρω ιατρική έρευνα.

7. Άν τó άνεύρυσμα αρχίζει να προκαλεί συμπτώματα ή ύστερα από παρακολούθηση φαίνεται να αυξάνεται βαθμιαία, πρέπει να χειρουργείται άμέσως. Όλα τά αορτικά άνευρύσματα διαμέτρου πάνω από 5 εκ. πρέπει να χειρουργούνται.

8. Όλοι όσοι έχουν ύψηλή αρτηριακή πίεση πρέπει να ζητούν τη γνώμη του καρδιολόγου για φάρμακα και επίσης να κάνουν υπέρηχο καρδιάς και όλης της αορτής κάθε χρόνο, γιατί ίσως να έχουν ή να αποκτήσουν μελλοντικά άνευρύσματα.

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΣ

M.D., Ph. D., F.A.C.S., FACC Όμ. Καθηγητής Καρδιοχειρουργικής Παν/μίου Άθηνών Καθηγητής Χειρουργικής (Καρδιοθωρακικής), Baylor College of Medicine, Houston, Texas, Η.Π.Α. Χειρουργός Καρδιάς - Άγγείων - Θώρακος, Εύρωκλινική Άθηνών

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΜΑΝΗΣ

Ἡ Μάνη εἶναι μία ἀπὸ τὶς τρεῖς χερσονήσους τῆς Πελοποννήσου, τὸ νοτιώτερο τμήμα τῆς Λακωνίας, στὴν ἐσχάτια τῆς ὀροσειρᾶς τοῦ Ταυγέτου (ύψ. 2.450 μ.). Μάλιστα εἶναι καὶ τὸ νοτιώτερο ἄκρο τῆς ἡπειρωτικῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἑνώσεως. Τὸ βάθος τῆς θάλασσας στὸ ἀκρωτήριο Ταίναρο φθάνει τὰ 4.450 μ. Ἐκεῖ κατὰ τὴν μυθολογία ἦσαν οἱ πύλες τοῦ Ἀδν.

Ἡ Μάνη ἔχει «ἄγρια ὁμορφιά». Πολλὰ χωριά εἶναι ὡς ἀετοφωλιές. Ἐπικρατεῖ ἡ πέτρα, ὁ βράχος, ἀλλὰ καὶ τὸ φῶς. Ὑπέροχη θάλασσα γύρωθεν. Καὶ κυρίως ἐλαιῶνες. Παντοῦ ἀτενίζεις κάστρα καὶ πυργόσπιτα ὠραῖα κτισμένα. Πρόκειται γιὰ ἓνα ξεχωριστὸ καὶ ἰδιόμορφο, μαγευτικὸ τόπο.

Ἡ Μάνη κατοικεῖται ἀπὸ τῶν προϊστορικῶν χρόνων. Περιοχές της ἀναφέρει μάλιστα ὁ Ὅμηρος. Στὸ Γύθειο σφύζεται ἐπίσης ἀρχαῖο θέατρο. Οἱ κάτοικοι ἔζησαν πολλοὺς χρόνους μὲ λιτότητα, ἀλλὰ μὲ ὑπερηφάνεια καὶ πάντοτε μὲ πνεῦμα ἀγωνιστικότητας καὶ ἐλευθερίας. Εἶναι λίαν χαρακτηριστικὸ ὅτι ποτὲ δὲν κατακτῆθηκε ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Παρέμεινε

ἀδούλωτη. Εἶναι ἡ ἡρωϊκὴ Μάνη. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ σημαία τῆς Μάνης ἀναγράφει, ὄχι «Ἐλευθερία ἢ Θάνατος», ἀλλὰ «Νίκη ἢ Θάνατος». Στὸ Ἐπισκοπεῖο ὑπάρχει χάρις τοῦ ὅπου δείχνει τὴν Πελοπόννησο ὑπὸ τὸν Ὀθωμανικὸ ζυγὸ πλὴν τῆς Μάνης, ἡ ὁποία εἶναι ἐλεύθερη ἡγεμονία ἀπὸ τὸ 1453 ἕως τὴν ἰδρυση τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους 1833.

Ἡ Μάνη πρώτη συνέβαλε στὴν ἔναρξη τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως. Μετὰ ἀπὸ συσκέψεις σὲ Τσίμοβα (Αρεόπολη) καὶ Κιτριές τῶν Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη καὶ Θεόδ. Κολοκοτρώνη, ὁ ὁποῖος βρισκόταν ἤδη ἀπὸ τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1821 στὴν Καρδαμύλη, ἀλλὰ καὶ τὴν ὀρκωμοσίαν τῶν ὀπλαρχηγῶν, ποὺ ἔλαβε χώρα στὸν Ἰ. Ναὸ τῶν Ταξιαρχῶν στὴν Ἀρεόπολη στίς 17 Μαρτίου 1821, ξεκίνησαν οἱ Μανιάτες

ἀγωνιστὲς γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς Καλαμάτας (23 Μαρτίου 1821). Οἱ Τούρκοι προσπάθησαν τρεῖς φορὲς νὰ κατακτήσουν τὴν Μάνη (Μάχη Βέργας, 22/6/1826, Μάχη Διροῦ, 24/6/1826 καὶ Μάχη Πολυαράβου, 28/8/1826), ἀλλὰ ἀπέτυχαν πατα-

γωδῶς. Προσέτι καὶ τὰ νεώτερα χρόνια ἡ Μάνη ἀνέδειξε πολεμάρχους οἱ ὁποῖοι θυσιάστηκαν γιὰ τὴν Ἑλλάδα εἴτε στὸν Μακεδονικὸ Ἀγῶνα, εἴτε στὴ Μικρασία, εἴτε στὴν ἐποποιΐα τοῦ 40, εἴτε ἀκόμη καὶ σ' αὐτὰ τὰ κατοπινὰ χρόνια.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν χριστιανικὴ πίστη, ὑπῆρχε ἡ ἄποψη ὅτι ἡ Μάνη ἐκχριστιανίστηκε τελευταίως στὴν Ἑλλάδα κατὰ

τὸν 9^ο αἰῶνα. Ὡστόσο ἡ παρουσία παλαιοχριστιανικῶν ναῶν (τέλν 5ου - 6ου αἱ.) κυρίως στὰ παράλια τῆς Μέσα Μάνης κοντὰ στὴ θέση «Τηγάνι», ἀλλὰ καὶ σ' ἄλλες περιοχές, ἀποδεικνύει τὴν ὕπαρξη χριστιανικῆς βιοτῆς πολὺ πρὸ τοῦ 9^{ου} αἰῶνα. Καθοριστικὴ βέβαια γιὰ τὴν ἐδραίωση τοῦ χριστιανισμοῦ ὑπῆρξε ἡ ὅλη ἱεραποστολικὴ δράση τοῦ ὁσίου πατρὸς Νίκωνος «τοῦ Μετανοεῖτε» τὸν 10^ο αἰῶνα. Ἐξ ἐπόψεως καθαρῶς ἐκκλησιαστικῆς, ἡ πρῶτη Ἐπισκοπὴ ὑπὸ τὸ ὄνομα Μαῖνη ἀναφέρεται ἀπὸ τὰς ἀρχὰς τοῦ 10^{ου} αἰῶνα. Ἐκτοτε ἰδρύθησαν κατὰ διάφορα χρονικὰ διαστήματα περὶ τὶς ὀκτῶ Ἐπισκοπές. Σήμερα ὑφίσταται ἡ Ἱερὰ Μητρό-

δαιότερο μοναστήρι τῆς Μάνης εἶναι ἡ Παναγία ἡ «Γιάτρισσα» στὸν Ταῦγετο, σὲ ὑψόμετρο 1.250 μ., ἀπὸ τὰ μεγαλύτερα προσκυνήματα.

Τὸ ἱερὸ τρίπτυχο τὸ ὁποῖο σέβονται ἅπαντες εἶναι: «θρησκεία, πατρίδα, οἰκογένεια». Διὰ τὴν ὁρθοδοξία, Ἑλλάδα, πατέρας, μητέρα καὶ τέκνα. Ἰδιαίτερα, «ζοῦν μὲ τοὺς νεκρούς», ποὺ σημαίνει ἀποδίδουν μεγίστη τιμὴ καὶ σεβασμὸ στοὺς κεκοιμημένους τους, ἐξ οὗ καὶ τὰ γνωστὰ «Μοιρολόγια». Ὅλοι οἱ κάτοικοι διακρίνονται γιὰ τὴν ἀνδρεία, τὴν νοικοκυρῶσύν, τὴν φιλοξενία, τὸ ἐλεύθερο πνεῦμα. Ἡ Μάνη ἔχει ἱστορία καὶ γράφει ἱστορία ἐκκλησιαστικὴ καὶ ἐθνικὴ.

Γενικώτερα, ὁλόκληρη ἡ Μάνη, Ἀνατολικὴ καὶ Δυτικὴ, εἶναι «κατάσπαρτη» ἀπὸ Ἱ. Μονές, Ναοὺς, μεγάλους καὶ μικροὺς καὶ μάλιστα μὲ θαυμάσιες ἀγιογραφίες. Αὐτὸ φανερώνει τὴν πίστη καὶ τὴν εὐλάβεια τῶν Μανιατῶν. Τὸ σπουδαιότερο μοναστήρι τῆς Μάνης εἶναι ἡ Παναγία ἡ «Γιάτρισσα» στὸν Ταῦγετο, σὲ ὑψόμετρο 1.250 μ., ἀπὸ τὰ μεγαλύτερα προσκυνήματα.

πολὺς Μάνης μὲ 114 ἐνοριακοὺς Ναοὺς, 412 Παρεκκλήσια, 267 Παρεκκλήσια μὲ 80 Κοιμητηριακοὺς Ναοὺς, 204 Ἰδιωτικοὺς καὶ 20 Μοναστηριακοὺς. Ἡ τοπικὴ ἐπίσημη ἐορτὴ εἶναι τῆς Ὑπαπαντῆς τοῦ Κυρίου, ὅπου στὸ Ἐπισκοπεῖο καὶ στὸν ὁμώνυμο Ἱ. Ναὸ εὐρίσκεται ἡ περίπυστος εἰκὼν. Σήμερα εἶναι ἐν λειτουργίᾳ τρεῖς Ἱ. Μονές: Ἡ Ἱ.Μ. Παναγίας Γιατρίσσης, Ἱ.Μ. Κοιμήσεως Θεοτόκου Ἀνδρουμπεβίτσας καὶ ἡ Ἱ.Μ. Ἀγίων Πάντων Γυθείου.

Γενικώτερα, ὁλόκληρη ἡ Μάνη, Ἀνατολικὴ καὶ Δυτικὴ, εἶναι «κατάσπαρτη» ἀπὸ Ἱ. Μονές, Ναοὺς, μεγάλους καὶ μικροὺς καὶ μάλιστα μὲ θαυμάσιες ἀγιογραφίες. Αὐτὸ φανερώνει τὴν πίστη καὶ τὴν εὐλάβεια τῶν Μανιατῶν. Τὸ σπου-

δαίον εἶναι ἐπίσης πολὺ χαρακτηριστικὸ ὅτι ἡ Μάνη ἀνέδειξε μεγάλες προσωπικότητες σ' ὅλους τοὺς τομεῖς τῆς κοινωνίας, ὅπως κληρικούς, στρατιωτικούς, ἱατροὺς, νομικούς, πολιτικούς, ἐκπαιδευτικούς κ.ἄ. Ἐπίσης διέπρεψαν καὶ διαπρέπουν καὶ στὴν ἀλλοδαπή, κυρίως στὴν Ἀμερικὴ καὶ τὸν Καναδᾶ. Σήμερα μάλιστα ἀποτελεῖ σπουδαῖο τουριστικὸ προορισμὸ γιὰ πολλοὺς Ἕλληνες καὶ ξένους. Δυνάμεθα νὰ χαρακτηρίσουμε τὴν Μάνη ὡς ἓνα ἀνοικτὸ καὶ μοναδικὸ πολιτιστικὸ μουσεῖο. Ἡ πρόσκληση γιὰ ἐπίσκεψη-προσκύνημα στὴ Μάνη ἀπευθύνεται πρὸς ὅλους. Εἶναι δεδομένη.

ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ Γ' ΜΑΝΗΣ

ΠΕΝΙΑ ΚΑΙ ΕΘΝΟΣ

Τὰ δύσκολα καὶ κρίσιμα προβλήματα τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους καὶ κράτους εἶναι πολλὰ καὶ ποικίλα, μὲ πολλὰς διακυμάνσεις καὶ φάσεις. Πτώχεια, ἀνεργία, ἐγκληματικότητα, πρόβλημα ἀλλοδαπῶν, χρέη, καταρρέοντα νοικοκυριά, αὐτοκτονίες καὶ πολλὰ ἄλλα. Οἱ πάντες τὰ ἐπισημαίνουν, πλὴν σωστὴ καὶ εἰλικρινὴς προσπάθεια δὲν καταβάλλεται ἐξ ὅλων μας πρὸς ἐπίλυσή των. Ἰθύνοντες καὶ μὴ δὲν «ἀνασκουμπώνονται», διὰ νὰ εὐρεθῇ διέξοδος.

*Σήμερα ἀτυχῶς δὲν
κατανοοῦμεν καὶ δὲν
δεχόμεθα τὶς μεγάλες
ἀλήθειες. Ἔχομεν
ἀπεμπολήσει ἐν πολλοῖς
καὶ κατὰ μέγα ποσοστὸν
τὸ ὀρθὸν νόημα τῆς ζωῆς
μας ὡς ἔθνος καὶ λαοῦ.
Ναὶ μὲν ἡ πενία εἶναι καὶ
ἦτο γνῶρισμα τοῦ τόπου,
ἀλλὰ οὐσιῶδες στοιχεῖο
ἦτο καὶ τὸ Πνεῦμα, ἡ
Θρησκεία καὶ ἡ Γλῶσσα,
ποὺ ἦσαν ἱεροὶ σύνδεσμοι
τοῦ Ἑλληνισμοῦ.*

Βεβαίως, τὸ Ἔθνος μας ἀείποτε πολλὰ δεινὰ καὶ ἀπνεεῖς δοκιμασίες διήρχετο. Ὡστόσο, κατῳρῶνε νὰ δρᾷ καὶ νὰ ἐπιζῇ. Ἡ ἐπιβίωση καὶ ἡ ἀθανασία τοῦ Ἑλληνισμοῦ ὑπῆρξαν τὰ οὐσιώδη γνωρί-

σματά του. Ὁ Ἑλληνισμὸς ἀνεδεικνύετο συντελεστὴς προόδου καὶ προκοπῆς στὸν ἱστορικὸν καὶ πνευματικὸν στίβον τῆς Οἰκουμένης. Μόνιμος σύντροφος τῆς Ἑλλάδος ἦτο καὶ ἡ πενία, μὲ τὰ σὺν αὐτῇ παρακόλουθα στοιχεῖα καὶ γνωρίσματα.

Καὶ ἄλλοτε ἔχομε σημειώσει ὅτι ὁ βασιλεὺς τῶν Περσῶν Ξέρξης, ὑπερφίαλος ὢν καὶ πεπεισμένος ὅτι ἡ ἀριθμητικὴ ὑπεροχὴ τοῦ στρατοῦ του θὰ συνέτριβε κάθε ἀντίσταση ἄλλου στρατοῦ κατ' αὐτοῦ, καὶ ἐπομένως τυχὸν ἀντίσταση τῶν εὐαριθμοτέρων Ἑλλήνων, ἐκάλεσε τὸν ἐκπτωτον καὶ φυγάδα Λακεδαιμόνιον βασιλέα Δημάρατον καὶ τὸν ἐρωτᾷ: Θὰ τολμήσουν ἄραγε οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ λοιποὶ τῆς Ἑσπερίας λαοὶ νὰ ἀντισταθοῦν πρὸς αὐτόν; Καὶ ὁ Δημάρατος τότε, ἀπεικάζων τὴν πραγματικότητα, ἀπήντησε: «Βασιλεῦ, τῇ Ἑλλάδι πενίη μὲν ἀεὶ κοτε σύντροφός ἐστι, ἀρετὴ δ' ἔπακτός ἐστι, ἀπὸ τε σοφίης κατηργασμένη καὶ νόμου ἰσχυροῦ· τῇ διαχρεομένῃ ἡ Ἑλλὰς τὴν τε πενίαν ἐπαμύνεται καὶ τὴν δεσποσύνην» (Ηροδ., Ζ' 102). Δηλαδή: Βασιλιά μου, ἀνέκαθεν τὴν Ἑλλάδα ἐσυντρόφευε ἡ πενία. Τὸ οὐσιῶδες γνῶρισμα τοῦ Ἑλληνισμοῦ εἶναι ἡ ἀρετή, ἡ ἀνδρεία καὶ ἡ γενναιοψυχία, προσόντα ποὺ ἐξασφαλίζουν ἡ σοφία (σύνεσις) καὶ ὁ δυνατὸς νόμος. Μὲ ὅπλον τὴν σύνεσιν καὶ τὴν φρόνησιν ἀντιμετωπίζει ὁ Ἕλλην πενίαν καὶ ἀπειλὴν δουλείας.

Ὑποθέτομεν ὅτι δὲν ἐπιδέχονται τὰ ἀνωτέρω καμμίαν ἀπολύτως ἀμφισβήτησιν. Ἡ σοφία, ἡ ἐπιστήμη, τὸ πνεῦμα ὑπῆρξαν μαζὶ μὲ τὴν ποικίλην ἀρετὴν τὸ ἀρραγὲς θεμέλιον τῆς διασώσεως τοῦ Ἔθνους μας ἔναντι τῶν δοκιμασιῶν καὶ τῶν σοβαρῶν διακυμάνσεων τοῦ ἱστορι-

κοῦ βίου του. Ἡ ἀλήθεια αὐτὴ ἐπιβεβαιώνεται διὰ μέσου τῶν αἰώνων, στὴν Ἀρχαία Κλασικὴ Ἑλλάδα, τὸ Βυζάντιον καὶ τοὺς Νεωτέρους χρόνους. Ἡ σοφία καὶ ἡ Παιδεία ἐδημιουργοῦσαν τὴν εὐτυχίαν καὶ τὴν εὐδαιμονίαν στὸ Ἔθνος μας. «Τὸ εὖ λογίζεσθαι, τὸ εὖ λέγειν καὶ τὸ ὀρθῶς πράττειν» ὑπῆρξαν τὰ βασικὰ ἀγαθὰ τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀνέκαθεν.

Ἐγραφε πρὸ πολλῶν δεκαετιῶν ἀείμνηστος καθηγητὴς τῆς Φιλοσοφίας σκέψεις ποὺ ἔχουν διαρκὴ ἰσχὺν καὶ διαχρονικὴν ἐπικαιρότητα: «Τοιαῦτα διδάγματα εἶναι ἀθάνατα καὶ τὸ διδάσκον αὐτὰ ἔθνος δὲν εἶναι δυνατόν νὰ μὴ μετέχη τῆς ἀθανασίας. Ἐτι μᾶλλον ἐξάιρεται ἡ ἀξία τῆς γνώσεως ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων καὶ σοφωτέρων φιλοσόφων. Σωκράτης, Πλάτων καὶ Ἀριστοτέλης καὶ

Ἡ οἰκονομικὴ κρίση,
ἀπότοκος τῆς κρίσεως
καὶ τοῦ Πνεύματος στὴν
Ἑλλάδα καὶ τὸ ἐξωτερικόν,
μᾶς ἀδειάζει τὴ ζωὴ μας
ἀπὸ κάθε νόημα
καὶ εὐτελίζει,
ὥς μὴ ὀφείλε, τὴν ἐθνικὴ
ὑπόστασι, ἀκριβῶς διότι
ἀπεμπολήσαμεν
τὸ πνεῦμα, τὴν Ὁρθοδοξία
καὶ τὶς ἀξίες ποὺ ἔθρεψαν
τοὺς αἰῶνες
τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

πάντες οἱ μετὰ ταῦτα φιλόσοφοί τε καὶ θεολόγοι ἐν χορῷ ᾄδουσιν ὅτι τὸ ἄκρον ἀγαθὸν τῷ ἀνθρώπῳ εἶναι ἡ τελειότης τῆς φρονήσεως αὐτοῦ, ἡ τελείωσις καὶ θέωσις τῆς ψυχῆς αὐτοῦ. Τὸ τελειότατον τῶν ὄντων καὶ τὸ εὐδαιμονέστατον καὶ μακαριώτατον εἶναι ὁ Θεός, διότι εἶναι τελεία φρόνησις, εἶναι νοῦς, εἶναι νόσις νοήσεως» (Μαργαρίτης Εὐαγγελίδης, «Λόγος Ἐπιμνημόσυνος εἰς Ἱ. Καποδίστριαν & Ἰωάννην Δομπόλην», Ἐν Ἀθήναις, 1920, σελ. 6).

Μάλιστα πρέπει νὰ υπογραμμισθεῖ ὅτι ἡ ὁμολογία τῆς πενίας μέσα στὸ σῶμα τοῦ Ἑλληνισμοῦ, τῆς ὑλικῆς δηλονότι πτωχείας, δὲν προσάπτει αἰσχύνην. Ὁ ἐμβριθὴς ἱστορικὸς Θουκυδίδης (354-394 π.Χ.) εἶχε διατυπώσει τὴν ἔσοχην γνώμη διὰ στόματος Περικλέους: «Καὶ

τὸ πένεσθαι οὐ ὁμολογεῖν τινα αἰσχρόν, ἀλλὰ μὴ διαφεύγειν τὴν πενίαν ἔργῳ αἰσχίον» (Θουκ., Β' 40). Δηλαδή, τὸ νὰ ὁμολογεῖ κάποιος τὴν πενίαν τοῦ καὶ τὴν πτωχείαν τοῦ δὲν προξενεῖ ἐντροπήν, δὲν ἐπισύρει αἰσχύνην· περισσοτέραν ἐντροπήν προσάπτει, ὅταν δὲν προσπαθεῖ νὰ τὴν ἀποφύγει μὲ τὴν τίμια ἐργασία τοῦ. Ὅντως ἡ ιδιότης τοῦ πένητος δὲν εἶναι ταυτόσημος τοῦ εὐτελισμοῦ καὶ τῆς καταπτώσεως. Δὲν ἀρκεῖ ὅμως μόνον ἡ ὁμολογία τῆς πενίας δι' ἓνα ἄνθρωπον, ἀλλὰ θὰ πρέπει νὰ συνοδεύεται ἀπὸ τὴν προσπάθειαν ἀποφυγῆς τῆς πενίας διὰ τῆς ἐργασίας.

Σήμερα ἀτυχῶς δὲν κατανοοῦμεν καὶ δὲν δεχόμεθα τὶς μεγάλες ἀλήθειες. Ἐχομεν ἀπεμπολήσει ἐν πολλοῖς καὶ κατὰ μέγα ποσοστὸν τὸ ὀρθὸν νόημα τῆς ζωῆς μας ὡς ἔθνους καὶ λαοῦ. Ναὶ μὲν ἡ πενία εἶναι καὶ ἦτο γνῶρισμα τοῦ τόπου, ἀλλὰ οὐσιῶδες στοιχεῖο ἦτο καὶ τὸ Πνεῦμα, ἡ Θρησκεία καὶ ἡ Γλῶσσα, ποῦ ἦσαν ἱεροὶ σύνδεσμοι τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Ἡ οἰκονομικὴ κρίσις, ἀπτόκοος τῆς κρίσεως καὶ τοῦ Πνεύματος στὴν Ἑλλάδα καὶ τὸ ἐξωτερικόν, μᾶς ἀδειάζει τὴ ζωὴ μας ἀπὸ κάθε νόημα καὶ εὐτελίζει, ὡς μὴ ὤφειλε, τὴν ἐθνικὴ ὑπόστασις, ἀκριβῶς

διότι ἀπεμπολήσαμεν τὸ πνεῦμα, τὴν Ὁρθοδοξία καὶ τὶς ἀξίες ποῦ ἔθρεψαν τοὺς αἰῶνες τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Καὶ ἐρωτῶμεν: Διατί στὴν Ἑλλάδα, τροφὸν τῆς σοφίας καὶ τῆς ἐπιστήμης, ἀφήσαμε καὶ ἡ θρησκεία μας νὰ πέσει ὡς ἀξία καὶ ἡ γλῶσσά μας νὰ συρρικνωθεῖ, νὰ ὑποστῇ ἀλλοίωσις; Διατί πολλοὶ ἰθύνοντες καὶ ταγοὶ ἔγιναν δοῦλοι τῶν ξένων καὶ ἐπεδόθησαν στὴν ἀπόπειρα ἀφελῆνισμοῦ τῶν Ἑλλήνων; Ἡ ἀπάντησις δίδεται ἀπὸ τὴν ἱστορία τοῦ τόπου. Ἡ ἀπολάκτισις τῶν ἀξιῶν φέρει τὴν παρακμὴν. Ὁ σεβασμὸς τῶν ὀρθόδοξων ἀρχῶν καὶ τῶν αἰωνίων ἀξιῶν ἀποκρυσταλλώνει τὸ νόημα τῆς ζωῆς καὶ μᾶς ἀπαλλάσσει ἀπὸ τὴν κρίσις καὶ τὴν ἀμηχανία.

Ἄς τὸ ἀντιληφθοῦν οἱ ἡγέτες μας καὶ ἄς ἀνανήψουν γιὰ τὸ καλὸ τοῦ ἔθνους καὶ ἄς συντρίβουν τοὺς μηδενισμοὺς καὶ ξενοδούλους παραγόντες. Ἄς προασπίσουν γλῶσσα καὶ θρησκεία, τὸ πνεῦμα καὶ τὴν παιδεία, καὶ ὁ ἑλληνικὸς λαὸς θὰ ξεπεράσει παρακμὴν καὶ πενίαν. Αὐτὸ εὐγλώττως διδάσκει ἡ Ἱστορία καὶ ἡ Παράδοσις.

ΔΗΜ. Ν. ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΣ
Φιλολόγος – τ. Λυκειάρχης

ΣΥΓΧΡΟΝΟΙ ΓΕΡΟΝΤΕΣ

Μία εξαιρετική σειρά ντοκυμανταίρ έχει δημιουργήσει και προβάλει η συνδρομική τηλεοπτική εταιρεία Cosmote History με τίτλο «Σύγχρονοι Γέροντες». Πρόκειται για άναφορά στην ζωή συγχρόνων ασκητών της Εκκλησίας μας, ώρισμένοι από τους οποίους έχουν ένταχθῆ στο έργο-λόγιο ως σύγχρονοι άγιοι. Πρὸς τὸ παρὸν ἔχουν προβληθῆ τέσσερα ἐπεισόδια, ἀφιερῶμενα στὰ ἑξῆς πρόσωπα: 1) Γέρον Ἰωσήφ ὁ Ἡσυχαστής, 2) Γέρον Ἐφραίμ Κατουνακιώτης, 3) Γέρον Ἐφραίμ Φιλοθεΐτης - Ἀριζονίτης, 4) Γέρον Ἰωσήφ Βατοπεδινός. Ὑπάρχει ἕνα πέμπτο γιὰ τὸν Μητροπολίτη Θεοδωρουπόλεως Γερμανὸ καὶ ἕνα ἕκτο γιὰ τὸν Ἱερώνυμο τὸν Σιμωνοπετρίτη, ποὺ διακόνῃσε στὸ

Μετόχι τῆς Ἀναλήψεως στὸν Βύρωνα ἐπὶ 26 χρόνια.

Τὰ ντοκυμανταίρ ἀναφέρονται κυρίως στὸν μοναστικὸ βίὸ αὐτῶν τῶν ἀσκητῶν, μὲ μιὰ σύντομο ἀναφορὰ καὶ στὴν παιδικὴ καὶ νεανική τους ἡλικία, ἐμπλουτισμένα μὲ πλούσιο φωτογραφικὸ καὶ κινηματογραφικὸ ὕλικο. Ἰδιαίτερα αἰσθησιπροκαλοῦν οἱ λήψεις ἀπὸ drone τῶν τόπων ὅπου ἀσκήτευσαν (ἐρημητηρίων καὶ μοναστηριῶν), τόπους καὶ κτίσματα τὰ ὁποῖα οὔτε οἱ προσκυνητὲς τοῦ Ἁγίου Ὁρους ἔχουν δῆ μὲ τόσες λεπτομέρειες. Στὰ ἀφιερῶματα πρόσωπα τὰ ὁποῖα ἐγνώρισαν καὶ συνεβίωσαν μὲ τὶς ὁσιακὲς αὐτὲς μορφὲς ἐπισημαίνουν ιδιότητες καὶ χαρακτηριστικὰ τῆς ζωῆς τῶν προβαλλομένων Γερόντων.

Στὴν ἐφημερίδα *Καθημερινὴ* εἶχε

ΑΠΟ ΤΟΝ ΚΟΣΜΟ ΤΗΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

πρὸ μνηδὼν δημοσιευθῇ ἕνα ἀφιέρωμα-ρεπορτάζ γιὰ τὴν σειρὰ αὐτῇ. Ἀντιγράφουμε ὠρισμένα χαρακτηριστικά ἀποσπάσματα: «“Ὁ Θεὸς δὲν μᾶς ἀφήνει μόνους στοὺς τωρινούς καιροὺς ποὺ δοκιμάζονται ἀπὸ τὴν ἐκκοσμίκευση ἀλλὰ καὶ τὶς ἀρνητικὲς πλευρὲς τῆς παγκοσμιοποίησης. Μᾶς στέλνει ἅγιους ἀνθρώπους νὰ μᾶς καθοδηγοῦν”, λέει ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης κ.κ. Βαρθολομαῖος στὴ νέα συμπαράγωγι τῶν White Fox καὶ Cosmote TV “Σύγχρονοι Γέροντες”... Οἱ σύγχρονοι ἅγιοι ἔζησαν ἀνάμεσά μας ἀθόρυβα. Ἀφοσιώθηκαν στὴ σωτηρία μας, παρηγόρησαν, ἐξομολόγησαν, γιάτρεψαν ψυχὲς καὶ σώματα. Δίδαξαν τὴν ἀγάπη, καθοδήγησαν, ἔκαναν ὑπομονή, ὑπακοή, ἐλεημοσύνες, συγχώρεσαν καὶ συγχωρέθηκαν. Δὲν κατέκτησαν τὴν ἁγιοποίηση, γιατί ἔκαναν θαύματα, ἀλλὰ γιὰ τὰ θαυμαστά ἔργα τους... Ἄν ψάξουμε γύρω μας, θὰ βροῦμε πολλοὺς ἅγιους ἀνθρώπους, λέει ὁ

Ἐφραίμ Κατουνακιώτης σὲ μὴ βιντεοσκοπημένη ὁμιλία του σὲ μοναχούς. “Υπάρχουν ψυχὲς στὴν Ἀθήνα, στὴ Θεσσαλονίκη καὶ σὲ ἄλλες πόλεις οἱ ὁποῖες εἶναι καλύτερες ἀπὸ ἐμᾶς. Τὸ ὁμολογῶ”» (18.4.2020).

Ἐν κατακλείδι, θεωροῦμε λίαν ἀξιόλογα αὐτὰ τὰ ντοκυμανταῖρ καὶ νομίζουμε ὅτι Ἐνορίες καὶ Χριστιανικὲς Ὁργανώσεις θὰ πρέπει νὰ τὰ προμηθευτοῦν, νὰ τὰ ἔχουν στὶς βιβλιοθήκες τους καὶ νὰ προβάλλουν συχνά, στὰ περιβάλλοντά τους. Κατ’ αὐτὸν τὸν τρόπο προβάλλονται οἱ σημερινοὶ ἅγιοι, τὰ δοχεῖα καὶ οἱ καρποὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, τοὺς ὁποῖους τόσο πλουσίως προσφέρει στὴν ἀποχριστιανοποιημένη ἐποχὴ καὶ κοινωνία μας ὁ φιλάνθρωπος Κύριος Ἰησοῦς πρὸς δόξαν τοῦ ὀνόματός Του καὶ πρὸς στήριξι καὶ ἔμπνευσι τῶν ὑπολοίπων μελῶν τῆς στρατευομένης Ἐκκλησίας Του.

I. Κ. ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ

Ἡ ἀνανέωση τῆς συνδρομῆς μπορεῖ νὰ γίνη μὲ τοὺς ἑξῆς τρόπους:

Γιὰ συνδρομὴ Ἑσωτερικοῦ

- Μὲ κατάθεση στὴν τράπεζα Eurobank, στὸν λογαριασμὸ ποὺ διατηρεῖ ἡ Χριστιανικὴ Ἑνωσις Ἀκτίνων ὑπ’ ἀριθμ.: 0026-0201-94-0100366081 (IBAN: GR1102602010000940100366081). Νὰ ζητᾶτε νὰ σημειώνεται ρητῶς τὸ ὀνοματεπώνυμό σας στὴν Αἰτιολογία.
- Στὰ ΕΛΤΑ μὲ ταχυδρομικὴ ἐπιταγὴ στὴ διεύθυνση τοῦ περιοδικοῦ (Καρύτση 14, 105 61 Ἀθήνα). Προβλέπεται ἐπιβάρυνση μὲ ταχυδρομικὰ τέλη.
- Στὰ ΕΛΤΑ μὲ ἔντυπο ταχυπληρωμῆς ποὺ συναποστέλλεται μὲ τὸ τελευταῖο τεῦχος κάθε χρονιάς γιὰ ὅσους ἔχουν ὀφειλή.

Σὲ αὐτὴν τὴν περίπτωση ὁδὸν προβλέπεται ἐπιβάρυνση μὲ ταχυδρομικὰ τέλη.

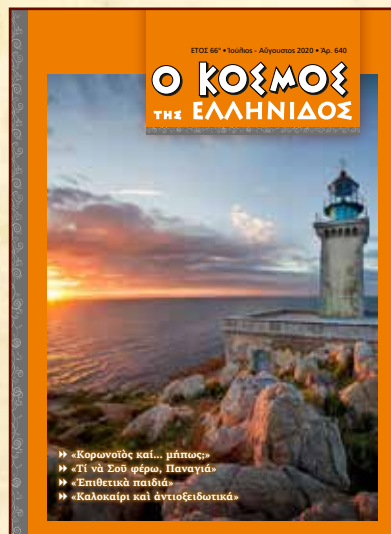
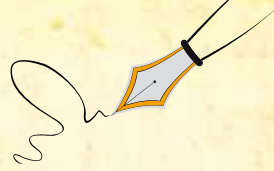
- Στὰ Βιβλιοπωλεῖα «ΖΩΗ» καὶ συνεργαζόμενα βιβλιοπωλεῖα.
- Σὲ κατὰ τόπους συνεργάτες καὶ ἀντιπροσώπους, οἱ ὁποῖοι καὶ θὰ κόβουν σχετικὲς ἀποδείξεις.

Γιὰ συνδρομὴ Ἐξωτερικοῦ

Παρακαλοῦμε μὴν ἀποστέλλετε ἐπιταγές, γιατί ἀδυνατοῦμε νὰ τὶς εἰσπράξουμε. Ἡ συνδρομὴ μπορεῖ νὰ κατατεθεῖ μὲ τραπεζικὸ ἔμβασμα. Τὰ στοιχεῖα ποὺ θὰ χρειαστεῖτε εἶναι:

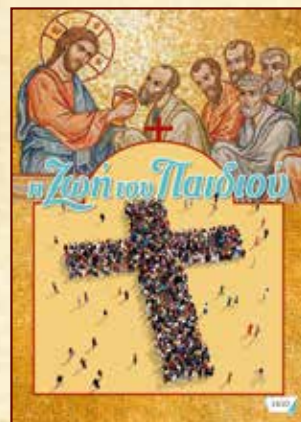
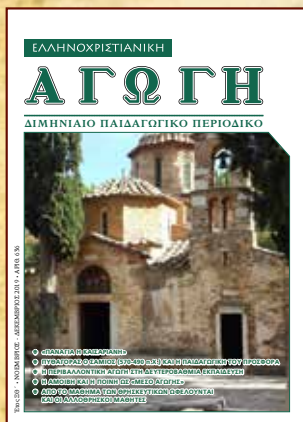
– IBAN: GR1102602010000940100366081
– BIC/Swift Code: ERBKGRAA

Ή αξίζει νά διαβάσετε

Τò μνηαίο Ὁρθόδοξο Χριστιανικό Περιοδικό με τὴν ἱστορία τῶν 100 χρόνων του κοντά στὸν ἑλληνικὸ λαό.

Περιοδικό με ἱστορία 60 ἐτῶν, ποὺ ἀπευθύνεται στὴ γυναῖκα, στὴν πνευματικὴ καὶ κοινωνικὴ τῆς παρουσία.

Ένα περιοδικό – πολύτιμος συμπαράστατης για εκπαιδευτικούς και γονεῖς.

Νεανικό περιοδικό τῆς “Χριστιανικῆς Φοιτητικῆς Ἐνώσεως” – με τὸν ἐνθουσιασμό τῆς νεότητος καὶ τὴ σφραγίδα τῆς πίστες καὶ τῆς παιδείας.

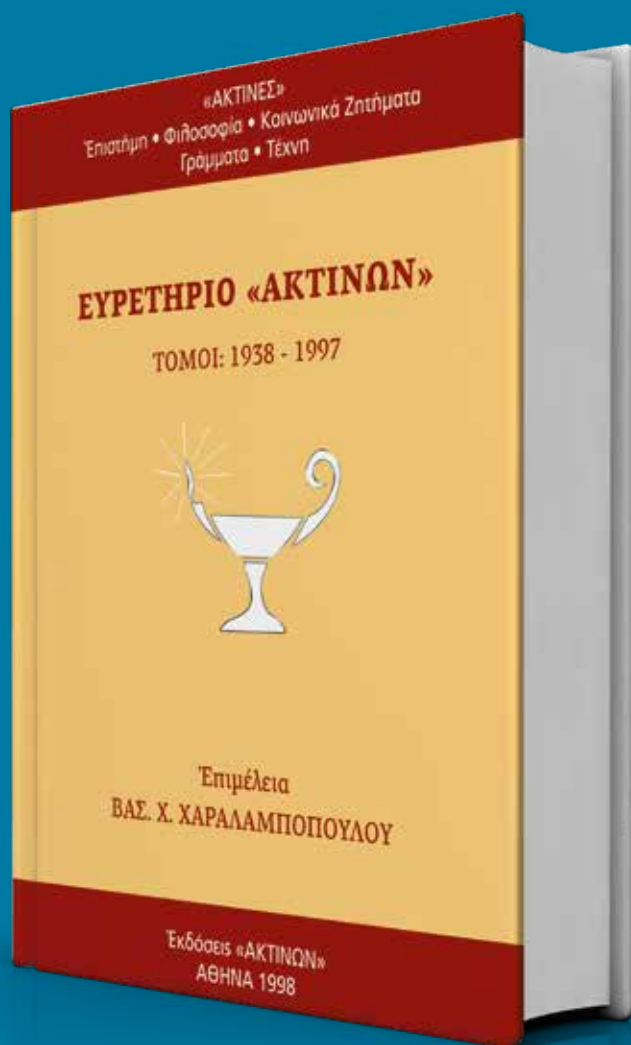
Τò μνηαίο παιδικό περιοδικό ποὺ κυκλοφορεῖ ἀπὸ τὸ 1946 – ἓνας πολὺτιμος πνευματικὸς φίλος γιὰ τὰ Ἑλληνόπουλα.

ΚΩΔΙΚΟΣ:
01 1692

«ΑΚΤΙΝΕΣ»
ΚΑΡΥΤΣΗ 14, Τ.Τ. 10561
ΑΘΗΝΑ

ΚΥΚΛΟΦΟΡΟΥΝ:
όλοι οί τόμοι τοῦ περιοδικοῦ «Ἀκτῖνες»
καθώς καί τό εὔρετήριο τῶν ἐτῶν 1938-1997

«Χριστιανική Ένωση Επιστημόνων»
Καρύτση 14, 105 61 Ἀθήναι, Τηλ. 210 32.35.023